

Декларація академічної доброчесності

Студентки НаУКМА

Я, Воробей Мирослава Дмитрівна, студент(ка) 2/4 року навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: Vorobey98@gmail.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему «Сеймики Київського і Чернігівськогосовоєводств на вигнанні: учасники, організація та діяльність» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений /ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

24.05.2020

Дата

_____

Підпис

Воробей М.Д.

П.І.Б.студента

Анотація

Кваліфікаційної/Магістерської роботи

Тема: «Сеймики Київського і Чернігівського воєводств на вигнанні: учасники, організація та діяльність»

Автор: Воробей Мирослава Дмитрівна, студентка 2-го р.н. освітнього ступеня – магістр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія»

Науковий керівник: Тесленко І. А.

Захищена: " ___ " _____ 2021 р

Короткий зміст роботи:

Магістерська робота присвячена київському та чернігівському сеймику на вигнанні у період між 1648 та 1658 рр. Метою роботи є дослідження особливостей функціонування сеймиків київського та чернігівського рицарських кіл на вигнанні в контексті воєнно-дипломатичного протистояння за ці терени між Військом Запорізьким, Річчю Посполитою та Московським царством.

У фокусі дослідження вивчення парламентської діяльності рицарства, змін у проведенні сеймиків та пресопографічний аналіз найактивніших політичних лідерів кожної зі шляхетських корпорацій. Окрім цього, у роботі застосовується порівняльний метод, для з'ясування ключових відмінностей між киянами та чернігівцями до і після спалаху козацької революції.

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

На тему:

**«Сеймики Київського і Чернігівського воєводств на вигнанні:
учасники, організація та діяльність»**

Виконала: студентка 2-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньо-наукової програми «Історія»
Воробей Мирослава Дмитрівна

Науковий керівник: Тесленко І. А.,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Фелонюк А.В,
кандидат історичних наук

Магістерська робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2021 р.

Київ -2021

Зміст

Вступ	2
Розділ I. Київське та Чернігівське воєводства на тлі розгортання козацької революції	7
1.1. Шляхетські корпорації Київського та Чернігівського воєводств у переддень Хмельниччини	8
1.2. Воєнно-дипломатичне протистояння за Київське та Чернігівське воєводства	22
Розділ II. Сеймик та парламентська діяльність київських і чернігівських вигнанців	36
2.1. Шляхетські з'їзди київського та чернігівського рицарських кіл на вигнанні	36
2.2. Результативність парламентської діяльності київської та чернігівської шляхти у світлі сеймових ухвал	47
Розділ III. Політична еліта Київського та Чернігівського воєводств	62
3.1. Сенатори та «міністри» королівського двору, пов'язані з кожним з воєводств (1648-1658)	63
3.2. Найактивніші обивателі Київського та Чернігівського воєводств на вигнанні	83
Висновки	94
Список використаних джерел і літератури	98
Додатки	111

Вступ

Київщину та Чернігово-Сіверщину здавна пов'язувала спільна історія, але на межі XV і XVI ст. вони увійшли до складу різних держав. Унаслідок укладання Полянського договору (1634) другий з цих регіонів був переданий Московським царством Речі Посполитій і, таким чином, об'єднався із Київщиною під скипетром династії Вазів. Утім, тривалий період перебування в різних політичних і правових системах спричинив особливості в історичному розвитку сусідніх земель. Їх рицарські корпорації відрізнялися одна від іншої за складом та рівнем політичної активності.

З початком Хмельниччини (1648) обидві корпорації були втягнені у протистояння з козаками. Коли Подніпров'я охопила війна та посполиті бунти, шляхта опинилася перед складним вибором, до кого пристати. Виклик змінив життєві стратегії київських та чернігівських обивателів, симпатії яких розділилися між різними таборами. Більшість покинула свою малу батьківщину і виїхала до суміжних воєводств, хоча це рішення далеко не завжди було остаточним, особливо на початку війни. Вже в умовах «екзилу» вимушені біженці з обох теренів продовжили гуртуватися і регулярно проводили сеймики — головні осередки суспільно-політичного життя рицарських кіл. Весь комплекс питань, пов'язаних із парламентською діяльністю київської та чернігівської шляхти-вигнанців, досі не становив спеціального предмету дослідження, що і зумовлює **актуальність проблеми**.

Об'єктом роботи є функціонування шляхетських сеймиків в українських воєводствах Речі Посполитої.

Предметом магістерської роботи є сеймики Київського та Чернігівського воєводств на вигнанні та парламенська діяльність їх учасників на тлі розгортання протистоння за регіон між Військом Запорозьким, Польсько-Литовською державою та Московським царством.

Мета роботи полягає у вивченні особливостей функціонування сеймиків київського та чернігівського рицарських кіл в контексті воєнно-дипломатичного протистояння за ці терени між Військом Запорізьким, Річчю Посполитою та Московським царством. З вказаної мети випливають такі **завдання**:

- Охарактеризувати шляхетські корпорації Київського та Чернігівського воєводств до початку Хмельниччини;
- Висвітлити етапи воєнно-дипломатичного протистояння за ці території в окреслений період, акцентуючи увагу на долі вигнанців;
- З'ясувати, чого досягли київська та чернігівська шляхетські корпорації на вигнанні в рамках парламентської боротьби;
- Дослідити, як змінилася політична еліта цих воєводств у період війни, виокремивши найактивніших парламентарів та їхніх покровителів.

За основу **методологічної бази** дослідження взято порівняльний та просопографічний методи.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1648-1658 роки. Нижня хронологічна межа зумовлена початком козацької революції, яка стала початком зміни політико-адміністративного статусу українських воєводств і призвела до їх подальшого перетворення на складову частину Гетьманщини. За верхню хронологічну межу взято Гадяцьку угоду. Попри те, що цей документ не став завершенням воєнно-дипломатичних змагань за землі Київщини та Чернігово-Сіверщини, ми обрали його як умовну точку неповернення. Перспективи реалізації пунктів угоди про «Князівство Руське», які містилися у перших редакціях документу, могли б допомогти вписати Гетьманщину у федерацію Речі Посполитої та примирити на цих теренах козацтво і шляхту. Проте суттєве корегування пунктів домовленостей на сеймі звело нанівець головний шанс на вирішення затяжного конфлікту. Щодалі, тим більше поглиблювалася прірва між

вигнанцями з «українних» воєводств та козаками. З початком доби Руїни самі біженці з цих теренів остаточно втратили віру на повернення до своїх домівок.

Проблемою даної теми є відсутність спеціальних комплексних праць про політичне життя кийівської та чернігівської шляхти на вигнанні. Виняток становлять дослідження польських істориків Ярослава Столицького¹ та Міхала Кулецького², але їх наукові напрацювання акцентують увагу на більш пізньому періоді «екзилу» та не концентруються на киянах і чернігівцях. Зважаючи на це, **історіографія** магістерської роботи представлена працями з історії козацької революції, парламентаризму та еліт руських воєводств Речі Посполитої.

Для характеристики рицарських спільнот було використано праці Петра Кулаковського про Чернігово-Сіверщину в складі Речі Посполитої³, Наталі Яковенко про шляхту Волині та Центральної України⁴ та Генрика Літвіна про обивателів українських воєводств останньої третини XVI – першої половини XVII ст.⁵ Історію воєнно-дипломатичних змагань за контроль над регіоном

---

¹ Stolicki J. Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648-1696. // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 2017. Z. 3. S. 441-457; Його ж. Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku. *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej. Na styku epok. Ziemia południowo-wschodniej Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku* / Pod redakcją T. Kargol, W. Michałowski. Kraków, 2020. T. 1. S. 49-68.

² Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. Egzulanicy w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa, 1997. 237 s.

³ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618-1648. Київ, 2006. 496 с.; Його ж. Земельна політика Вазів щодо Чернігово-Сіверщини (1618-1632 роки). *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2005. Вип. 5. С. 182-196.

⁴ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. 472 с.

⁵ Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Київ, 2016. 616 с.

висвітлено на підставі наукових робіт Ярослава Федорука⁶, Віктора Горобця⁷, Тетяни Таїрової-Яковлевої⁸ та Івана Гаврилюка⁹.

Для вивчення різних аспектів функціонування сеймиків було залучено праці Йолянти Хоїнської-Міки¹⁰, Януша Домбровського¹¹ і згаданого вище Генрика Літвіна¹². У контексті опрацювання біографій сенаторів та найактивніших обивателів використано праці Франка Сисина¹³, Владислава Томкевича¹⁴ та окремі статті із багатотомного «Польського біографічного словника».

Джерельна база дослідження складається з рукописних та опублікованих документів. У роботі використано матеріали актових книг Коронної Метрики (Головний архів давніх актів у Варшаві)¹⁵, Луцького, Володимирського та Кременецького гродських судів (Центральний державний історичний архів України в м. Києві)¹⁶. Також залучено археографічне видання «Національно-

---

⁶ Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. Ч. 1: 1654 р. Львів, 1996. с. 262. Його ж. Я. Віленський договір 1656. Східноєвропейська криза і Україна в середині XVII. Київ, 2011. с. 623.

⁷ Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. Київ: Інститут історії України, 2001. 533 с.

⁸ Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. Київ, 1998. 447 с.

⁹ Gavryliuk I. Nieuwygrana wojna. Sztuka wojenna Bohdana Chmielnickiego i innych dowódców kozackich w latach 1648-1651. Oświęcim, 2019. 385 s.

¹⁰ Choińska-Mika J. Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza. Warszawa, 2002. 263 s.

¹¹ Dąbrowski J. Próby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne. *Соціум*. 2007. № 7. S. 143-160.

¹² Litwin H. Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa 1569-1648. Warszawa, 2009. 193 s.

¹³ Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine: The dilemma of Adam Kysil, 1600–1653. Harvard, 1985. p. 321.

¹⁴ Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki 1612-1651. Warszawa, 1933. 432 s.

¹⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі: AGAD). Metryka Koronna. Ks. 191, 192, 194, 196, 200.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі: ЦДІАК). Ф. 28. Оп. 1. Спр. 85, 90, 93. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 263, 278, 265, 269. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 143.

визвольна війна в Україні 1648-1657 рр.»¹⁷ та збірку документів Богдана Хмельницького¹⁸.

З кількох томів «Архива Юго-Западной России», опублікованих Київською археографічною комісією¹⁹, використана інформація про шляхетські зібрання на вигнанні. Окрім цього у роботі проаналізовані сеймові конституції, які показують результативність парламентських змагань киян і чернігівців²⁰.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Робота складається з трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. У першому розділі подано характеристику досліджуваних шляхетських корпорації у переддень війни та представлено реконструкцію військово-дипломатичної боротьби за цей край у 1648-1658 рр. Друга частина роботи розповідає про особливості сеймиків на вигнанні та результативність участі у сесія парламенту для обивателів на вигнанні. Остання ж частина роботи присвячена київській та чернігівській локальним політичним елітам.

---

¹⁷ Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. / Упор. Сухих Л., Страшко В. Київ, 2008. 1011 с.

¹⁸ Документи Богдана Хмельницького / Упор. Ф. Шевченко, І. Крип'якевич. Київ: В-во АН УРСР, 1961. 738 с. (далі скорочення: Документи Б. Хмельницького).

¹⁹ Архив Юго-Западной России (далі скорочення: АЮЗР). Киев, 1861. Ч. 2. Т. 1. 414 с.; Киев, 1888. Ч. 2. Т. 2. 633 с. 1914, Ч. 3, т. 4. 946 с.

²⁰ Volumina legum (далі скорочення: VL) Petersburg, 1859. Т. 3. 488 s.; 1860. Т. 4. 501 s.; Kraków, 1889. Т. 9. 503 s.

Розділ I

Київське та Чернігівське воєводства на тлі розгортання козацької революції

Боротьба за києво-руську спадщину протягом XIV-XV ст. на певний час розмежувала історію Київської та Чернігово-Сіверської земель. У цей час сусідні вотчини князів Рюриковичів потрапили у сферу зацікавлення Великого князівства Литовського та Московської держави. Спочатку Київське князівство опинилося під контролем династії Гедиміновичів, а після Люблінської унії (1569) стало частиною Польсько-Литовської держави. Натомість протистояння за Чернігово-Сіверщину тривало аж до першої половини XVII ст. З перемінним успіхом задніпровські терени контролювало то Московське царство, то Річ Посполита. Лише після укладання Полянівського мирного договору (1634), весь досліджуваний регіон знову увійшов до складу однієї держави під скіпетром династії Вазів

1.1. Шляхетські корпорації Київського та Чернігівського воєводств у переддень Хмельниччини

У 1471 році було ліквідовано Київське удільне князівство і всі його землі увійшли до новоствореного Київського воєводства. Спочатку адміністративна одиниця існувала в складі Великого князівства Литовського, але в ході засідання Люблінського сейму 1569 р. вона відійшла до Корони Польської²¹.

Згаданий сейм був покликаний нарешті трансформувати персональну унію між Великим князівством Литовським та Короною Польською у спільну державу – Річ Посполиту. Утім сторони ніяк не могли домовитися про умови, на яких буде створено політичне утворення. Саме ці «чвари за унію», як зазначає Генрик

---

²¹ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Warszawa, 2000. S. 18-19.

Литвин, і призвели до рішення короля Сигізмунда II Августа «інкорпорувати» до Корони Київщину, Волинь та Східне Поділля²².

Згідно з особливими привілеями, всі три воєводства, хоч і стали частиною Корони Польської, продовжували зберігати істотні ознаки устроєво-правничої окремішності²³. Зокрема, у межах «українних» воєводств гарантувалися територіальна цілісність, непорушність дії Литовського статуту, використання руської мови у публічному просторі та легітимність титулів руських князів²⁴. До того ж місцеве рицарство отримало всі права та привілеї, якими користувалася коронна гербова шляхта. Зважаючи на це, входження до Корони, на думку Наталі Старченко, забезпечувало нові перспективи для розвитку українських земель. Для шляхти та князів ця подія означала можливість участі на рівних із представниками інших воєводств у політичному житті країни та збільшення потенціалу для кар'єрних і майнових очікувань²⁵.

Київське воєводство стало однією з найбільших адміністративних одиниць у складі новоствореної держави, але його кордони періодично змінювалися. Чітко впорядкована була лише західна лінія, яка проходила вздовж р. Случ та відокремлювала Київщину від Волині. А от на південному заході рубежем з Брацлавщиною ставав вододіл Дніпра і Дністра. Проблемою була північ на межі із землями Великого князівства Литовського. Кордон, що тягнувся на широті р. Словічна, роками не був впорядкованим. Така ж ситуація була і з московською границею, яка проходила лісовою зоною на південь від середньої течії Десни і повертала до вододілу між Дніпром і Доном²⁶.

---

²² Літвін Г. З народу руського. С. 62-63.

²³ Там само. С. 14-15.

²⁴ Там само. С. 15-16.

²⁵ Старченко Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного «народу руського» (1569-1648 рр). *Історичні студії*. 2019. Вип. 2. С. 8.

²⁶ Літвін Г. З народу руського. С. 382.

Окремо заслуговує на увагу розмежування з Чернігово-Сіверщиною, а пізніше Чернігівським воєводством²⁷. Протягом 1620-1630-х років між киянами та чернігівцями періодично виникали суперечки за територію, які були вирішені аж у 1641 р., коли сеймова комісія усталила кордон. На практиці ж суперництво за окремі маєтки та дискусія про їх приналежність тривали аж до початку козацької революції²⁸. Неможливо окреслити й південний рубіж воєводства, який через сусідство з Кримським ханатом постійно рухався. Фактично, він залежав від лінії заселення, яка тяжіла до Дикого поля²⁹. В адміністративному плані Київське воєводство складалося з трьох повітів: Київського, Житомирського та Овруцького.

Чернігівське воєводство теж мало прикордонний статус. З тих же причин, що і на Київщині, тут існували проблеми із розмежуванням з Московією. Внаслідок діяльності спільних комісій 1634-1647 рр. східна межа воєводства визначалася притоками річок Десни та Дніпра. Приблизно вона йшла вздовж р. Судость, звідки тягнулася аж до впадіння р. Сопич у р. Клевень і далі вододілом Сейму. Із Великим князівством Литовським умовні межі також проходили по річках-притоках Сожу, допливах Снову і аж до впадіння р. Коста у р. Судость. Спірні кордони з Київщиною були частково врегульовані зі встановленням меж по вододолу річок Сули й Хоролу, течією Удаю та лініями Остерського і Любецького староств³⁰. Утім, Чернігівське воєводство поступалося Київському і за розмірами, і за тривалістю перебування у складі Польсько-Литовської держави.

Підписання Деулінського перемир'я у 1618 р. поставило паузу в давньому протистоянні між Річчю Посполитою та Московським царством. Згідно з

---

²⁷ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 231-232.

²⁸ Там само. С. 225-234.

²⁹ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. S. 24.

³⁰ Кулаковський П. Чернігівське воєводство // Енциклопедія історії України. Київ, 2013. Т. 10. С. 520.

домовленостями, на 14,5 років до Речі Посполитої було приєднано Смоленщину та частину Сіверської землі. Їх впорядкування розцінювалося королем Сигізмундом III як можливість посилення своєї влади на противагу опозиційно налаштованій магнатсько-шляхетській силі³¹. Отож, роялісти прагнули перетворити її на королівський домен з надійною системою захисту.

Зважаючи на ці розрахунки і намір закріпити за Вазами московський трон, Сигізмунд III вирішив передати край в управління сину Владиславу. Потреба ефективного захисту від Московії та небажання збільшувати податки для забезпечення оборони, змусили шляхту прийняти пропозицію монарха.

На сеймі 1620 р. королевича визнали головним адміністратором та загально окреслили правовий статус регіону. З цього часу понад півтора десятиліття Чернігово-Сіверщина водночас мала елементи шляхетського самоврядування та керувалася уповноваженими королевича. Плутанина виникала навіть з тим, до якої федеративної частини належить регіон. Формально місцеві земські урядники залежали від смоленського воєводи – сенатора Великого князівства Литовського, але при цьому повіти Чернігівського та Новгород-сіверського замків підлягати «коронному праву»³².

Лише розпал чергової війни між Річчю Посполитою та Московським царством (1632-1634) прискорив створення Чернігівського воєводства, оскільки показав низьку обороноздатність краю порівняно зі Смоленщиною, де вже кілька років існувало воєводство. До того ж підписання Полянського мирного договору 1634 р. поклато край ідеї сходження Владислава IV на царський престол³³. Таким чином, щільніша інтеграція Сіверщини знову набула актуальності. Конституція сейму 1635 р. затвердила «Ординацію Чернігівського

---

³¹ Кулаковський П. Земельна політика Вазів щодо Чернігово-Сіверщини (1618-1632 роки) *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2005. Вип. 5. С. 182-184.

³² VL. T. 3. S. 179.

³³ Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі / Пер. з англ. П. Тарашук. Київ, 2008. С. 384.

воєводства» у складі двох повітів: Чернігівського та Новгород-Сіверського. Шляхта отримала самоврядні права у судовій, адміністративній та політичній сферах. Як і Київщина, Волинь і Східне Поділля, воєводство було зоною дії Литовського статуту та приналежало до частини Корони³⁴.

Згадані вище відмінності двох воєводств зумовили особливості рицарського осадництва на цих теренах. Освоєння земель Чернігово-Сіверщини помітно вирізнялося з-поміж інших українних воєводств. Йдеться про те, що зем'яни Брацлавщини, Волині та Київщини здебільшого посідали землі на ділчичному, тобто спадковому праві. Безпосереднім власником маєтків був сам шляхтич, який міг самостійно розпоряджатися своїм майном. За іншою системою було впорядковано землі Чернігово-Сіверщини. У цьому новопридбаному регіоні політика Вазів була спрямована на впровадження ленного права, яке зберігало за королем статус верховного власника усіх “вислуг”³⁵. Реципієнти надань зобов'язувалися відбувати військову службу та забезпечувати себе провіантом. Маєтки ленників могли успадковувати їхні нащадки по чоловічій (а згодом і по жіночій) лінії, тоді як земельні транзакції відбувалися лише за наявності дозволу короля³⁶.

Незважаючи на анахронічність системи, існували випадки такого впорядкування прикордоння: саме успішна лівонська модель стала взірцем для організації Чернігово-Сіверщини. У результаті, місцеві маєтності залишилися власністю короля і монарх міг роздавати їх або на ленному (*iure foedi*), або на пожиттєвому (*iure aduitalio*) праві³⁷. Останнє стосувалося переважно іноземців.

Рицарське осадництво в регіоні відбулося внаслідок двох колонізаційних хвиль 1618-1632 та 1634-1648 рр. Чернігово-Сіверщина була малозаселеним

---

³⁴ VL. T. 3. S. 410-411.

³⁵ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 82-83.

³⁶ Там само. С. 62-63.

³⁷ VL. T. 3. S. 179.

краєм Московської держави, тож залюднення краю було важливим і з практичних міркувань.

Перша хвиля залюднення розпочалася після 1618 р. і поповнилася за рахунок вихідців з Великого князівства та Корони. Після призначення Владислава IV головним адміністратором краю, збільшилася кількість його прибічників, яким дісталися лени в межах Чернігово-Сіверщини (див. Додаток 2). З-поміж них виокремимо Щасного Вишеля, Миколая Солтана, Василя і Павла Солтиків та Зигмунда Казановського, яким дісталися більші маєткові комплекси. Зауважимо, що другий з названих шлятичів належав до стародавнього панського роду Київщини. Також у задеснянській частині великі надання (сумарно 400 волок) одержав литовський рід Паців.

Смоленська війна (1632-1634) звела нанівець успіхи колонізації, тому по її завершенню розпочалася друга хвиля осадження. Серед найпомітніших осіб, що з'явилися у Задеснянському регіоні, виділимо Адама Казановського, Адама Киселя та Олександра Пісочинського. Перші двоє, а також представники родин Потоцьких, Паців та Солтиків отримали щедрі наділи у чернігівській замковій околиці. Найпотужнішими господарями на Новгород-Сіверщині стали Пісочинські та Вишелі³⁸. Окрім цього, сіверські терени стали полем діяльності для вихідців з польських магнатських родин: Потоцьких, Калиновських і Казановських. Г. Літвін помічає, що протягом першої половини XVII ст. ці люди з кола «нової аристократії» активно долучилися до боротьби за вплив у межах Подніпров'я. Однак більшого успіху їм вдалося досягнути на теренах Київщини.

В історіографії вже відбулася ревізія тези про «всеохопне загарбання» українських земель польськими колонізаторами після Люблінської унії. За підрахунками Наталі Яковенко, київські зем'яни суттєво переважали прибулу шляхту, причому статистика домінування тубільців стосується і дрібного, і

---

³⁸ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 246.

середнього, і магнатського землеволодіння³⁹. Важливо й те, що великі маєткові комплекси шляхти-чужинців формувалися не шляхом королівських привілеїв, а внаслідок укладання шлюбів.

До прикладу, основу київських латифундій Станіслава Любомирського склав посаг дружини, яка успадкувала чимало маєтків роду Острозьких⁴⁰ (див. додаток 1). Подібним чином свої володіння отримав і Якуб Собеський. Завдяки шлюбу з Теофілою Данилович він перейняв задніпровські волості роду Жулкевських: Бориспільську та Баришівську.

Аналіз землеволодіння вихідців з Великого князівства Литовського демонструє таку ж динаміку. Одним із супермагнатів у київському регіоні став Казимир-Леон Сапіга, який успадкував маєтки тутешнього панського роду Горностаїв. Шматок їхньої спадщини відійшов також до мстиславського каштеляна Миколая Абрамовича, одруженого з Ельжбетою Горностаївною. А сандомирський воєвода Анджей Фірлей отримав Обухівський ключ у спадок від дружини Гелени Дорогостайської.

Також у південній частині воєводства представники королівської адміністрації, які були вихідцями з Королівства Польського, скуповували володіння дрібної та середньої місцевої шляхти. На думку Наталі Яковенко, це явище пов'язано зі смертю кн. Януша Острозького, який закінчив монополію роду над дніпровським порубіжжям. З цього часу на південному кордоні отримують королівщини такі особи, як Домінік Казановський, Станіслав Конєцпольський, Самійло Лац та інші. Г. Літвін помічає й те, що староства цікавили магнатів насамперед з огляду на перспективи колонізації цих земель, а не безпосередньо як прибутки⁴¹. Саме активна діяльність «магнатів-королев'ят» в ареолі локалізації козацького елемента суттєво напружувала ситуацію в

---

³⁹ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. С. 228-229.

⁴⁰ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. С. 236.

⁴¹ Litwin H. *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę (1569-1648)*. S. 85.

українських воєводствах. Збройний контингент численних державців, слуг, і клієнтів помітно підсилив конфронтацію, соціальний антагонізм, релігійні суперечності та невдоволеність місцевої шляхти⁴².

Найбільше це стосувалося дрібного рицарства, чії економічні інтереси перегукувалися з козацькими. Згодом до Хмельницького пристане чимало збіднілого зем'янства, вихідців із таких родів, як Корчевські, Коркошки, Криницькі, Макаревичі, Нечаї, Свяцькі та інші. На думку В'ячеслава Липинського, більшість покозаченої шляхти становило овруцьке замкове рицарство – Пашковські, Невмирицькі, Виговські, Закусили, Геєвські тощо (див. додаток 1)⁴³. Через брак джерел складно підібрати аналогічні приклади для території Чернігівського воєводства. Ті роди, які В. Липинський називає чернігівськими, не відображено у подимному податку 1638 року.

Визначення персонального складу місцевих рицарських корпорацій напередодні козацького виступу — задача складна. Труднощі пов'язані з неповнотою і нерівномірністю джерельного матеріалу, в якому годі шукати вичерпних списків шляхти-землевласників. Єдиним уніфікованим джерелом для порівняння рицарських кіл є подимні реєстри. Саме ці фіскальні документи стали основою для укладання списків землевласників Київського та Чернігівського воєводств (Див. додатки 1 і 2). З усіх наявних джерел цього типу ми обрали ті, що були споряджені найближче до 1648 р.: київський подвійний подимний реєстр 1640-го та чернігівський подимний тариф 1638-го років.

Подимні податки збиралися з «димув», тобто селянського господарства. Платили їх власники маєтків, а в разі, коли володіння знаходилися в заставі, оренді або тимчасовому триманні слуг, цей обов'язок лягав на плечі посесорів. Щоправда, в опрацьованих джерелах трапляються випадки, коли дідич маєтку

---

⁴² Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. С. 240-242.

⁴³ Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького / За ред. Л. Р. Білас. Філадельфія, 1980. Т. 2. С. 91-115.

(переважно, магнат) сплачує податок і зі своїх столових земель, і з тих, які перебувають в держанні кредиторів та ленників. З огляду на це, а також через вибірккову фіксацію поруч із прізвищем шляхтича його землевласницького статусу, подимні реєстри не завжди дозволяють встановити реальне число повноправних членів рицарського кола. Окрім цього, не слід забувати про недосконалість фіскальної системи у Речі Посполитій. По-перше, шляхта намагалася ухилитися від сплати податків. По-друге, механізми контролю над збором грошей були прописані нечітко⁴⁴.

Те, наскільки обережно слід ставитися до аналізу фіскальних документів, показує приклад київської родини Проскура-Суцанських. Подимний тариф фіксує лише 14 димів у їхньому розпорядженні, тоді як реально сім'ї належало понад 500. Петро Кулаковський пояснює цю неузгодженість цифр двома причинами: реальною спустошеністю Корнинського замку та тим, що поборцею попереднього податку (1638) був Федір Проскура, який «мінімізував» масштаби власного господарства⁴⁵. А як відомо, шляхта часто сплачувала нові податки за попередніми списками. Крім того, деякі зем'яни добивалися звільнення від виплат. Наприклад, складно оцінити маєтковий комплекс родини Єльців, позаяк вони отримали дозвіл не сплачувати побор з частини своїх володінь і в 1628, і в 1640 році⁴⁶.

З цього випливає, що опрацьовані списки землевласників не є вичерпними. До того ж існує проблема фізичної збереженості тексту джерел, який місцями складно реконструювати. Утім, це не зменшує цінність подимних тарифів; хоч і в загальних рисах, але вони дозволяють охарактеризувати обидві рицарські корпорації.

---

⁴⁴ Крикун. М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2012. С. 237-261.

⁴⁵ Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Вип. 22-24. 2020. С. 215-216.

⁴⁶ Літвін Г. З народу руського. С. 264.

Насамперед, наведемо дані про розміри спільнот. Спроби обрахунків чисельності київського рицарства здійснювало чимало дослідників. У нашій роботі використаємо дані, які запропонувала Наталя Яковенко. Авторка наголошує, що подимні тарифи включили лише 60 шляхетських кланів, тоді як обчислення на підставі кількості поселень дозволяють говорити про близько 880 родів.⁴⁷ Чернігівське воєводство за площею та рівнем залюднення значно поступалося Київському. На демографічну ситуацію тут вплинула міграція населення вглиб Московської держави під час Смути і війни наступних десятиліть⁴⁸. Ці причини пояснюють разючу відмінність у чисельності київського та чернігівського рицарських кіл. За підрахунками П. Кулаковського, ленні володіння на Сіверщині отримало лише близько півтори сотні осіб.

Ними стали зем'яни інших воєводств, які мали уявлення про громадянські права Республіки. Саме тому протягом 20-30-х років вони систематично домагалися трансформації своїх ленів у дідичні володіння. Позаяк тутешні рицарі-ленники отримали право на проведення сеймиків ще з 30-х років, вони використовували локальну політичну арену як інструмент для участі у парламентських дискусіях з метою змінити статус земельних наділів. Вирішити цю проблему вдалося лише у 1644 р., коли сеймова ухвала констатувала, що дідичні ленні володіння визначили як «*naturam terrestrium prae se ferentia*»⁴⁹. Однак з початком козацької революції король знову роздавав привілеї на посідання земель у Чернігівському воєводстві на ленному праві. (див. додаток 5)

Частково вдалося також встановити походження чернігівських обивателів до 1648 р. (див. додаток 2). За нашими підрахунками, найбільша частка припадала на вихідців з Волині (близько 25 %). Менший відсоток людей

---

⁴⁷ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. С. 292.

⁴⁸ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 246.

⁴⁹ Кулаковський П. Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року. *Україна модерна*. 2001. Ч. 6. С. 134.

потрапили сюди з українних воєводств: з Київщини — 15 %, а зі Східного Поділля — 13 %. З приводу інших частин Речі Посполитої, то велика частка припадає на польські воєводства Корони — 40 % із загальної кількості обивателів. Найменше було рицарів з Великого князівства Литовського (9 %) і вихідців з колишніх московських бояр (бл. 1,8 %) ⁵⁰.

Зовсім інакшу картину бачимо на прикладі киян. З додатку № 1 випливає, що більшість обивателів були місцевого походження: 38 % із загальної кількості осіб у списку ⁵¹. Хоча і тутешнє рицарство поповнилося вихідцями з українних воєводств: 15 % припадає на волинську шляхту та 4 % на брацлавських шляхтичів. Також тут переважають особи коронного походження над литовським: частка вихідців з Корони — 13 %, а з Великого князівства — 6 %. Спільним з чернігівцями є й помітно мала кількість колишніх московських бояр: лише 1%. Отож, саме за співвідношенням місцевих рицарів до прибулих, Чернігівське воєводство суттєво відрізнялося від Київського (див. додатки 1 і 2).

Важливою відмінністю між досліджуваними спільнотами була відсутність князівського землеволодіння у межах пізніше створеного Чернігівського воєводства ⁵². Ядром для формування шляхетського кола Київського воєводства була збережена з киево-руських часів ієрархічна структура, яка практично не трансформувалася зі встановленням литовської адміністрації. Після скасування удільних князівств місцева еліта складалася з князівської та панської верстви,

---

⁵⁰ Ймовірно, ці показники занижені; точні підрахунки стануть можливі після укладення повного реєстру та ідентифікації землевласників Чернігівського воєводства.

⁵¹ Не вдалося встановити походження всіх осіб зі списку, тому наведені підрахунки містять похибку. Як і випадку чернігівців, точні підрахунки стануть можливі після укладення повного реєстру та ідентифікації землевласників Київського воєводства.

⁵² Єдиним потенційним князем-землевласником міг бути Ярема Вишневецький, який захопив Роменську волость на Задніпров'ї. Утім останній затверджений кордон між досліджуваними воєводствами (1647) спеціально включив Роменську волость до території Київського воєводства. Причинами цього було і виокремлення дідових володінь Вишневецького із зони осілості ленників, і географічну приналежність волості, яка тяжіла до київських земель. Детальніше див. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С.225-234.

відмінність між якими поступово стиралася. Обидві групи володіли землею «зо всім правом і панством», яке базувалося на неписаному князівському праві⁵³.

Таким чином основу шляхетської корпорації Київського воєводства становили привілейовані групи (князі та пани), а також напівпривілейований рицарський люд (шляхта-зем'яни, шляхта-голота і панцирні бояри)⁵⁴ (див. додаток 1). Після Люблінської унії за кожним громадянином Речі Посполитої закріплювалися однакові права і вольності. Як наголошує Н. Яковенко, ірраціонально-містичне походження та надзвичайно високі матеріальні статки князів не дозволили їм розчинитися в шляхетському загалі. Натомість чимало панських родів від початку XVII ст. нічим не вирізнялися на фоні решти рицарства. Втім, вказані групи були строкаті й навіть серед князів виділялися лідери або ж ті роди, що несли службу у заможніших членів спільноти⁵⁵.

Найбільшим київським землевласником напередодні Хмельниччини був князь Ярема Вишневецький. Левина частка його маєтків концентрувалася на лівобережній частині воєводства і становила так звану «Лубенську державу». За даними подимного тарифу 1640 р., йому належало 7445 димів, в яких проживало близько 50 000 підданих⁵⁶. Наголосимо, що Вишневецький не просто був латифундистом, але й помітною політичною фігурою. За спостереженням Генрика Літвіна, його вплив зростав завдяки родинним зв'язкам та вдалим політичним союзам. Особливо він зміцнив свої позиції після смерті дядька Костянтина Вишневецького (1641) і введення у володіння маєтками його неповнолітніх спадкоємців. Вдале одруження з Гризельдою Замойською,

---

⁵³ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. С. 213.

⁵⁴ Там само. С. 59-75.

⁵⁵ Так само. С. 213.

⁵⁶ Білоус Н. Приватні міста Київського воєводства в першій половині XVII ст.: кількість, особливості розвитку та функціонування. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2015. Вип. 15; Яковенко Н. Список шляхти землевласників напередодні Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. *Феодалізм на Україні*. Київ, 1990. С. 91-98.

донькою великого коронного канцлера Томаша, посприяло тому, що князь перебрав на себе частину клієнтели цього потужного магнатського роду⁵⁷.

Посідали маєтки у Київському воєводстві й інші волинські князі: Корецькі та Заславські. Князь Владислав-Домінік Заславський був одним із «некоронованих королів» усіх українських воєводств. Більшість його маєтків лежала на Волині та Брацлавщині, але і в межах Київщини йому належало понад 2500 димів. «Київські дббра» Корецьких теж становили лише невелику частину маєтків родини. В тутешніх володіннях глави клану князя Самійла знаходилося близько 1500 димів. З інших помітніших землевласників можна згадати одну зі спадкоємиць клану Острозьких – Анну Ходкевич, власницю Немильського та Неселонського ключів в Житомирському повіті⁵⁸.

Спільним для досліджуваних територій було зосередження великих земельних наділів у руках представників давніх панських родин. Щоправда, на лівобережжі Дніпра через специфіку колонізації ці панські роди мали не місцеве (чернігівське), а прийшло (волинське) коріння. Так, першість на київському просторі займали Немиричі. Київський підкоморій Юрій і його брати Владислав та Стефан посідали в Житомирському повіті Олевську, Грежанську, Топориську, Норинську, Шершнівську та Приборську волості⁵⁹. Рід входив до еліти воєводства за рівнем статків і користувалися прихильністю місцевого рицарства. Хоча всі члени родини були непересічними постатями у київській братії, беззаперечним лідером роду був Юрій Немирич. Сліди його впливу легко простежити навіть на прикладі посольських функцій: лише протягом першої половини XVII ст. він 5 разів представляв Київське воєводство на сеймі⁶⁰. Ба

---

⁵⁷ Літвін Г. З народу руського. С. 512-513.

⁵⁸ Яковенко Н. Список шляхти землевласників... С. 83-84.

⁵⁹ Задорожна О. Рід Немиричів у шляхетській корпорації Київського воєводства: майновий статус і політична діяльність (XVI – середина XVII ст.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2010. С.8-9.

⁶⁰ Litwin H. Równi do równych. S. 135.

більше, йому вдалося створити тут потужну мережу своїх клієнтів, про що детальніше буде йтися у наступних частинах роботи.

До найзаможніших представників панських родів Київщини можна зарахувати Тишкевичів, Олізарів-Волчковичів та Аксаків. Київська гілка родини Тишкевичів походила з житомирських «старших бояр», які згадуються ще у ревізії замку 1545 року⁶¹. Їхні латифундії сформувалися у південно-західній частині воєводства з осердями у Бердичові, Махнівці, Кодні, Білопіллі та Чортоліссі. Напередодні Хмельниччини найбільше господарство опинилося в руках київського воєводи Януша: 1676 димів у приватних маєтках та близько 1050 димів у королівщинах⁶².

У Житомирському повіті знаходилися маєтки й Олізарів-Волчковичів (Топорище, Солодири і Волосова, до яких пізніше додався придбаний Коростишів). За спостереженням Г. Літвіна, вони були не дуже вправними господарями: 60% димів, якими володів Людвік Олізар, перебували у заставах або оренді. Утім така практика фінансово-майнової політики була поширеною для Київщини⁶³. Хоч левину долю їхніх земель тримали кредитори, історик переконаний, що Олізарів-Волчковичів можна вважати членами найпомітніших регіональних землевласників, оскільки й інші латифундисти періодично вдавалися до таких транзакцій⁶⁴. До цієї групи сміливо можна зарахувати й київського земського суддю Стефана Аксака. Його спадкові маєтки лежали здебільшого в Київському повіті: Гуляники (Мотовилівка), Крохалів, Рожнів. Аксак заокруглив спадкові родові маєтки біля Остра та околичних королівщин. У цій справі йому допомогло отримання привілею на Остерське староство (1630).

---

⁶¹ Яковенко Н. Список шляхти землевласників... С. 83.

⁶² Літвін Г. З народу руського. С. 254.

⁶³ Там само. С. 257.

⁶⁴ Там само.

Значними володіннями (від одної до кількох невеликих волостей) вирізнялося ще кілька панських родів. Серед них можемо виокремити Вороничів, Єльців, Тишів-Биковських та Стрибилів.

Ще одна відмінність між досліджуваними рицарськими колами полягала у різному ступені розвитку політичної культури, що було пов'язано з часом створення адміністративних одиниць. Кияни вже з XVI ст. брали активну участь у сеймових дебатах та локальних з'їздах, тож у них був вищий рівень корпоративної солідарності та досвіду парламентаризму. Натомість чернігівці, хоч і демонстрували активне функціонування шляхетського самоврядування, за такий короткий час існування Чернігівського воєводства просто не мали змоги наблизитися до рівня самоорганізації, характерного для суміжних українських земель як-от Київщини.

Таким чином, досліджувані рицарські кола мали різні стартові позиції перед початком козацької революції. Зважаючи на тяглість існування воєводства, київська шляхта випереджала чернігівське рицарство за рівнем консолідації та самосвідомості, хоч чернігівські обивателі і досить рішуче заявили про себе. Розглянуті вище відмінності були прямо пов'язані з історією створення та колонізації двох сусідніх адміністративно-територіальних одиниць.

1.2. Воєнно-дипломатичне протистояння за Київське та Чернігівське воєводства

Перше десятиліття по затвердженню ординації Війська Запорозького (1638) більшість сучасників охрестили періодом «золотого спокою». Позитивні настрої сформувалися внаслідок відсутності зовнішньої загрози та віри в те, що Річ Посполита нарешті приборкала вогонь козацьких повстань⁶⁵.

---

⁶⁵ Яковенко Н. Перед викликами часу: українська шляхта і православні ієрархи напередодні та в перше десятиліття козацьких воєн (1638-1658) // Крізь століття. Студії на пошану Миколи

З одного боку, цей час можна назвати періодом поживлення суспільного-політичного життя. Відбувається бурхлива колонізація Чернігово-Сіверщини, Південної і Задніпровської Київщини та Брацлавщини, а сама руська шляхта виявляє локальний патріотизм. З іншого боку, це ще й час загострення внутрішніх протиріч. Місцеві політичні еліти все більше розходяться з традиційними регіональними структурами Подніпров'я (козацтвом, дрібним рицарством, православним духовенством та селянським населенням)⁶⁶. Найбільше це стосувалося розчарованого козацтва, для якого цей час став лише вимушеною паузою у боротьбі за самоствердження.

У 1648 р. козаки підняли бунт під гаслами збереження стародавніх вольностей. Новим очільником Війська Запорозького став чигиринський сотник Богдан Хмельницький, чиї права на посідання землі були порушені. Основним мотивом козацького виступу була боротьба за власні станові права та привілеї. Лише згодом війна набула ознак релігійно-соціальної боротьби та спровокувала втягнення до протистояння всіх верств суспільства⁶⁷.

У вирі козацької революції Київщина стала епіцентром подій. Обійнявши уряд гетьмана, Б. Хмельницький розумів стратегічну важливість підбурення «волості». За його дорученням, тут працювала ціла мережа агентів, які закликали місцеве населення приєднатися до виступу⁶⁸. Зважаючи на процеси колонізації південної Київщини та наростання соціально-релігійних конфліктів, очільнику Війська Запорізького швидко вдалося досягнути бажаного.

Вище ми згадували, що у козаків та дрібного київського рицарства був спільний ворог у вигляді прийшлої урядницької магнатерії. Окрім цього,

---

Крикуна з нагоди 80-річчя / Ред.: О. Вінниченко, Г. Гмітерек, Л. Зашкільняк, А. Заяць, О. Купчинський, Н. Яковенко. Львів, 2012. С. 481-482.

⁶⁶ Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. С. 258-259.

⁶⁷ Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ, 2006. С. 423- 434.

⁶⁸ Gavryliuk. I. Niewygrana wojna. Oświęcim, 2019. S. 31.

Південна Київщина завжди перебувала в сейсмічній зоні козацького впливу. Зауважимо, що самі прикордонні старости розуміли рівень загрози. Миколай Потоцький у листі до короля Владислава IV (1648) так пояснював своє рішення негайно виступати назустріч неприятелю: «Swoją prouidentią tę oyczyznę dźwiga, iż to consilium serce moie przez rozne senatory y experientią w podobnych razach wpoił, bym z woiskiem pospieszył, dotychczas gdybym był celeritatis nieprzyłożył antidotum, powstał by był albo wielkiemi siłami, albo nierychło ugaszony ogień w Ukraine»⁶⁹.

Слід визнати, що Потоцький помилився у своїх розрахунках. За лічені місяці козакам таки вдалося встановити контроль не лише над Київщиною та Східним Поділлям, але й над Чернігівським воєводством. Нагадаємо, що на Сіверщині козаки концентрувалися лише у Задеснянському регіоні, де знаходився єдиний у воєводстві Ніжинський полк. Інші частини краю мали менший відсоток козацтва. Утім, зневірившись у можливості інтеграції до шляхетського стану, тутешні козаки вирізнялися хиткою лояльністю до Речі Посполитої. Як і на Київщині, тут швидко відбулося покозачення⁷⁰.

Нові обставини поставили шляхту перед складним вибором: лишитися лояльними до короля і станів Речі Посполитої або ж на якийсь час позбутися доступу до своїх володінь. Як зазначає В'ячеслав Липинський, середнє та дрібнє рицарство мало спільні інтереси з козаками, оскільки воно теж зазнавало тиску з боку великих землевласників. Натомість представники православної магнатерії, як-от відомий чернігівський обиватель Адам Кисіль, симпатизували ідеям козаків про скасування унії та відстоювання прав шляхти грецького віросповідання⁷¹. Іншу точку зору представляють Ярослав Столицький та Артур Гоцинський, які

---

⁶⁹ Памятники, изданные временною комисією для разбора древних актов. Киев, 1852. Т. 3. С. 8-9.

⁷⁰ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 8-9.

⁷¹ Липинський В. Участь шляхти... С. 61-62.

звертають увагу на те, що більшість київської шляхти рятувалася втечею. На думку істориків, це були особи, чії статки можна оцінити як середні⁷².

У будь-якому разі, козацька революція спровокувала на повстання селян, чия хаотична боротьба несла економічне розорення і для магнатів, і для загалу шляхти. Неоднозначність ситуації змусила обивателів Чернігівського та Київського воєводств вдаватися до різних стратегій виживання. Йдеться не просто про відмінності між киянами та чернігівцями, але й про різний досвід у межах власних рицарських кіл.

Свідчення про втечі у буремний 1648 р. знаходимо на сторінках волинських гродських книг: луцьких та володимирських. Цікаво, що практично всі вони внесені до судів пізніше, а іноді аж через декілька років. Вочевидь, це пов'язано зі складними обставинами життя на вигнанні чи перебуванням у війську. Ці причини, а також спровоковані війною перерви в роботі судів унеможливлювали вчасне звернення.

Серед «маніфестантів», які вирушили до коронних воєводств Речі Посполитої або сусідньої Волині, бачимо обивателів досліджуваних рицарських кіл. Наприклад, Ян Зяловський маніфестував перед Луцьким гродським урядом, що втрата родинних документів трапилася через його підданих. Перед втечею з Київщини Зяловський сховав цінні папери у своєму маєтку в селі Великий Бежів Житомирського повіту, але селяни допомогли козакам їх віднайти та знищити⁷³.

Насичена деталями і «маніфестація» чернігівського обивателя Себастьяна Ястрембського, який аж у 1654 р. засвідчує втрату документів. Козацька революція спіткала шляхтича, коли він повертався з Люблінського трибуналу. Позаяк через неприятеля він не міг повернутися до свого села Мертва у

---

⁷² Stolicki J. Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku. *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej. Na styku epok. Ziemia południowo-wschodniej Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku* / Pod redakcją T. Kargol, W. Michałowski. T. 1. S. 49-50.

⁷³ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 878-880.

Новгород-Сіверському повіті, він разом з іншими обивателями рушив до чернігівського замку, який, щоправда, уже штурмувало військо супротивника. У підсумку Себастьян втратив документи та потрапив у татарський полон⁷⁴. Подібні розповіді про свої поневіряння та наслідки «козацької реbeliei» вносять до книг Адам Корчевський, Прокіп Верещака, Михайло Єрлич, Ян Дубиський, Лев Тиша-Биковський та інші шляхтичі⁷⁵.

Для аналізу становища шляхти Київського та Чернігівського воєводств протягом 1648 р. стають у пригоді й его-документи. За словами Якіма Єрлича, після гучної поразки коронного війська під Пилявцями 1648 р., київський воєвода Януш Тишкевич «nie czekając dalszey z nimi rozprawy, i inni obywatele, jako od nieprzyjaciela głównego, poganina Turczyna abo Tatarzyna, od zboycow domowych, kozakow, poddanych i swinopasow swoich, uciekać od wszystkiego z domow poczęli, gdzie który mógł, ze zdrowiem, porwawszy żonę i dzieci, na Wołyń i do Polskiey za Wisłę»⁷⁶.

Події 1648 року стали несподіванкою і для самого оповідача. Наближення козацько-татарського війська змусило Єрлича покинути с. Кочерів біля Житомира та податися до Києва. Там він кілька місяців переховувався у Печерському монастирі. Лише у 1649 році, за дорученням печерського архімандрита Йосифа Тризни, Єрлич вирушив на сеймик до Житомира. Від 1650 року і надалі записи у щоденнику шляхтича стосуються локальних подій у межах Волинського воєводства. Це дає підстави вважати, що саме тут він осів⁷⁷.

Наведені приклади яскраво демонструють різні рівні пристосування до нових умов. Очевидно, що багато шляхти з обох воєводств поповнило і козацькі

---

⁷⁴ Національно-визвольна війна в Україні 1648 -1657 рр. С. 320.

⁷⁵ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 187 зв., 193 зв.-194., 538-540 зв., 556-557, ф. 28. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 32-32 зв., 81 зв.- 83; Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. С. 44.

⁷⁶ Летопись Иоахима Ерлича (1620-1673) / Под редакцией О. Левицкого. Киев, 1916. С. 102.

⁷⁷ Тесленко І. Родинний клан Єрличів. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2004. Вип. 4. С. 135-188.

ряди. Однак наше дослідження присвячене обивателям, котрі опинилися у статусі вигнанців, тож ми не будемо зосереджувати увагу на долі тих, хто влився у козацькі лави. Натомість детальніше висвітлимо сюжети, що стосуються “егзулянтів”. Зауважимо й те, що у перші роки війни поділ на ці табори дещо умовний, адже зміна сторони могла залежати від успіхів на полі бою.

Локальні протистояння з козаками на Київщині і Чернігівщині розгорталися на тлі загальної канви подій революції, які протягом травня-грудня 1648 року набирали все більшого розмаху. Слід підкреслити, що вихідці з Київського та Чернігівського воєводств були активними учасниками збройного конфлікту. Впливові обивателі тутешніх воєводств навіть очолювали коронне військо та виставляли свої надвірні загоны у найважливіших битвах кампанії 1648 р. Йдеться про київського воєводу Януша Тишкевича, чернігівського воєводу Мартина Калиновського, кн. Ярему Вишневецького, краківського каштеляна Миколая Потоцького, острозького ордината кн. Владислава-Домініка Заславського та інших⁷⁸.

Зазначимо, що рядова шляхта теж взяла участь у боротьбі зі супротивником. Підтвердження цього є два пізніші універсали короля Яна-Казимира, який виділяє староства на утримання вигнанців досліджуваних воєводств, які попри звільнення від обов’язку брати участь у посполитому рушенні, приєдналися до коронного війська⁷⁹.

Опір коронної армії та війська Великого князівства Литовського виявився недостатнім, щоб завадити Хмельницькому. Протягом 1648 р. для козаків стали успішними битви під Жовтими Водами, поблизу Корсуня, Пилявців та облога

---

⁷⁸ Nagielski M. Kampania korsuńska 1648 r. hetmana w. kor. Mikołaja Potockiego. *Prace naukowe akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne*. 2017. T. 16. S. 37-56; Rogowicz M. Skład sił polskich nad Żółtymi Wodami i pod Korsuniem w 1648 roku. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. 2015. №16. S. 39-62.

⁷⁹ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 269. Арк. 544-545; AGAD. *Metryka Koronna*, ks. 192. K. 132 v.-133.

Львова і Замостя. Одним із найважливіших чинників військової переваги стало об'єднання козацької піхоти з легкою татарською кіннотою. Натомість коронному війську бракувало оперативності та злагодженості у діях воєначальників⁸⁰. З огляду на це, початок перемовин у 1649 році між союзниками козацького війська, татарами, та послами Речі Посполитої поставив під загрозу здобутки Хмельницького. Виснаження війська та ресурсів спонукало очільника повстанців обміркувати можливість встановлення миру. Врешті, до Варшави вирушило козацьке посольство. Уникаючи деталей процесу переговорів, зазначимо, що Зборівська декларація 1649 р. знаменувала еволюцію політичної думки Богдана Хмельницького та вперше засвідчила визнання козацької автономії в межах трьох воєводств: Київського, Чернігівського та Брацлавського⁸¹.

Укладання Зборівської угоди принесло зміни і для шляхти-вигнанців. Бажання повернутися до своїх маєтків змушувало шукати способи порозумітися із повстанцями. З-поміж обивателів були такі, які намагалися самостійно домовитися з козацькою адміністрацією. Наприклад, гетьман Війська Запорозького ще у 1648 р. видав охоронний універсал на маєтки Себастьяна Снятинського. Згаданий документ гарантував шляхтичу безпечне проживання або у м. Коростишів, або у його власній маєтності в селі Городськ⁸².

Іноді обивателі намагалися використати козаків для вирішення майнових суперечок з сусідами. У Житомирській гродській книзі бачимо протестацію Андрія Мощеницького на Василя та Івана Трипольських, які не пускали скаржника до маєтку с. Скорodne. Заявник відзначав, що Трипольські заручилися підтримкою «людей свавольних»⁸³.

---

⁸⁰ Gavryliuk. I. Niewygrana wojna. S. 139-140.

⁸¹ Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ, 1998. С. 45- 46.

⁸² Документи Богдана Хмельницького. С. 89- 90.

⁸³ ЦДІАК України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 6 зв.-7.

Зауважимо, що і Хмельницький намагався використати питання з маєтками для отримання союзників у колі впливових урядовців Речі Посполитої. У листі до клієнта князя Владислава-Домініка-Заславського, коронного стражника Самуїла Лаша, Хмельницький обіцяв віддати його патрону задніпровські володіння Яреми Вишневецького⁸⁴. Це була досить щедра пропозиція, адже Вишневецький був найбільшим землевласником Київського воєводства. Утім, спроби отримати приязнь Заславського так і не увінчалися успіхом. Паралельно гетьман намагався встановити контакт із чернігівським воєводою Мартином Калиновським, який повернувся з татарської неволі і заборгував частину викупу. У вересні 1650 року очільник козаків видав наказ до уманського полковника, аби той допоміг магнату зібрати гроші зі своїх уманських підданих. Той же козацький старшина мав відправити людину у поміч сину Калиновського Самуелю, який збирав кошти у Чернігівському воєводстві⁸⁵.

Загалом протягом 1649-1650 року Хмельницький видав низку охоронних універсалів та указів, які поширювалися на шляхту Київського та Чернігівського воєводств. За ними заборонялося кривдити рицарство як “грецької”, так і “римської” віри. Їм же гетьман пропонував допомогу своїх полковників, які мали діяти разом з обивателями для стабілізації ситуації⁸⁶. На практиці ці розпорядження не приносили результату і небезпека нікуди не зникала. Частина вигнанців, яка разом з новообраним київським воєводою Адамом Киселем повернулася до своїх домів у 1649 р., й надалі потерпала через бунти місцевого люду⁸⁷.

Ані місцеві урядники, ані козацька адміністрація не мали достатньо інструментів, аби приборкати покозачене населення. Саме тому деякі шляхтичі

---

⁸⁴ Документи Б. Хмельницького. С. 60-61.

⁸⁵ Там само. С. 189-190.

⁸⁶ Там само. С. 80, 139, 182, 184-185, 189-190.

⁸⁷ Летопись Иоахима Ерлича. С. 138.

поверталися не самі, а відправляли до воєводства посланців. Наприклад, так вчинив київський хорунжий Ремігіан Слець. Він відрядив до своїх заставних маєтків двох слуг, які мали зібрати податки з населення та привезти деякі речі. Слець зазначав, що після Зборівських домовленостей подібні поїздки були поширені⁸⁸. Якось частина київської та чернігівської шляхти таки повернулася до своїх володінь, але ненадовго.

Сам зборівський компроміс суперники розцінювали лише як вимушений крок, тож припинення бойових дій було лише паузою для відновлення сил. Уже на початку 1651 року військо Великого князівства Литовського готувалося до походу на Лівобережжя. З огляду на це, у район Любеча та Лоева були стягнені три козацькі полки й татарські загоны⁸⁹. Незахищений північний кордон був постійною небезпекою для козацького війська та міг поставити під загрозу попередні здобутки⁹⁰.

Головною воєнною подією 1651 року стала битва під Берестечком, яка завершилася не на користь гетьмана і його союзників. У результаті, щоб врятувати військо, козакам довелося відступити до Чернігова (липень 1651 р.), однак протистояння з “литовськими” полками у регіоні тривало й далі. Після вдалого наступу стражника Григорія Мирського, до якого приєдналося військо польного литовського гетьмана Януша Радзивила, загинув чернігівський полковник Мартин Небаба і ворота на Чернігів були відкриті⁹¹. Козакам, щоправда, вдалося втримати центральне місто воєводства, а запланований їхніми супротивниками наступ на Київ ускладнювало те, що частина хоругов лишилася для захисту відібраних Любеча та Лоева. Утім на певний час Радзивил спромігся зайняти Київ. Його подальший відступ з міста знову повернув шальки терезів на

---

⁸⁸ ЦДІАК України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 61-63.

⁸⁹ Кондратьєв І. Битва «під Ріпками». 1651 р. *Сіверянський літопис*. 2014. № 5. С. 3.

⁹⁰ Gavryliuk. I. *Niewygrana wojna*. S. 327.

⁹¹ Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Київ, 1993. С. 273-274.

користь козаків. Врешті, сумнівна лояльність союзників-татар та затяжна війна змусили Хмельницького підписати не вигідний для нього Білоцерківський договір (1651). За домовленостями, козацька автономія обмежувалася теренами Київщини. Військова перевага Речі Посполитої, на думку Ярослава Столицького, створила кращі умови для повернення київських обивателів, ніж після Зборова⁹².

Білоцерківський договір не вдалося затвердити через розірвання сейму 1652 р.⁹³ Скориставшись цією обставиною, Хмельницький зважився порушити перемир'я. Битва під Батогом 1652 р. кардинально змінила попередній розподіл сил. Вікторія козаків сприяла відновленню контролю над трьома українськими воєводствами, у тому числі Чернігівським та Київським. Сама ж битва під Батогом стала певним рубежем, після якого протистояння стало більш кровопролитним.

Постійна зміна ситуації на фронті впливала і на вигнанців. У червні 1652 року у таборі під Баром Хмельницький видав охоронний лист шляхтичу Івану Шинявському, за яким і ця особа, і все ніжинське рицарство, яке перейшло до козацького табору, отримували захист від гетьмана⁹⁴. Вочевидь, якась частина ніжинських обивателів приєдналася до козаків на полю бою. Важливо зазначити, що це замкова шляхта, яка жила по сусідству з козаками. Можливо, саме тому вони і пристали до протилежного табору. У тексті універсалу згадується і про когорту вигнанців, яким гетьман пропонує тихо повернутися до Ніжинського староства і продати свої маєтки. Про долю чернігівців та киян пише також Яким Єрлич. Автор згадує, що більшість шляхти, яка перебувала у війську, після кампанії 1652 року опинилася у Києві. Очолював групу Криштоф Тишкевич.

---

⁹² Stolicki J. Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku. S. 51.

⁹³ Lewandowska-Malec I. Sejmy rozerwane i zerwane w XVII stuleciu. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*. № 12. S. 125-131.

⁹⁴ Документи Богдана Хмельницького. С. 268-269.

Частина киян встигла покинути воєводство до зими, а от чернігівці у великій скруті осіли тут на всю зиму⁹⁵.

Подальший розвиток подій лише погіршував становище киян та чернігівців. Гетьман від початку затіяв складну дипломатичну гру, заради власних цілей маневруючи між Польсько-Литовською державою, Османською імперією та Московським царством. Після смерті Тимоша Хмельницького ідея переходу Війська Запорозького під протекторат Порти занепала⁹⁶. Однак багатовекторність політики Хмельницького передбачала наявність ще одного потенційного союзника — Московії. На думку Зенона Когута, гетьман сподівався, що втягнення царської армії остаточно визначить військову перевагу за козаками та дозволить втілити в життя “руський проект”, який передбачав суттєве розширення територій, підвладних гетьманові⁹⁷. У перші роки повстання московський цар зайняв позицію вичікування, оскільки прийняття козаків під свою протекцію порушувало б умови Поляновського миру (1634). Проте інформація, яка надходила від московських шпигунів у Стамбулі, змусила діяти рішуче, з огляду на загрозу козацького зближення з османами⁹⁸.

Земський собор кінця 1653 року і Переяславська рада початку 1654-го закріпили перехід Війська Запорозького під протекцію царя. Історики по-різному оцінюють цю подію: хтось називає її персональною унією, хтось інкорпорацією, але у контексті нашої теми цікаво, як рішення гетьмана і старшини відобразилося на долі Київського та Чернігівського воєводства.

Розрахунок Хмельницького заручитися підтримкою потужного союзника виправдався. Уже навесні 1654 р. між царською армією та коронним військом

---

⁹⁵ Летопись Иоахима Ерлича. С. 163.

⁹⁶ Чухліб Т. Гетьмани і монархи Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 Київ, 2003. С. 50-65.

⁹⁷ Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б. Хмельницького до гетьмана І. Самойловича. *Український історичний журнал*. 2011. Вип. 3. С. 55-56.

⁹⁸ Горобець В. Еліта козацької України... С. 62-64.

розпочалося протистояння. Зоною бойових дій стали білоруські терени Великого князівства, пізніше — Брацлавщина. Спільні козацько-московські дії були успішними та дозволили відновити контроль над раніше втраченими територіями. Водночас, право контролювати землі на північ від Прип'яті стало предметом гострих суперечок між гетьманським та царським урядами, що мали різні цілі: перший намагався поширити свій вплив на литовсько-білоруських землях, а другого вабили західні українські воєводства⁹⁹. У відносинах сторін назривала криза.

Не менш драматично розвивалися події для Речі Посполитої. Шведський король вирішив скористатися скрутним становищем давнього суперника, аби остаточно завершити змагання за контроль над балтійським узбережжям. Влітку 1655 р. він вдерся на територію Корони. Знекровлена війною, Річ Посполита не витримала натиску нового супротивника. Катастрофа ставала неминучою, тож Ян-Казимир змушений був піти на перемовини з царем. У цей час Хмельницький мав інтенсивні зносини зі шведським правителем, однак сторони по-різному бачили перспективи співпраці: гетьман мав амбіції для збільшення козацького простору за рахунок західних земель, у той час як його потенційний протектор планував віддати контрольовані козаками території Бранденбургу-Пруссії¹⁰⁰.

У ході напруженого діалогу між послами короля Яна-Казимира і царя Олексія Михайловича у 1656 р. вдалося підписати Віленське перемир'я, яке стало передвісником поділу контрольованих козаками територій без врахування інтересів Війська Запорозького. Війна між країнами припинялася, і це означало крах сподівань гетьмана. Віленське перемир'я поглибило кризу відносин Московського царства та Війська Запорозького; Хмельницькому на схилі життя довелося шукати нових шляхів для дипломатичного маневрування. Оскільки

---

⁹⁹ Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. С. 152.

¹⁰⁰ Федорук Я. Віленський договір 1656. С. 447.

реалізувати свої задуми він не встиг, непросте завдання успадкували наступні очільники козацької держави.

Новим гетьманом у 1657 р. став Іван Виговський, колишній генеральний писар Війська Запорозького. Його рішення поновити мир з Річчю Посполитою впливало не з власних симпатій – швидше, воно було наслідком дволикості московської політики, яка виражалася у підбурюванні до опозиції лівобережних полковників. Важливе місце в обранні дипломатичного напрямку варто відвести й тісним контактам гетьмана з кримським ханом¹⁰¹.

Тим часом умови укладання Віленського перемир'я суттєво змінили настрої і в Речі Посполитій. Для громадян Республіки перспектива посідання трону авторитарним московським правителем була неприпустимою. Саме тому все частіше серед коронної шляхти лунали пропозиції миру з козаками. Усе це призвело до підписання у 1658 році Гадяцької угоди, програма якої розроблялася за участі рицарства досліджуваного регіону. Не секрет, що одним з ініціаторів об'єднання Війська Запорозького з Коронаю й Великим князівством Литовським «як рівного з рівним» був представник давнього київського роду Юрій Немирич¹⁰².

Сам текст домовленостей дійшов до нас у фрагментах та різних списках. Першу редакцію та затверджений сеймовою конституцією 1659 р. скорочений варіант поєднує те, що вони містять важливі пункти про Київське та Чернігівське воеводства. Зокрема, в обох списках ця територія відводиться козакам, але у першій редакції було висунуто ідею створення «Князівства Руського», яке мало би увійти до складу Речі Посполитої, як її третя федеративна частина¹⁰³. Ба більше, воно мало примирити інтереси місцевої шляхти та козаків, позаяк останні

---

¹⁰¹ Горобець В. Гадяцька угода 1658 року в контексті міжнародних реалій: pro et contra. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. 1999. Вип. 238. С. 98.

¹⁰² Гадяцька унія 1658 року. Збірник наукових статей. Київ, 2008. С. 35; Яковенко Н. Перед викликами часу... С. 495-496.

¹⁰³ ¹⁰³ Гадяцька унія 1658 року. Збірник наукових статей. Київ, 2008. С. 11-22.

мали селитися виключно у королівських маєтках, тож це уможливило би повернення вимушених біженців до колишніх добр.

Утім у колі вигнанців, які лишалися лояльними до Речі Посполитої, по-різному ставилися до цієї ідеї. Детальніше про це йтиметься у наступних частинах роботах, а тут відзначимо лише кілька важливих моментів. По-перше, Гадяцька унія була реальним шансом трансформувати Польсько-Литовську державу, вписавши до неї козацтво та українські землі. По-друге, за спостереженням Г. Литвина, цю ідею підтримувала руська шляхта православного обряду, яка прагнула до врегулювання конфлікту та була готова до порозуміння з козацькою верхівкою. Занепад гадяцької концепції певною мірою став занепадом політичної активності руської православної шляхти, яка відтоді обмежувалася захистом своїх релігійних прав.

Саме тому, хоч Гадяцький трактат і не став фінальною точною ані військових, ані дипломатичних змагань за землі Київщини та Чернігово-Сіверщини, ми обрали його за верхню хронологічну межу як умовну точку неповернення. Наступний період Руїни лише поглиблював прірву між вигнанцями з “українних” воєводств та козаками.

Окрім цього, упродовж перших десяти років протистояння на теренах Київського та Чернігівського воєводств змінився адміністративний поділ та соціальна ієрархія. Замість повітів тут виник полково-сотенний устрій, а привілейоване місце шляхти зайняло козацтво. Очевидно, що від початку козацької революції шляхетські корпорації Київського та Чернігівського воєводств намагалися зарадити своєму становищу. Зокрема, вони активно використовували інструментарій парламентської боротьби, але детальніше про це – в наступному розділі.

Розділ II

Сеймик та парламентська діяльність київських і чернігівських вигнанців

У Речі Посполитій сеймики становили осередки суспільно-політичної діяльності рицарства. Це були добровільні зібрання шляхти певної адміністративної одиниці: повіту, землі чи воєводства. Вони утворювали нижчу ланку парламентсько-представницької системи Польсько-Литовської держави, яка встановлювала комунікацію між королем та зем'янами. Загальні принципи устрою сеймиків були спільними для всіх воєводств Речі Посполитої, але на їхню діяльність впливала низка чинників. Йдеться про місцеві традиції публічно-правових практик, активність шляхти, її число, економічне становище, впливовість тощо¹⁰⁴. Найвищим органом станової демократії для всієї шляхти був двопалатний парламент – сейм.

У попередньому розділі ми згадували, як Козацька революція змінила життєві стратегії обивателів Київського та Чернігівського воєводств. Частина шляхти, рятуючи життя, була змушена покинути власні домівки та шукати притулку в інших частинах Польсько-Литовської держави. Попри це, тимчасова втрата маєтків не обмежувала політичні права обивателів, тож за межами власних воєводств рицарі продовжили збиратися на сеймики та відстоювати свої інтереси на центральній політичній арені.

2.1. Шляхетські з'їзди київського та чернігівського рицарства на вигнанні (1648-1658)

---

¹⁰⁴ Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування у Київському воєводстві: житомирський сеймик 1640 р. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Вип. 18. 2018. С. 117-118.

Обставини «екзилу» вплинули на практику сеймикування досліджуваних воєводств. Насамперед, зміни стосувалися місць проведення шляхетських нарад.

У першій половині XVII ст. кияни здебільшого з'їжджалися на сеймики до Житомира. Традиційним місцем збору чернігівців було обрано центральне місто воєводства — Чернігів. Проте внаслідок військових дій та бунтів посполитого люду обидві шляхетські корпорації були змушені перенести свої сеймики до інших частин Польсько-Литовської держави (див. додатки 3 і 4).

Як зазначає Даріуш Купіш, на початку козацької революції втікачам з Чернігівського воєводства через скрутне становище не вдалося зібратися на власний сеймик. У 1648 р. частина тутешніх вигнанців приєдналася до роботи волинського сеймику. Певні труднощі виникли і у киян. Вони зуміли скликати сеймик у межах малої батьківщини, але заслухали реляції послів досить пізно. Їхній сеймик відбувся 25 червня, тоді як з'їзди в інших воєводствах провели ще у перших числах місяця¹⁰⁵. Важливим нюансом, який уможливив зібрання, стала поява на Правобережжі кн. Яреми Вишневецького, який разом з надвірним військом та задніпровською шляхтою стримав поспільство¹⁰⁶. А от вже наступний київський сеймик 1649 р. відбувся теж на Волині.

Довгий час обидві шляхетські корпорації не мали конкретно визначено місця для сеймиків. Так, в ухвалі елекційного сейму (1648) зазначалося, що українські обивателі можуть засідати у Варшаві¹⁰⁷. На коронаційному сеймі 1649 р. чернігівцям пропонували засідати у Любліні¹⁰⁸, а киянам – у Луцьку¹⁰⁹.

Вище ми згадували, що після Зборівської угоди частина шляхти повернулася до своїх домівок. Попри мирний договір, обивателі не були захищені

---

¹⁰⁵ Kupisz D. Próby organizacji wojsk „obrony domowej” przez szlachtę województw kijowskiego, braclawskiego i czernihowskiego (1649– 1650). *Kwartalnik Historyczny*. 2018. № 125. Z. 1. S. 7-8.

¹⁰⁶ Stolicki J. Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648-1696. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. 2017. Z. 3. S. 443.

¹⁰⁷ VL. T. 4. S. 92.

¹⁰⁸ Там само. S. 125.

¹⁰⁹ Там само. S. 124-125.

від бунтів підданих. Саме тому і тутешній воєвода, і очільник Війська Запорізького закликали зем'ян не провокувати зайвий раз селян. В універсалі Адама Киселя, датованому 2 вересня 1650 р., київській шляхті було наказано, аби «domow swoich nie rzucali, poddanych łaskawie traktowali a w ostrożności zostawali»¹¹⁰.

Попри труднощі з поверненням, у 1650-1651 рр. кияни таки засідали у Житомирі¹¹¹. Інакшою була ситуація в чернігівців. Навіть Білоцерківський договір (1651), який обмежив козацькі землі королівщинами Київського воєводства, не допоміг вирішити проблему з відновленням роботи сеймиків у Чернігові. На це скаржилися і самі вигнанці. У посольській інструкції 1651 р. вони наголошували, що «nie mogło tedy mieć wojewodstwo nasze ani powracania do domów własnych, ani w Czernihowie sejmikowania securitatem»¹¹².

Ці скарги мали об'єктивні причини. Згідно з Білоцерківським миром, козаки повинні були залишити Чернігівське та Брацлавське воєводства. Утім на Задніпров'ї не було військової присутності коронної армії, тому ніхто не міг гарантувати безпеку від ображених зменшенням реєстру козаків та місцевих бунтівників¹¹³. До змісту посольської інструкції ми повернемося у наступному підрозділі роботи, а тепер зосередимося на вказаній відмінності.

Чому ж киянам вдалося проводити сеймики у Житомирі? Вочевидь, на це існує кілька пояснень. По-перше, Житомир лежить ближче до території Волинського воєводства. Хоча простежити долю всіх київських зем'ян (див. додатки 1 і 2) неможливо, а напрямки міграції були різними, існують підстави вважати, що частина вигнанців з обох воєводств подалася на Волинь.

---

¹¹⁰ АЮЗР. Ч. 4, т. 3. С. 502.

¹¹¹ Stolicki J. Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku. S. 51.

¹¹² АЮЗР. Ч. 1, т. 2. С. 426-433.

¹¹³ Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine... P. 194-195.

Доказами цього є заяви, вписані до актових книг Володимирського та Луцького гродських судів, а також свідчення его-документів. Наприклад, у Володимирі подав маніфестацію новгород-сіверський підстолій Каспер Ростопча. Він засвідчив втрату документів на с. Міжин Чернігівського воєводства під час втечі на Волинь (1648)¹¹⁴. Інший шляхтич Ян Орловський повідомляв про наїзд новгород-сіверського підсудка Петра Хажевського на його маєток с. Більче Річицького повіту (1650). За словами маніфестанта, Хажевський вчинив грабунок по дорозі на Волинь, куди втікав разом із іншими обивателями Новгород-Сіверського повіту¹¹⁵. Аналогічні заяви робили й київські обивателі.

Зокрема, до Луцького гродського суду зверталася шляхтянка Овруцького повіту Агнешка Ястрембська. Вона повідомляла про татарський наїзд на село Омеляна Волинського воєводства, де знайшла притулок (1649). В заяві жінка згадала, що татари знищили шкатулку з майновими документами, які вона забрала з собою під час втечі¹¹⁶. У жовнірському щоденнику Миколая Ємьоловського теж бачимо згадки про переміщення вигнанців на Волинь. Розповідаючи про події 1650 р., автор зазначає, що частина шляхти намагалася домовитися з козаками і лишитися на рідних землях, а інша “*przecięprzed czasem na prętcie [co] urwać mogli dobytków i gospodarskich prowentów, z tym na Wołyń albo gdzie mogli uciekali*¹¹⁷”. Такі ж факти наводить і згаданий нами раніше Яким Єрлич¹¹⁸.

Польський історик Міхал Кулецький висловлює думку про те, що тимчасовий притулок кияни і чернігівці знайшли за Случчю не тільки через

---

¹¹⁴ Національно-визвольна війна в Україні 1648 -1657 рр. С. 322.

¹¹⁵ Так само. С. 125.

¹¹⁶ Так само. С. 145.

¹¹⁷ Jemiołowski M. Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648-1679) / Oprac. J. Dziegielewski. Warszawa, 2000. S. 69-70.

¹¹⁸ Летопись Иоахима Ерлича. С. 138.

близьке сусідство, а й через спільне правове поле Волинського та “українських” воєводств¹¹⁹. З огляду на усі перелічені аргументи, Волинь стала прихистком для багатьох вигнанців. Відтак потенційний шлях звідси до Житомира був коротшим, аніж на Задніпров’я. Так само, із сусіднього Київського воєводства на Волинь можна було швидше повернутися в разі виникнення загрозованої ситуації.

По-друге, важливими були контакти київських обивателів з козаками та безпосередньо з Богданом Хмельницьким. Серед кореспонденції гетьмана знаходимо лист до київського воєводи Адама Киселя, датований 8 жовтнем 1649 року¹²⁰. У ньому йдеться про наказ полковникам утихомирити “поспільство”, аби прийшла шляхта могла спокійно провести запланований сеймик. У підсумку, шляхетське зібрання так і не вдалося провести у Житомирі. Небезпека не зникла, тож київський воєвода Адам Кисіль разом з іншими обивателями переніс сеймик до села Жадки на межі Волинського і Київського воєводств¹²¹. Попри це, у пізніший час знову бачимо різного роду охоронні документи, які мали гарантувати безпеку обивателів та можливість проведення сеймиків¹²². Хмельницький видавав їх і для шляхти Чернігівського воєводства, але у цьому випадку ніколи не йшлося про можливість проведення сеймиків у Чернігові¹²³.

Можливо, лояльність Хмельницького до киян слід пов’язувати з постаттю, яка стояла за їхньою спиною. На дипломатичній арені воєвода Адам Кисіль виступав головним медіатором між Річчю Посполитою та козаками. З огляду на

---

¹¹⁹ Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. S. 182.

¹²⁰ Документи Б. Хмельницького. С. 80.

¹²¹ Летопись Иоахима Ерлича. С. 137. Ще один сеймик у с. Жадки (12 вересня 1649 р.) описувала Анна Ходкевич. Вдова віленського воєводи подала скаргу до Кременецького суду про малочисельний київський сеймик, який відбувся неправомірно. За її свідченням, Адам Кисіль, Владислав, Юрій і Стефан Немиричі, а також Олександр Тишкевич ніби-то зібралися без дозволу короля та за участі своїх хоругв, в яких не всі були зем’янами Київського воєводства. Після згаданого сеймику хоругви розграбували дідичні маєтки заявниці. Утім, ухвали цього сеймику нами не виявлено. Детальніше про це див. АЮЗР. Ч. 4, т. 3. С. 436-437.

¹²² Документи Б. Хмельницького. С. 189-190.

¹²³ Там само. С. 185.

це, поступливість гетьмана можна розцінювати як спробу заручитися його підтримкою. З іншого боку, дії Хмельницького могли спрямовуватися і на інших впливових сенаторів з київського кола.

Утім, після Батозької битви 1652 р. практика проведення сеймиків у Житомирі зникає, і кияни, як раніше чернігівці, зосереджують свою політичну діяльність на Західній Волині. Сеймова конституція 1659 р. постановила закріпити Володимир місцем проведення сеймиків шляхти Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств, аж поки «ad possessiones dobr swoich nie przyida»¹²⁴. Пізніше це рішення кілька разів підтверджувалося в інших конституціях.

Західна Волинь лишалася центром політичного життя шляхти досліджуваних воєводств і протягом XVIII ст. Навіть після укладеного Вічного миру між Польсько-Литовською та Московською державою (1686), коли річпосполитський контроль над Житомиром було відновлено, київські зем'яни збиралися на сеймики у Володимирі¹²⁵. Ярослав Столицький звертає увагу на те, що між київськими обивателями, які оселилися на Волині, та тими, хто мешкав в інших місцях, точилися суперечки щодо місця проведення сеймиків. Частина клопоталася про повернення сеймиків до Житомира, а інша відстоювала право проводити сеймики на Волині¹²⁶. У контексті нашого дослідження важливо, що ця ситуація підтверджує осілість частини київських вигнанців на Волині та показує значення Володимира як нового політичного центру.

Протягом другої половини XVII – у XVIII ст. тут же, у Володимирі, відбувалися сеймики Чернігівського воєводства. Для більшості біженців з Сіверщини Західна Волинь стала новою домівкою і залишалася нею навіть через сто років. Про це свідчить один із пунктів сеймової постанови 1791 р., який

---

¹²⁴ VL. T. 4. S. 296.

¹²⁵ Stolicki J. Miejsca odbywania sejmików... S. 454.-455.

¹²⁶ Там само. S. 454.

передбачав реорганізацію Волинського воєводства і виділення в його складі кількох нових адміністративно-територіальних округів. Два з них створювалися на території старого Володимирського повіту під назвами Володимиро-Чернігівський та Володимиро-Новгородський¹²⁷. Незважаючи на те, що через Торговицьку конфедерацію приписи цієї реформи були скасовані у 1792 році, прецедент має велику цінність. Він не просто показує, що осередком осілості для більшості чернігівців стала Західна Волинь, а ще й засвідчує пам'ять місцевих обивателів про своє задніпровське походження.

Повертаючи до особливостей сеймиків на вигнанні, варто звернути увагу на питання організації шляхетських зібрань. Якщо раніше для кожного з сеймиків відводився окремий день, то нині кілька сеймиків проводили в межах одного дня. Наприклад, 12 вересня 1650 року чернігівці заслухали реляції послів, а потім обрали депутатів до Трибуналу (див. додаток 4). Щодо місця проведення сеймиків, то, за спостереженням Я. Столицького, після 1652 р. Володимир став ним завдяки рішенню київського воєводи¹²⁸. Король лише визначав дату, залишаючи в закличному універсалі незаповнене поле для уточнення місця шляхетського з'їзду¹²⁹. Кінцева "дезиція" була за київським воєводою. Аналогічне право, до речі, отримав і чернігівський воєвода.

Під час проведення сеймиків виникали курйозні випадки. Завдяки свідченню Я. Єрлича знаємо, що одного разу посольську інструкцію склали поза межами шляхетського зібрання. Автор зазначає, що спільний елекційний сеймик Київського та Чернігівського воєводств (1651) відбувався не у Житомирі, а у Звягелі. Більше того, посольську інструкцію писали в приватному маєтку

---

¹²⁷ VL. T. 9. S. 328.

¹²⁸ Stolicki J. Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku. S. 53-54.

¹²⁹ VL. T. 4. S. 157.

Адама Киселя – містечку Гощі¹³⁰. Така практика порушувала норми, які існували до початку козацької революції.

Ще одне порушення зафіксоване на зібранні в Острові, що у Парчевському старостві, куди частина київської шляхти подалася для розподілу господ та збирання податків. Надання у старостві були королівською допомогою вигнанцям на період «екзилу»¹³¹. Утім частина біженців засідала не в Острові, а у Володимирі, де 28 квітня 1655 р. було скасовано острівський лядвум на підставі того, що не було королівського універсалу на скликання сеймику¹³².

Врешті, одним з найцікавіших явищ у досліджуваній період стають спільні наради вигнанців з українних воєводств. Протягом середини-другої половини XVII ст. помічаємо певне зближення рицарських кіл Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств. Виражалось це у тому, що вигнанці з цих воєводств періодично проводили спільні сеймики. Формат та склад таких зібрань міг бути різним. З додатків 3 і 4 випливає, що рицарство могло проводити разом і елекційні, і реляційні, і навіть депутатські сеймики. Однак кожна шляхетська корпорація обирала власного маршалка та склад послів чи депутатів. Винятком став хіба що депутатський сеймик 1657 р., на якому генеральним маршалком було призначено Якуба Войну-Оранського, але депутатів було обрано від кожної братії окремо (див. додатки 3 і 4).

У досліджуваній період об'єднавчі засідання проводили два або три рицарські кола. Зауважимо, що у подвійних комбінаціях завжди брали участь чернігівці. Наприклад, вони збиралися разом з киянами у Житомирі в 1650 р., а пізніше обирали послів на сейм лише з брацлав'янами (1655). На думку Я.

---

¹³⁰ Летопись Иоахима Ерлича. С. 163.

¹³¹ ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 1155 зв.- 1157 зв.

¹³² АЮЗР. Ч. 2. Т. 2. С. 1-3.

Столицького, брацлавське рицарське коло лишалося більш “закритим”, а от чернігівці та кияни часто діяли в згоді¹³³.

Звернімо увагу на те, що від початку свого існування чернігівська корпорація успішно демонструвала можливість творити вигідні коаліції на головній політичній арені. Наприклад, у 1646 р. перетворення своїх маєтків на діличні тутешні обивателі домоглися у співпраці з послами Смоленського воєводства¹³⁴. Ймовірно, ця особливість сеймику впливала на те, що найчастіше учасниками спільних нарад були чернігівці. Вони ж постраждали від війни найбільше, позаяк практично не мали змоги повернутися додому. Це змушувало чернігівців шукати підтримки обивателів інших воєводств.

Координація дій «егзулянтів» виявлялася у різний спосіб. По-перше, послы вказаних воєводств виявляли спільну позицію на сеймі. Наприклад, в конституції варшавського сейму 1650 р. вміщена заява чернігівців про те, що вони сплатять податки на тих же умовах, що і кияни, тобто після повернення до своїх маєтків. На цьому ж сеймі чернігівські послы погоджуються провести з ними реляційний сеймик¹³⁵. По-друге, співпраця оприявлювалася і на прикладі способів впливу на короля. Обидві шляхетські корпорації домоглися від монарха виділення староств на утримання взамін на участь у посполитому рушенні. Рішення про те, що цей почесний обов’язок чернігівці виконуватимуть разом із киянами, було ухвалено на спільному реляційному з’їзді¹³⁶.

Проведення об’єднаних сеймиків могло було як виявом спільної ідентичності шляхти-мігрантів, так і результатом земельних транзакцій між представниками вказаних воєводств. Аргументами на користь першої гіпотези є

---

¹³³ Stolicki J. Sejmiki ukrainne w latach 1648-1702: problemy badawcze. *Patrimonium: Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи* / За ред. В. Михайловського і Я. Столицького. Київ-Краків, 2015. Т. 1. С. 234-235.

¹³⁴ VL. T. 4. S. 50-52.

¹³⁵ VL. T. 4. S. 127-151.

¹³⁶ АЮЗР. Ч. 3, т. 4. С. 505-506.

практики парламентського життя київської, чернігівської та брацлавської шляхти у переддень козацької революції. У першій половині XVII ст. рицарство з українських воєводств демонструє усвідомлення своєї окремішності в межах східних околиць Польсько-Литовської держави. Процес визнання шляхтою Волинського воєводства прямої причетності до “спадку старожитнього руського народу” започатковується ще з кінця XVI ст., коли локальні інтереси стали тут домінантними, а самі обивателі позиціонували себе як окрему “річ посполиту воєводства Волинського”¹³⁷. На рубежі XVI і XVII ст. рицарські кола Київського, Брацлавського, а згодом і Чернігівського воєводств теж долучаються до регіональної солідарності, з певною орієнтацією на лідерство волинян, що виявляється у прагненні послів на сеймі узгоджувати свої дії з репрезантами Волинського воєводства¹³⁸.

Долучення чернігівців до корпоративної солідарності шляхти “українних воєводств” помітно на прикладі сеймових дебатів. На коронаційному сеймі 1633 р. вони користувалися допомогою київських делегатів. Спільними зусиллями вдалося досягнути того, що на Сіверщину поширювалася дія Другого Литовського статуту, а місцевій шляхті дозволялося делегувати на сейм двох послів і судитися в Коронному трибуналі в Любліні¹³⁹. Відтак можна припустити, що спільні шляхетські з’їзди на вигнанні були вмотивовані виявом регіонального руського патріотизму.

Попри це, виявлені документи коронної та руської канцелярії дають аргументи і на користь іншої тези. Йдеться про те, що шляхтичі-вигнанці тримали маєтки одночасно у кількох українських воєводствах, тому були зацікавлені в прийнятті певних рішень разом (див. додаток 5).

---

¹³⁷ Mazur K. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569-1648. Warszawa, 2006. S. 364-402.

¹³⁸ Яковенко Н. Перед викликами часу... С. 483-485.

¹³⁹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 140, 144-145.

Яскравим прикладом втягнення ніби сторонньої людини у життя чернігівської братії може слугувати діяльність київського підчашия Криштофа Тишкевича. Шляхтич належав до родини, здавна осілої і шанованої у Київському воєводстві. З огляду на це, його послужання на сейм 1651 року від Чернігівського воєводства можна пояснити виявом руського патріотизму, ознакою високої довіри, яку надали йому задніпровці, зібрані для вирішення нагальних проблем на спільний сеймик із киянами. Однак виявляється, що в січні 1649 р. король надав підчашию добра Скоживець разом зі слободами на Сіверщині, і хоча де-факто він ніколи не посів згаданий маєток, де-юре уже міг вважатися чернігівським обивателем¹⁴⁰. Більше того, у 1654 р. Тишкевич отримав привілей на уряд чернігівського воєводи¹⁴¹. В подальшому бачимо його одним із лідерів чернігівського сеймику і політичним гравцем, який своєю діяльністю сприяв зближенню рицарських кіл сусідніх воєводств.

Цікавим у цьому контексті є епізод із проведенням реляційних сеймиків 1650 р. У сеймовій конституції було допущено помилку щодо дня проведення київського сеймику: у ній зазначалося, що місцеві обивателі повинні провести його 21 лютого. На самому ж сеймі київські та чернігівські послы заявили про бажання відбути сеймики разом. Зважаючи на це, Адам Кисіль видав універсал до київських обивателів, в якому забороняв проводити сеймик окремо від чернігівців і вказував, що потрібно зібратися разом у Житомирі 7 березня¹⁴². Як бачимо, воєвода підтримував ініціативу спільних нарад. Фактор впливу політиків на спільні дії “егзулянтів”, ми детальніше розглянемо у наступному розділі. А поки що дозволимо собі припустити, що консолідацію вигнанців більшою мірою провокувала спільна ціль — прагнення повернути втрачені володіння.

---

¹⁴⁰ AGAD. Metrika Koronna. Ks. 191. K. 4v.

¹⁴¹ Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku. S. 198.

¹⁴² ЦДІАК України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 44 зв.

Підіб'ємо проміжні підсумки. Засідання киян у досліджуваній період відбувалися у Луцьку та Володимирі. До Батозької битви 1652 р. обивателям цього рицарського коли іноді вдавалося проводити сеймики на звичному місті, у Житомирі. А от чернігівці від самого початку опинилися на вигнанні: протягом 1648-1658 рр. жодного разу їхній сеймик не скликали в межах Чернігівського воєводства. Тутешні обивателі збиралися то у Житомирі, то у Володимирі, а на випадок загрози їм пропонували засідати у домініканському костелі Любліна. Утім, протягом 1650-1652 рр. чернігівці, як і кияни, відбували усі свої сеймики у Житомирі.

Від 1653 р. новим центром політичного життя вигнанців стала Західна Волинь, де осіла більшість мігрантів із вказаних шляхетських корпорацій. Протягом 1648-1658 рр, сеймики на вигнанні обох рицарських корпорацій набули певних особливостей, які виражалися в зміні попередньої організації та спільних нарадах шляхти з українних воєводств. Наскільки ефективною була парламентська діяльність шляхти, побачимо у наступному підрозділі роботи.

2.2. Результативність парламентської діяльності київської та чернігівської шляхти у світлі сеймових ухвал

Київські обивателі були залучені до парламентського життя держави і краю ще від середини XVI ст. Згідно з актом Люблінської унії 1569 року, у Київському воєводстві повинні були скликатися три повітові сеймики — у Києві, Житомирі та Овручі, а посольська репрезентація мала складатися з шести послів. Попри це, місцева шляхта збиралася на спільний для всіх повітів сеймик, який найчастіше відбувався у Житомирі. Наталя Білоус виокремлює два рівня державно-територіальної ідентифікації київської шляхти. На її думку, тутешнє рицарське коло мало почуття приналежності і до політичного народу Речі Посполитої, і до

свого регіону. Подвійна ідентичність була загалом характерною ознакою шляхетської політичної культури Польсько-Литовської держави¹⁴³.

Дещо інакшою була ситуація для чернігівського рицарського кола, адже тутешні обивателі мали значно менший досвід парламентаризму. Попри це, активність чернігівців добре помітна з практики скликання з'їздів на кшталт сеймиків (з 1620). Вперше їх учасники відправили на сейм своїх послів у 1623 році. Утім, делеговані особи не були допущені до обговорення, тож опинилися у ролі пересічних спостерігачів¹⁴⁴. Лише після створення окремого воєводства у 1635 р. чернігівці повноцінно долучилися до участі у парламентських змаганнях. Зокрема, репрезентанти воєводства, як і кияни, стали порушувати на сеймах важливі питання локального значення, що свідчить про зростання їхньої політичної свідомості. Загалом, протягом 1635-1648 рр. Чернігівське воєводство регулярно відправляло чотирьох послів на сейми для представлення своєї позиції та вирішення важливих питань державного значення.

Попри відмінності у рівні розвитку політичної культури шляхетських корпорацій, спільним для рицарства досліджуваного регіону стали спроби відстояти свої інтереси на центральній політичній арені Польсько-Литовської держави у період «екзилу». Протягом 1648-1658 рр. кияни та чернігівці брали активну участь у парламентському житті Речі Посполитої. Незважаючи на скрутні умови вигнання, вони регулярно (наскільки це було можливо) проводили шляхетські наради. Доказами цього є збереженні посольські інструкції та ухвали сеймиків (див. додатки 3 і 4).

У контексті нашого дослідження важливо не лише зафіксувати активність вигнанців, але й спробувати оцінити, наскільки результативною вона стала у підсумку. Задля цього порівнюємо посольські інструкції Київського та Чернігівського сеймиків 1648-1658 рр. з відповідними сеймовими ухвалами.

---

¹⁴³ Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування...С. 135.

¹⁴⁴ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 140-145.

Вибір аналізованих джерел зроблено не випадково. Перед кожним вальним сеймом рицарські спільноти з'їжджалися на сеймики. Такі зібрання давали нагоду визначити свою позицію щодо вирішення майбутніх питань, запропонованих до розгляду у королівському зверненні («легації»). Під час сеймику обивателі обирали своїх представників до посольської ізби, тобто нижньої палати сейму. У підсумку обговорення для вищевказаних обранців укладалися інструкції. Ці документи виражали ставлення зем'ян до загальних і місцевих проблем. Посли зголошувалися дотримуватися побажань своєї братії. Відступ від приписів допускався лише тоді, коли це було необхідно для прийняття загального рішення¹⁴⁵. Саме тому інструкції найліпше відображають очікування шляхетської корпорації, а вже сеймові конституції дозволяють зробити висновки, наскільки потужним був вплив київських та чернігівських репрезентантів на сеймах.

З огляду на збереженість джерел та обставини життя шляхти на вигнанні, немає змоги вивчити усі інструкції досліджуваних рицарських корпорацій в обраних хронологічних межах. Якоюсь мірою компенсують наші знання сеймові ухвали, вписані до актових книг Володимирського, Луцького та Житомирського гродських судів (див. додатки 3 і 4). Їх та інші джерела будемо залучати до аналізу в разі відсутності інструкції.

Вже напередодні конвокаційного сейму 1648 р. Юрій Немирич звертався до найвищих урядників Речі Посполитої з проханням надати прихисток для «єгзулянтів» зі східних околиць держави. Він адресував листи і до гнєзнінського архієпископа Мацея Лубенського, і до краківського воєводи Станіслава Любомирського. За словами Немирича, найбільшою проблемою для вимушених мігрантів стали бунти: «nie tak straszne pogańskie wojska, jako rebellis poddanych

---

¹⁴⁵ Вінниченко О. Сеймики українських воєводств у 1569-1648 роках. С. 133-140.

naszych»¹⁴⁶. Вже із сеймового діаріушу дізнаємося, що й у Варшаві київські послы намагалися просунути вирішення нагальних питань. Йдеться про те, що котрийсь з київський репрезентантів домагався скоротити загальне обговорення та перейти «do obmeślenia upadającym województwom posiłku prędkiego». Утім йому було відмовлено¹⁴⁷.

Проблему вигнанців було порушено і на елекційному сеймі 1648 р. Промову про скрутне становище шляхти виголосив посол від Чернігівського воєводства, новгород-сіверський хоружний Миколай Кисіль. Він наголошував на тому, що потрібно покращити стан війська та надати обивателям, які опинилися на вигнанні, притулок у королівських маєтках подалі від лінії зітнення¹⁴⁸. Згідно із сеймовими записами великого литовського канцлера Альбрехта Радзивила, усі воєводства «zajęte przez nieprzyjaciół, naciskały o obronę, i to doskonalszą niż ta, która była omawiana»¹⁴⁹. Втім, домогтися реального покращення становища шляхта не змогла. Як зазначає В'ячеслав Липинський, у підсумку елекційний сейм 1648 р. приніс «українним» делегатам та учасникам сейму лише образи з боку коронного рицарства.

Під час коронації Яна-Казимира (1649) знову звучали голоси вигнанців, але через відсутність інструкцій неможливо з'ясувати, які саме вимоги висували кияни та чернігівці. У сеймовій ухвалі, як і раніше, не йшлося про відшкодування збитків чи надання маєтків вимушеним мігрантам. Конкретно до чернігівців та киян апелював лише пункт, який дозволяв не сплачували додаткові подимні податки через розорення¹⁵⁰. Однак самі умови життя на вигнанні позбавляли

---

¹⁴⁶ Tazbir J. Niemirycz (Niemierzyc) Jerzy h. Klamry (1612-1659). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk, 1977. T. 22. S. 811-816.

¹⁴⁷ Michalowski, J. *Księga pamiętnicza*. Krakow, 1864. S. 102.

¹⁴⁸ Świtalski Z. Kisiel Mikołaj h. własnego (ok. 1605-1653). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1966-1967. T. 12. S. 492.

¹⁴⁹ Albrycht Stanisław Radziwiłł. *Pamiętnik o dziejach w Polsce / Oprac. A. Przyboś i R. Żelewski*. Warszawa, 1980. T. 3. S. 140.

¹⁵⁰ VL. T. 4. S. 120-127.

вимушених мігрантів платоспроможності, тому цей пункт був радше констатацією факту, аніж реальною поступкою.

Вище ми згадували, що навіть Зборівський мир не міг зарадити становищу вигнанців. У київській інструкції на Варшавський сейм 1650 р. бачимо пункти, пов'язані з реальними наслідками втілення умов договору. Репрезентанти Київського воєводства мали домогтися в парламенті виведення козаків з приватних маєтків до королівщин, клопотатися про призначення трьох комісарів, які допомагали б воєводі розглядати справи між рицарством і козаками, добитися скасування податків до часу повернення шляхти у свої маєтки за Тетерів і Дніпро¹⁵¹. Останній пункт демонструє, наскільки складно було повернутися до маєтків, розташованих далі Житомира.

У контексті згаданого сеймику слід згадати “маніфестацію” київського обивателя Андрія Баковецького, готового судитися з маршалком зібрання – овруцьким старостою Владиславом Немиричем. Заявник відзначив, що Немирич, попри ухвалене рішення присутньої шляхти, не включив до тексту інструкції питання про порядок відновлення роботи судів для вигнанців¹⁵². Складно сказати, наскільки справедливим був закид Баковецького. Так чи інакше, заява свідчить про існування різних груп впливу, які діяли під час проведення шляхетських зібрань. Утім, проблема роботи судів у Київському воєводстві справді існувала. Київський грод – єдиний кримінальний суд на все воєводство – не діяв з липня 1648 р.¹⁵³ Не дивно, що у текстах наступних інструкцій шляхта кількаразово зверталася до дражливого питання відновлення судочинства.

Повертаючись до сейму 1650 р., зауважимо, що на ньому кияни, чернігівці та брацлав'яни діяли спільно. Посли цих воєводств рішуче вимагали задоволення своїх нагальних потреб, зокрема «*by wedle podjętej konstytucji dano im wsparcie z*

---

¹⁵¹ АЮЗР. Ч. 3, т. 4. С. 523-530.

¹⁵² ЦДІАК України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 609 зв.-607.

¹⁵³ Там само. Арк. 1-1зв.

królewskich ekonomii»¹⁵⁴. Розуміючи, що від станів Речі Посполитої складно щось отримати, вигнанці звернулися до короля. Вони заявили, що не можуть взяти участь у запланованому посполитому рушенні, допоки про них не подбають, інакше «głód niesie im taką samą śmierć jak wróg»¹⁵⁵. Нагадаємо, що українні воєводства були звільнені від обов'язкової військової служби через наступ козаків.

У підсумку було досягнуто компромісу. Шляхта погодилася вступити до війська, а взамін отримала невелику допомогу. Чернігівцям від монарха дісталися «стації» в Августовському та Райгородському старостах на Підляшші. Також їм обіцяно виплатити по 10 злотих з кожної волоки цих королівщин. Киянам виділено «підживлення» з Любецького і Ратнівського староств, а також плату з кожної тамтешньої волоки по 12 злотих. Отримана компенсація не могла зрівнятися з розміром втрат шляхти внаслідок козацької революції.

Великі надії на повернення до своїх маєтків шляхта поклала на Білоцерківський мир (1651). Частина київських обивателів таки вирушила в дорогу, чернігівці і далі лишалися на вигнанні. Обидва рицарських кола висловлювали своє невдоволення у посольських інструкціях на січневий сейм 1652 р. Кияни хотіли притягнути до судової відповідальності осіб, через яких не вдалося належним чином використати перемогу під Берестечком, а чернігівці взагалі відмовлялися пристати на умови миру й наголошували на тому, що навіть у мирний час їм не вдалося повернутися до власних володінь і провести сеймик у Чернігові.

Тривожив тутешніх обивателів і захист майнових та станових прав, поставлених під загрозу внаслідок загибелі актових книг. Чернігівські послы мали вимагати заборони тримати уряди у воєводстві неосілій шляхті. І справді, в Коронній Метриці бачимо низку данин на землі в Чернігівському воєводстві, які

---

¹⁵⁴ Albrycht Stanisław Radziwiłł. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 3. S. 274.

¹⁵⁵ Там само. S. 274.

по смерті тутешніх обивателів надавалися шляхтичам з інших земель (див. додаток 5). Дехто з учасників сеймику обурювався ситуації, коли сторонні люди, не маючи дідичних володінь за Дніпром, клопоталися про королівську компенсацію¹⁵⁶.

Київська інструкція містила також пункти, дотичні проблем місцевого рівня. Посли повинні були вимагати організації у кожному з трьох повітів воєводства самостійних гродського і земського судів. Окрім цього, кияни прагнули звільнити від жовнірських постоїв свої маєтки та м. Житомир, в якому відбувалася публічно-правова діяльність тутешніх зем'ян¹⁵⁷.

Зауважимо, що у текстах київської та чернігівської інструкцій помітні спільні пункти. Обидва сеймики звертаються до проблеми повернення католикам костелів, які були сплюндровані козаками. Окрім цього, список ключових осіб, інтереси яких відстоювали тутешні зем'яни, містив спільні імена. Врешті, чернігівським послам пропонувалося узгоджувати свої дії на сеймі з київськими делегатами. Отож, ці сеймики унаочнюють близькі контакти досліджуваних рицарських корпорацій.

Перший сейм 1652 р., для якого готувалися щойно проаналізовані інструкції, було розірвано¹⁵⁸. За браком джерел достеменно невідомо, якою мірою змінилися побажання братії перед липневим сеймом того ж року. Частково можна з'ясувати настрої шляхти з перебігу парламентських дебатів. За спостереженням А. Радзивила, вигнанці дуже активно відстоювали свої інтереси. Протягом роботи сейму вони «набридали» присутнім своїми жалями і декламаціями про скрутне становище і збитки від жовнірських постоїв¹⁵⁹. Посли вчергове намагалися отримати компенсацію безпосередньо від короля, але

---

¹⁵⁶ АЮЗР. Ч. 2, т. 1. С. 426-433.

¹⁵⁷ АЮЗР. Ч. 2, т. 1. С. 414-425.

¹⁵⁸ Lewandowska-Malec I. Sejmy rozerwane i zerwane w XVII stuleciu. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*. № 12. S. 130-131.

¹⁵⁹ Albrzycht Stanisław Radziwiłł. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 3. S. 274.

монарх радив їм просити допомоги у станів Речі Посполитої. Окрім цього, вигнанці вимагали ефективніших заходів, направлених на зміцнення обороноздатності держави.

Конституція липневого сейму 1652 р. враховувала деякі прохання чернігівців і киян. Українські воєводства звільнялися від сплати подимного податку, гроші від якого мали йти на утримання найманих військ. Також було видано заборону на жовнірські постої в приватних маєтках та передбачалося формування нових хоругв для захисту держави¹⁶⁰. Результати сейму не сильно втішили біженців.

Попри ухвалення конституції, проблему з обороноздатністю так і не було вирішено. У спільній інструкції елекційного сеймику Київського, Брацлавського та Чернігівських воєводств від 8 березня 1653 р. обивателі гостро оцінювали ситуацію в державі: їх не влаштовувало, що збір війська відбувається дуже повільно, а самі вони відчують погіршення свого матеріального становища. Біженці наголошували, що дійшли останньої межі зубожіння, «*bo jedne dobra nasze zniósł nieprzyiaciel, drugie, czy to rerum disordo, czy taka pernitiosi intestini belli maniera, jako od požaru, od swoichże woysk spłyneli*»¹⁶¹.

Берестейський сейм 1653 року знову не врахував інтересів українських вигнанців, тож наступна посольська інструкція, укладена на сеймику трьох воєводств 31 грудня 1653 року, була ще більш категоричною. Вигнанці засуджували пасивну поведінку коронного війська, яка призвела до обтяжливої Жванецької угоди з кримським ханом, вимагали розширення прав сенату, збільшення кількості гусарських і скорочення кількості чужоземних найманих рот. Останні пустошили шляхетські маєтки на Волині, де знайшла свій прихисток значна група вигнанців.

---

¹⁶⁰ VL. T. 4. S. 165-183.

¹⁶¹ АЮЗР. Ч. 2, т. 1. С. 429.

Шляхтичі заявляли, що хочуть мати представництво у будь-яких переговорах з гетьманом Богданом Хмельницьким. Також вкотре йшлося про втрату судових книг та проблеми, пов'язані з необхідністю представляти майнові та юридичні документи. У цій інструкції знову звучало і питання затвердження прав на землеволодіння у Чернігівському воєводстві. Як і раніше на спільних сеймиках, усі послы зобов'язувалися діяти злагоджено, аби досягнути затвердження своїх артикулів¹⁶².

Сейм вкотре було зірвано, тому в посольській інструкції від 19 травня 1654 р. делегатам спільного шляхетського зібрання пропонувалося дотримуватися попередніх настанов¹⁶³. Зауважимо, що травневий сеймик чернігівців супроводжувався вираженим протистоянням внутрішніх коаліцій. Так, до Володимирської гродської книги вніс свою протестацію новгород-сіверський підсудок Петро Хажевський, який ставив під сумнів обрання послом від Чернігівського воєводства Людвіка Ворошила. Йшлося про “відсутність осілості” шляхтича¹⁶⁴. Зі свого боку, Ворошило подав скаргу на Петра Пясецького та Петра Хажевського, які ніби-то самі привели на сеймик сторонніх людей. На думку Ворошила, ці особи і допомогли Хажевському отримати посольський мандат¹⁶⁵.

Людвік Ворошило став фігурантом й інших протестацій. На цьому ж сеймику виник конфлікт між ним та маршалком рицарського кола – Адамом Буркацьким. Ворошило звинуватив його в умисній зміні тексту інструкції¹⁶⁶, а той подав зустрічну скаргу, з якої випливало, що заявитель взагалі ніколи не був обивателем Чернігівського воєводства і просто намагається отримати

---

¹⁶² АЮЗР. Ч. 3, т. 4. С. 789-797.

¹⁶³ ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 871-875.

¹⁶⁴ Там само. Арк. 200 зв.-201.

¹⁶⁵ Там само. Арк. 201 зв.

¹⁶⁶ Там само. Арк. 213-213 зв.

компенсацію¹⁶⁷. Ще одним “самозванцем” маршалок вважав Габріеля Гулевича, обраного на з’їзді послом на сейм¹⁶⁸.

Попри внутрішні конфлікти, цього разу коаліції вигнанців вдалося досягнути певного успіху. До конституції було внесено пункт, яким підтверджувалося знищення земських і гродських книг вказаних воєводств і ухвалювався порядок підтвердження місцевою шляхтою свого шляхетського походження, належності маєтків, сплати боргів тощо¹⁶⁹.

У 1654 р. для вихідців з Київського та Чернігівського воєводств також було виділено нові староства на утримання. Чернігівцям пожалували Шидловське і Стобницьке староства в центральній частині Корони, а також маєтки Володимиро-Берестейської єпископії з правом розміщення тут на період вигнання¹⁷⁰. Кияни ж отримали від короля Козеницьке, Парчевське і Солецьке староства. Зауважимо, що на початку роботи сейму вигнанці клопоталися про надання староств, але їм було відмовлено¹⁷¹. Утім, в універсалі Яна-Казимира до киян йшлося про те, що добра їм виділено саме через наполегливі прохання послів. Можливо, монарх все таки задовольнив вимоги вигнанців під загрозою зірвання сейму.

Незважаючи на позитивний результат, у прохачів виникли труднощі з отриманням компенсації. Від імені чернігівського рицарського кола “податки” з королівських староств мав збирати Криштоф Колчинський. У 1655 р. він скаржився в суді, що не може віддати шляхетській братії повну суму, позаяк збору коштів чинить опір володимирський єпископ¹⁷². У киян виникла іншого роду проблема. Їхні комісари житомирський війський Олександр Сурин та

---

¹⁶⁷ Там само. Арк. 222 зв.-222.

¹⁶⁸ Там само. Арк. 221 зв.-222.

¹⁶⁹ VL. T. 4. S. 207.

¹⁷⁰ Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. S. 184-185.

¹⁷¹ Albrycht Stanisław Radziwiłł. Pamiętnik o dziejach w Polsce. T. 3. S. 425.

¹⁷² ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 278. Арк. 171-171 зв.

королівський секретар Андрій Соколовський не з'явилися на сеймик, аби прозвітувати про результати збору грошей. Під загрозою вигнання з рицарського кола обивателі воєводства зобов'язували їх привезти повну суму на наступний з'їзд¹⁷³.

Після втягнення до протистояння царських військ та початку війни зі шведами, ситуація для вигнанців дедалі погіршувалася. Зважаючи на це, чи не основною вимогою киян було покращення обороноздатності. В їхній інструкції 28 квітня 1654 р. йшлося про потребу створити військову раду з сенаторів і послів, в якій би половину представництва становили вихідці з українських воєводств. Окрім цього, вони клопоталися про скликання посполитого рушення та укріплення прикордонних староств¹⁷⁴.

Свій сеймик 28 квітня 1655 р. чернігівці провели разом з брацлав'янами. Їхні вимоги були порівняно короткими і здебільшого стосувалися пропозиції скорочення роботи майбутнього сейму та проблем повернення шляхтичів з московської неволі¹⁷⁵. Небагатослівність документа можна аргументувати тим, що учасників сеймику дуже стурбували останні події, а саме прийняття козаками протекторату Московського царства, яке зменшувало надії на повернення втрачених маєтків. Віра у можливість відновлення контролю над Задніпров'ям поволі втрачалася.

Київські обивателі, навпаки, проявляли активність. Після депутатського сеймику 13 вересня 1655 р., який відбувся у Володимирі, присутні склали ще одну ухвалу. Це була своєрідна відповідь на шведську та московську загрозу. Кияни вступали у військовий союз з обивателями Руського, Белзького і Волинського воєводств на чолі з київським воєводою, коронним великим гетьманом Станіславом Потоцьким. Всі разом вони зобов'язувалися захищати

---

¹⁷³ АЮЗР. Ч. 2. Т. 2. С. 1-3.

¹⁷⁴ АЮЗР. Ч. 2. Т. 2. С. 7-13.

¹⁷⁵ АЮЗР. Ч. 2. Т. 2. С. С. 4-7.

свій край від нападу неприятеля. На цьому ж зібранні Юрія Немирича було обрано «директором воєводства» та надано йому владу над київським посполитим рушенням¹⁷⁶.

Боротьба з кількома супротивниками одночасно знекровила Річ Посполиту. Шляхту-вигнанців особливо непокоїла можливість примирення з Московським царством чи козаками коштом їхніх територій. Саме тому в спільній інструкції українських воєводств від 22 червня 1658 р. йшлося про участь їх представників у перемовинах з козаками, позаяк «wszystka salus w tym punctie woiewodztw naszych zawisła»¹⁷⁷. Окрім цього, коаліція обивателів Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств вимагала від послів можливості публічного прочитання остаточних пунктів Віленської комісії, члени якої вели переговори з московським царем.

Реальною можливістю досягнення компромісу між шляхтою-біженцями та козацькою стороною могла стати Гадяцька угода 1658 р. Після смерті Богдана Хмельницького Військо Запорозьке очолив Іван Виговський, який сам походив з дрібної київської шляхти. Напередодні його обрання старшинське коло поповнилося вихідцями з шляхетських корпорацій українських воєводств. Зокрема, до козаків пристав Юрій Немирич. Як член козацького представництва, відправлено на сейм для затвердження гадяцьких домовленостей: він прагнув союзу з українською шляхтою в надії на сеймову ратифікацію пунктів, що стосувалися «Князівства Руського».

Зважаючи на настрої, які панували на спільному передсеймовому зібранні Київського та Чернігівського воєводств (1658), така мета була доволі амбітною. Як зазначає Пйотр Кроль «українні» обивателі серед усіх передсеймових шляхетських зібрань Речі Посполитої виставили найбільше претензій щодо

---

¹⁷⁶ АЮЗР. Ч. 2. Т. 2. С. 16-18.

¹⁷⁷ Там само. С. 37.

гадяцьких домовленостей¹⁷⁸. Шляхта обурювалася тим, чому не було складено окрему комісію для переговорів, а таку важливу місію, як перемовини з козаками, вело лише дві людини. Також послы повинні були просити, аби надалі про українний край домовлялися його обивателі. Окрім цього, кияни та чернігівці могли погодитися на затвердження договору лише за умови, що козаки не будуть розміщуватися у шляхетських маєтках. Врешті, делеговані на сейм послы мали стежити, аби питання гадяцьких домовленостей було ключовим під час парламентських засідань¹⁷⁹.

Серед незадоволених угодою була частина коронних сенаторів, яких насторожувало потенційне розширення козацького реєстру до 40.000 вояків. Пйотр Кроль наголошує, що це потенційне число унеможливило би контроль над запорозьким гетьманом та дотримання козаками умови проживання у королівщинах. Саме тому цей пункт завадив би й шляхті-вигнанцям повернутися до своїх маєтків та відновити господарство¹⁸⁰. Ще одним складним пунктом було скасування церковної унії.

Попри спроби Ю. Немирича переконати присутніх на сеймі у зворотному, текст угоди було сильно урізано. Врешті, шляхтич демонстративно, єдиний з козацького посольства, не засвідчив сеймову версію документа своїм підписом.

Гадяцька угода була знаковим документом для усієї шляхти українних воєводств. У первісному варіанті вона могла примирити рицарський загал Подніпров'я з козаками та засвідчити існування Князівства Руського як третього рівного члена Речі Посполитої. Частина шляхти-вигнанців, яка приєдналася до козаків, це зрозуміла. Проте інша частина, яка сеймикувала у Володимирі, з більшою обережністю поставилася до цих переговорів. Недостатня кількість

---

¹⁷⁸ Кроль. П. *Гадяцька унія 1658 року. Збірник наукових статей*. Київ, 2008. С. 164-165.

¹⁷⁹ АЮЗР. Ч. 2. Т. 2. С.

¹⁸⁰ Кроль. П. *Гадяцька унія 1658 року. Збірник наукових статей*. Київ, 2008. С. 166.

інформації та гіркий досвід Зборівського та Білоцерківського договорів не сприяв гнучкості у позиції обивателів.

Визнання Виговським своєї залежності від короля Речі Посполитої не принесло належного результату. Контроль над українськими воєводствами так і не було відновлено. Утім, це не нівелює того факту, що від часів гетьманування Богдана Хмельницького і аж до обрання гетьманом Івана Виговського, обидві шляхетські корпорації демонстрували активну політичну позицію. Чернігівське рицарське коло мало чим поступалося київському у способах відстоювання своєї позиції. Це дозволяє припустити, що саме період «екзилу» пришвидшив остаточне формування окремої чернігівської корпорації.

Обидві шляхетські групи використовували усі можливі способи впливу на стани Речі Посполитої та монарха. Вони об'єднувалися у коаліції, погрожували зривом сеймів, домовлялися безпосередньо з королем та самотійно виявляли ініціативу в прагненні залагодження конфлікту. Проблеми вигнанців не були першочерговими для коронного рицарства, заклопотаного військовими діями та дипломатичними перемовинами з ворогами та союзниками. Поразки на обох напрямках не сприяли тому, аби проблеми вимушених мігрантів вирішувалися на рівні сеймових ухвал. Більшого успіху кияни та чернігівці досягли у перемовинах з королем. У результаті вигнанцям було надано компенсацію. Хоча обсяги цієї компенсації і близько не покривали матеріальних витрат постраждалих, сам факт її отримання свідчить про те, що позиція київської та чернігівської шляхти була почута, і з нею потрібно було рахуватися.

Парламентська боротьба вигнанців тривала й надалі. З початком Руїни кияни та чернігівці поступово втрачатимуть надії на повернення до власних воєводств. Андрусівське перемир'я (1667) та Вічний мир (1686) остаточно продемонструють біженцям відсутність шансу на повноцінне відновлення старого порядку, тож в останній чверті XVII ст. вони все більше

зосереджуватимуть свою увагу на отриманні грошової компенсації за втрачені маєтки.

Розділ III

Політична еліта Київського та Чернігівського воєводств 1648-1658

Кожна шляхетська корпорація мала власну політичну еліту. Проте саме поняття «локального істеблїшменту» у Речі Посполитій було досить розмитим через специфіку різних земель, які входили до складу держави. Зважаючи на це, у нашій роботі ми скористаємося поясненням, яке запропонував польський історик Едвард Опалінський. На думку дослідника, місцевою політичною елітою можна вважати дві категорії осіб: тих, які були наділені конкретною владою на певній території рішенням монарха чи сейму, і тих, які завдяки авторитету у межах рицарської спільноти отримали можливість впливати на політику. До першої групи зараховуємо: гетьманів¹⁸¹, воєвод, каштелянів, старост тощо. Іншу ж групу повинні скласти послы на вальні сейми, депутати до Трибуналу, маршалки шляхетських зібрань, земські урядовці тощо. Фактично, усі особи, які систематично протягом певного періоду виконували важливі функції, які їм делегувала безпосередньо шляхетська братія¹⁸².

Беручи за основу ці критерії, спробуємо дослідити склад та діяльність політичної еліти Київського та Чернігівського воєводств на вигнанні та з'ясувати наскільки змінилися ключові постаті рицарських кіл у період «екзилу».

3.1. Сенатори та «міністри» пов'язані з Київським та Чернігівським воєводствами

---

¹⁸¹ Влада гетьманів не обмежувалися теренами Київського та Чернігівського воєводств, але в досліджуваний період тривала війна між Річчю Посполитою та козаками, що посилювало значимість постатей коронних гетьманів на цих землях.

¹⁸² Opaliński E. Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III. Poznań, 1981. S. 5-16.

Сейм був основною політичною ареною Речі Посполитої. Саме тут вирішувалися державні питання та встановлювалися закони. Верхньою його палатою був Сенат, в якому засідали духовні та світські особи. До числа останніх належали і дигнітарські (почесні) уряди: воєводи та «великі» каштеляни. Носії цих урядів автоматично отримували можливість потрапити у Сенат. Якщо придивитися до престижне місце з-поміж сенаторських крісел займали представники киян. Тутешній воєвода посідав 13-місце, а каштелян перебував на 13-му шаблі. Чернігівські сенатори були менш значимі: місцевий воєвода займав 36-те місце, і останнє місце посідав каштелян¹⁸³.

Попри відмінності у давності та престижності місць, обидві шляхетські корпорації могли розраховувати на повний комплект дигнітаріїв у Сенаті. Сенаторське крісло було не просто важливим маркером кар'єрного успіху, але й реальним способом наблизитися до короля Речі Посполитої та збільшити свій політичний вплив як на локальній, так і на центральній політичній арені держави. Зокрема, важелі впливу полягали не лише у праві голосу в Сенаті. Воєвода керував посполитим рушенням у межах своєї території, був головою елекційних сеймиків, де обиралися чотири кандидати на заповнення земської ієрархії та пізніше подавав ці списки королю. Окрім цього, він чинив юрисдикцію над єврейським населенням та здійснював нагляд за цінами і мірами у королівських містах¹⁸⁴.

Було й кілька інших особливостей дигнітарських урядів у межах досліджуваного регіону. З огляду на постійну татарську загрозу, київські воєводи отримали унікальне право на самостійну дипломатію з Кримським Ханством. Також до їхньої компетенції входили не лише адміністративно-військові

---

¹⁸³ Старченко Н. Воєвода // Енциклопедія історії України. Київ, 2003. Т. 1. С. 593; Сас. П. Каштелян // Енциклопедія історії України. Київ, 2007. Т. 4. С. 159.

¹⁸⁴ Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV-XVIII ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1994. № 228. С. 79-80.

обов'язки, але й обіймання уряду гродського старости. Цей аспект особливо важливий, позаяк київське староство було єдиною судовою інстанцією у воєводстві; інші суди виконували лише нотаріальну функцію¹⁸⁵. Аналогічне право на гродський старостинський уряд мав і чернігівський воєвода¹⁸⁶. Щоправда, у Чернігівському воєводстві судових гродів було два: чернігівський та новгород-сіверський¹⁸⁷.

Зважаючи на це, київські та чернігівські воєводи зосереджували у своїх руках широкий інструментарій впливу на місцеві рицарські кола. Але у переддень війни з козаками місцеві урядники демонстрували різні рівні заангажованості у локальні справи. Отож, коротко розглянемо групу сенаторів, які напередодні козацької революції входили до кола політичної еліти Київського та Чернігівського воєводств.

У часи королювання Владислава IV уряд київського воєводи обіймав Януш Тишкевич (1630-1649), який походив з давнього роду житомирських бояр. Великі статки та воєводський уряд Тишкевича дозволяли йому стати політиком загальнодержавного рівня, але в останні десятиліття перед Хмельниччиною його більше цікавили місцеві справи. Як зазначає П. Кулаковський, Януш не пропускав можливості брати участь в обороні рідних країв від татарських нападів, що додавало йому популярності в рицарському колі. Авторитет воєводи підкріплювався й активною колонізаторською та господарською політикою у Махнівській та Бердичівських волостях¹⁸⁸.

Тишкевич був ревним католиком, завдяки чому йому вдалося об'єднати навколо себе прихильників контрреформації. Так звана «католицька» партія прибічників Януша, на думку П. Кулаковського, в останні кілька років перед

---

¹⁸⁵ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. S. 27.

¹⁸⁶ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С.

¹⁸⁷ Там само. С. 155.

¹⁸⁸ Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. С. 211.

козацьким виступом переважала на житомирських сеймиках. Історик зазначає, що воєвода зумів лишити позаду свого головного антагоніста – аріанина Юрія Немирича та успішно просував своїх кандидатів на посольство, заповнення земської ієрархії чи інші важливі функції. До кола наближених осіб Тишкевича входили такі помітні шляхтичі як Людвік Олізар, Стефан Аксак, Феліціан Тишкевич і Теодор Гуменицький. Останній відзначився високою політичною активністю вже на вигнанні. А от на центральній політичній арені воєвода і сам мав покровителів. Він міг розраховувати на допомогу кн. Владислава-Домініка Заславського та канцлера Єжи Оссолінського.

Інше ставлення до регіональних проблем демонстрував вихідець з коронного магнатського роду Мартин Калиновський (1635-1652), який обіймав уряд чернігівського воєводи. Калиновський рідко перебував у чернігівській резиденції та більше дбав про свої родові маєтки на Поділлі. Після одруження свого первістка Самуеля з донькою канцлера Єжи Оссолінського, Мартин отримав покровителя у Сенаті. З допомогою великого канцлера Калиновському вдалося отримати булаву польного гетьмана у 1646 р. та домогтися передачі чернігівського староства своєму синові¹⁸⁹. З цього часу Калиновський більше заявляв про себе і на чернігівському сеймику, але значно більшу мережу клієнтів у регіоні створив тутешній каштелян – Адам Кисіль (1635-1646).

Повноваження каштеляна були не такими широкими, як воєводські. Сенатор із таким титулом допомагав у зборі посполитого рушення та виконував цивільні функції за відсутності найвищого урядника. Зважаючи на це, саме пасивна позиція Калиновського була одним з факторів того, що Киселеві вдалося зміцнити свої позиції на чернігівському сеймику та стати одним з найпомітніших політиків Задніпров'я. У «партії» каштеляна опинилися такі яскраві представники чернігівського рицарства, як Якуб Война-Оранський, Адам

---

¹⁸⁹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 156.

Буркацький та Стефан Іваницький, які відзначилися високою політичною активністю у середині-другій половині XVII ст. Не слід забувати і про те, що за спиною сенатора були могутні патрони: спочатку великий коронний канцлер Томаш Замойський, а пізніше — луцький староста кн. Владислав-Домінік Заславський. Так, через вплив при королівському дворі своїх покровителів Кисіль міг просувати своїх ставлеників на заповнення земських урядів Чернігівського і, рідше, Новгород-Сіверського повітів. За підрахунками П. Кулаковського, принаймні третина розданих урядів у межах Чернігівського повіту належала членам угруповання Адама Киселя¹⁹⁰. Усі ці аспекти сприяли тому, що протягом 1630-1640 рр. каштеляну вдалося зробити блискучу кар'єру та стати однією з ключових політичних фігур у середовищі вигнанців.

Головним опонентом Киселя, який боровся із ним за вплив на Чернігово-Сіверщині, став, як не дивно, ще один волинець за походженням — київський каштелян *Олександр Пісочинський* (1635-1646). У межах Київщини Пісочинський не мав дідичних володінь, тому його мало цікавили справи житомирського сеймику¹⁹¹. Полем його діяльності стала Чернігово-Сіверщина. Саме тут після московських виправ він отримав щедрі наділи та став одним з найбільших землевласників Чернігівського воєводства. Мережу своїх клієнтів Пісочинський створив у межах Новгород-Сіверського повіту. П. Кулаковський наголошує, що постать Пісочинського сприймалася королем як альтернатива сила, яка могла забезпечити надмірне посилення православного табору на кордоні з Московією. Це надавало перевагу Пісочинському, позаяк він міг самостійно звертатися до монарха без посередництва патронів. Завдяки цьому, у 1640-х роках близько половини земських урядників Новгород-Сіверського повіту були рекрутовані на Чернігівщину через Пісочинського¹⁹².

---

¹⁹⁰ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 158.

¹⁹¹ Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. С. 207.

¹⁹² Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 158-159.

Цікаво, що наступником Пісочинського на уряді каштеляна став згаданий Кисіль, який однак швидко піднявся кар'єрними сходами до уряду київського воєводи. До діяльності Киселя у новому амплуа ми повернемося пізніше. Нині ж зосередимо увагу на сенаторах інших воєводств, які виявляли свою зацікавленість у сеймиках досліджуваного регіону.

Одним із помітних гравців у київській шляхетській корпорації був задніпровський «король» — руський воєвода кн. *Ярема Вишневецький*. Незважаючи на те, що першочергово його інтерес становили сеймики у Луцьку, Брацлаві та Судувій Вишні, він міг за бажанням впливати і на рішення у Житомирі. Г. Літвін помічає, що з князем були пов'язані такі непересічні шляхтичі, як Криштоф і Антоній Тишкевичі, представники родини Єльців та земський суддя Стефан Аксак¹⁹³.

Схожі позиції обіймав острозький ординат кн. *Владислав-Домінік Заславський*. Більшу заангажованість він проявляв у діяльність волинського сеймику, але й у межах Київщині аристократ мав своїх клієнтів, через яких здійснював вплив на локальні справи. Окрім цього, ми вже згадували, що Заславський був пов'язаний із сенаторами досліджуваних воєводств.

На сеймику Київського воєводства звучали також «голоси» великого коронного гетьмана *Миколая Потоцького* та краківського воєводи *Станіслава Любомирського*. На рішення чернігівського шляхетського з'їзду до початку козацької революції також впливали сенатори інших воєводств. Серед них вже згаданий *Миколай Потоцький*, надвірний маршалок *Адам Казановський* та коронний гетьман *Станіслав Конєцпольський*.

Як бачимо, у період «золотого спокою» київські та чернігівські елітарні кола перепліталися між собою. До того ж з місцевими сенаторами були пов'язані

---

¹⁹³ Litwin H. Równi do równych. S. 151-152.

одні й ті ж «міністри» королівського двору. Серед них згадані нами канцлери *Томаш Замоїський* і його наступник – *Єжи Оссолінський*.

Попри позірну подібність ситуації на Київщині та Чернігівщині, між досліджуваними корпораціями існувала засаднича відмінність. Чернігівський сеймик більшою мірою був залежним від п'ятірки магнатів: київського каштеляна Олександра Пісочинського, краківського каштеляна Станіслава Конецпольського, руського воєводи Адама Казановського, великого коронного гетьмана Миколая Потоцького та Адама Киселя, який у 1648 р. обійняв уряд брацлавського воєводи¹⁹⁴. А от особливістю Київського воєводства став відносно незалежний заможний панський елемент, який був вирішальним у формуванні політичного обличчя воєводства. Вихідці з родів Тишкевичів, Немиричів, Аксаків, Єльців та інших тутешніх родин обиралися на престижні уряди та практично контролювали сеймову репрезентацію воєводства¹⁹⁵. Вихідці з панських родів могли діяти у згоді з магнатами, але частіше вони виявляли незалежну позицію.

Детальніше про лідерів шляхетського загалу йтиметься у наступному підрозділі. Наразі ж з'ясуємо, наскільки змінилася група «людей першої величини» для кожної зі шляхетських корпорацій. Насамперед розглянемо постаті воєвод та каштелянів Київського та Чернігівського воєводств, які обіймали ці уряди у хронологічних рамках дослідження.

Перші роки війни головним урядником на Київщині лишався *Януш Тишкевич*. Позиція воєводи у цей час зводилася до участі у військовому протистоянні. Прагнення придушити повстання зближувало сенатора з князем Яремою Вишневецьким, який категорично відмовлявся від будь-яких поступок «козацькій ребелії»¹⁹⁶. Окрім цього у парламенті, як і раніше, воєвода намагався

---

¹⁹⁴ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 142-152.

¹⁹⁵ Літвін Г. З народу руського. С. 257.

¹⁹⁶ Michalowski J. Ksiega pamietnicza. Krakow, 1864. S. 98-100.

боротися з релігійними опонентами. Після смерті Владислава IV (1648) Тишкевич, заручившись підтримкою великого канцлера Єжи Оссолінського та його заступника Анджея Лещинського, намагався добитися заборони на діяльність «польських братів» у Речі Посполитій. І хоч сам виступ католиків не був правомірним, цей епізод вкотре засвідчив радикальну позицію Тишкевича у питанні віротерпимості¹⁹⁷. Відповіддю на дії католиків стала маніфестація аріан, яку першим підписав давній ворог воєводи Юрій Немирич.

Після смерті Януша Тишкевича у 1649 р. його місце посів *Адам Кисіль*. Новообраний воєвода був вихідцем з волинського панського роду. Кисіль зумів досить швидко досягнути магнатського рівня. Допомогли йому у цьому і власні ораторські таланти, і могутні покровителі, і навіть прихильність короля Владислава IV. В останньому випадку милість володаря виникла внаслідок підтримки Киселем антиосманських планів монарха на війну та створення коаліції християнських держав. Більшість шляхетського загалу була рішуче налаштована проти подібних ідей. Зрозуміло, що з огляду на статки та походження Киселя він не входив до числа senatorів першого рангу, проте був помітним політичним гравцем на просторі «українних» воєводств¹⁹⁸. Хоча Хмельниччина і завдала втрат магнату, його політичний вплив на вигнанні зріс. Причин цьому було кілька.

По-перше, більшість представників сеймової репрезентації Чернігівського воєводства протягом 1648-1653 рр. належали до табору його прибічників. Якуб Война-Оранський, Адам Буркацький, Миколай Кисіль, Стефан Іваницький, Прокіп Верещака — усі ці особи входили до угруповання воєводи (див. додаток 4).

По-друге, у досліджуваний період рицарські кола чернігівців та киян часто засідали разом, що дозволяло магнату просувати вигідні для себе рішення одразу

---

¹⁹⁷ Ochmann. S. Protestacja braci polskich na sejmie elekcyjnym roku 1648. S. 241.

¹⁹⁸ Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine... P. 141-145.

на двох сеймиках. Сенатор не упускав нагоди синхронізувати засідання двох шляхетських корпорацій, позаяк у Київському воєводстві не мав такого числа прибічників, як у межах Чернігівщини. Вище ми згадували, що згідно з його універсалом, було скасовано лядум київського реляційного сеймику, який відбувся 21 лютого 1650 р. без участі чернігівців. Річ у тім, що шляхтичі на сеймі домовилися відбути зібрання разом. Відтак воєвода запропонував перенести засідання київського сеймику, як і було домовлено, на 7 березня, аби провести його разом з чернігівцями. Скасування попереднього лядуму подав до гроду маршалок київського кола — Криштоф Тишкевич¹⁹⁹.

Волинське місто Володимир, як центр політичного життя вигнанців, запропонував також Кисіль. Магнат посідав маєтки в його околиці, тому збільшення контингенту його прибічників лише посилювало вплив воєводи у регіоні. Результативність цієї стратегії бачимо у текстах самих інструкцій, укладених для послів Київського, Чернігівського та навіть Брацлавського воєводств, де періодично вміщувалися пункти, які лобіювали інтереси Киселя.

Наприклад, у посольській інструкції Київського воєводства від 15 грудня 1651 р. послі зобов'язували подбати про захист доброго ім'я Адама Киселя²⁰⁰. Цей пункт чітко пов'язаний зі зміною політичної ситуації та негативним ставленням до сенатора з боку шляхетського загалу. Від початку козацької революції Кисіль належав до когорти «поміркованих» сенаторів, які прагнули домовитися з козаками. До того ж він став головним виконавцем цього плану, адже йому було доручено вести перемовини з Богданом Хмельницьким. Проте події 1650-1651 рр. розвивалися не на користь прихильників миру. Як ми побачили у попередніх частинах роботи, мирні угоди на практиці мало допомагали вигнанцям у поверненні додому та припиненні бунтів посполитих.

---

¹⁹⁹ ЦДІАК України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 55-56 зв.

²⁰⁰ АЮЗР. Ч. 2, т. 1. С. 414-425.

Щодалі, то Киселя все більше звинувачували у співпраці з ворогом та відстоюванні приватних інтересів. Окрім цього, після смерті коронного канцлера Оссолінського його місце посів Анджей Лещинський, з яким у магната були напружені стосунки. З цього часу Кисіль намагався знайти союзників серед інших вельмож. Він хотів заручитися підтримкою чернігівського воєводи Мартина Калиновського, який хоч і не вірив у миротворчу позицію, але був менш ненависною особою для козацтва, ніж коронний гетьман Миколай Потоцький²⁰¹.

Ще одним потенційним партнером Киселя мав стати фаворит королівської сім'ї підканлер Гієронім Радзейовський. З його допомогою Кисіль хотів здобути дозвіл монарха на отримання Богуславського староства²⁰². Це ж прохання повинні були просувати у парламенті й послі від Чернігівського воєводства, про що йшлося в інструкції місцевого сеймику за 15 грудня 1651 року²⁰³. Звернемо увагу на те, що ця вимога звучала і в попередній інструкції Чернігівського воєводства від 7 листопада 1650 року²⁰⁴.

Утім, відновлення бойових дій між козаками та коронною армією засвідчило остаточний крах миротворчих ініціатив воєводи. Сильним ударом для сенатора стала смерть рідного брата Миколи Киселя, який загинув у 1651 р. під час штурму Вінниці. Усі ці події пригнічували магната, і вже в останній рік свого життя він став досить пасивним. Помер воєвода у 1653 році.

Після Киселя найвищим урядником Київського воєводства став *Станіслав «Ревера» Потоцький* (1653-1658). Його політика кардинально відрізнялася від попередника, позаяк сенатор визнавав лише війну як дієвий спосіб вирішення проблеми «козацької ребелії»²⁰⁵. Молодість Потоцького пройшла у військових

---

²⁰¹ Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine... P. 153-158.

²⁰² Там само. P. 190-191.

²⁰³ АЮЗР. Ч. 2, т.1. С. 426-433.

²⁰⁴ Там само. Ч. 3, т. 4. С. 523-530.

²⁰⁵ Przyboś A. Potocki Stanisław zwany Rewerą (ok. 1589-1667). *Polski słownik biograficzny*. Kraków, 1984. T. 28. S. 140-150.

походах, а урядницька кар'єра розпочалася у межах Поділля. У 1620 р. він став подільським підкоморієм, у 1631 р. отримав номінацію на брацлавське, а в 1636-му на подільське воєводство. Після смерті Мартина Калиновського (1652) Потоцькому дісталася булава польного гетьмана, а вже на сеймі 1654 р. він обійняв найвищий військовий уряд Корони²⁰⁶.

З цього часу Потоцький робив спроби відстояти і свої інтереси, і позиції шляхетського загалу за допомогою різних, не лише військових, заходів. Багато зусиль він докладав, аби уникнути переходу козацтва під протекцію московського царя. У 1654 р. писав листи до козацького полковника Івана Богуна, який відзначився негативним ставленням до Переяславської ради, аби той зі своїми прибічниками повернувся під скипетр його королівської милості²⁰⁷. Думки Потоцького щодо можливостей розв'язання конфлікту поділяв і чернігівський воєвода Криштоф Тишкевич. Останній вважав за потрібне скликати посполите рушення та купувати приязнь татар²⁰⁸. Зауважимо, що з тактичних міркувань Потоцький навіть зустрічався із гетьманом Хмельницьким. За спостереженням Я. Федорука, кожен з учасників перемовин використовував її задля того, аби виграти час на підготовки війська до бойових дій²⁰⁹.

Загалом протягом 1654-1655 років Станіслав Потоцький очолював не лише воєнні кампанії проти союзницьких військ Московської держави та Гетьманщини, але й швидко втягнувся у боротьбу проти шведів. Під час Потопу він приєднався до Тишовецької конфедерації, завдання якої полягало у захисті вітчизни від військ шведського короля. Зауважимо, що ця конфедерація була першою з очолюваних королем Речі Посполитої, а ініціатором її створення

---

²⁰⁶ Przyboś A. Potocki Stanisław zwany Rewerą (ok. 1589-1667). *Polski słownik biograficzny*. Kraków, 1984. T. 28. S.140-150.

²⁰⁷ Там само. S. 143.

²⁰⁸ Dąbrowski J. Przed «potopem». Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654-1655. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. № 130. 2003. S. 91.

²⁰⁹ Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654-1657. Львів, 1996. Ч. 1. С. 21-23.

виступив київський каштелян Стефан Чарнецький. Згодом до її складу увійшло чимало осіб, пов'язаних з досліджуваними рицарськими спільнотами: чернігівський воєвода Криштоф Тишкевич, новгород-сіверський староста Ян Пісочинський, берестейський воєвода Максиміліан Бжозовський та інші.

Вочевидь, за ініціативи воєводи учасники київського депутатського сеймику прийняли постанову про об'єднання у військовий союз із зем'янами Руського, Бельзького і Волинського воєводств. Документ, ухвалений у Володимирі 13 вересня 1655 р., покликаний був згуртувати рицарство у боротьбі проти шведів²¹⁰.

Окреслити групу підтримки сенатора доволі складно попри його беззаперечний вплив на прийняття рішень сеймиків Київського та Чернігівського воєводств. Знаходимо для цієї тези чимало підтверджень у матеріалах шляхетських зібрань 1650-х років. Наприклад, одним із пунктів спільної інструкції київських, чернігівських та брацлавських зем'ян на лютневий сейм 1654 р. стало прохання про звільнення від жовнірських постойв Барського староства, яке від 1651 р. посідав воєвода²¹¹. Пізніше в інструкції для брацлавських та чернігівських послів від 28 квітня 1655 р. знову йшлося про призначення винагород лише достойним людям, серед яких згадується великий коронний гетьман²¹². Потрапив вельможа і до списку «людей заслужонних» київського сеймику, який відбувся 28 квітня 1655 року²¹³.

Складнощі виникають і при спробі визначення осіб, які відстоювали інтереси чернігівського воєводи *Мартина Калиновського*. З текстів посольських інструкцій випливає, що сенатор мав важелі впливу на чернігівський та київський сеймики. Наприклад, його ім'я фігурує у списку людей, про нагороди яких мали

---

²¹⁰ АЮЗР. Ч. 2, т. 2. С. 4-7.

²¹¹ Там само. Ч. 2, т. 1. С. 464-474.

²¹² Там само. Ч. 2, т. 2. С. 4-7.

²¹³ Там само. С. 7-13.

клопотатися репрезентанти Київського та Чернігівського воєводств на сеймі 1651 р²¹⁴. Можливо, ці пункти були внесені завдяки іншим сенаторам, з якими співпрацював воєвода. До того ж, після Корсунської битви (1648) Калиновський разом з Миколаєм Потоцьким потрапив до татарського полону, де перебував аж до 1650 року. Зрозуміло, що в таких умовах він не міг впливати на справи вигнанців чи парламентські змагання. Значно більше сенатор зробив для повернення втрачених земель на полі бою. Власне, загинув Калиновський під час битви під Батогом у 1652 році²¹⁵.

Наступником Мартина Калиновського на уряді чернігівського воєводи став *Криштоф Тишкевич* (1654-1659), нащадок надвірного литовського підскарбія і берестейського воєводи Яна-Остафія та княжни Софії Вишневецької. Через кровні зв'язки Тишкевич доводився двоюрідним братом кн. Яремі Вишневецькому, що збижувало цих осіб.

Будучи київським обивателем, Криштоф був заангажований до політичного життя свого воєводства. Як і більшість представників місцевих панських родів, у першій половині XVII ст. Тишкевич належав до когорти шанованих осіб у рицарській спільноті. У період королювання Владислава IV він 6 разів отримував посольський мандат від Київського воєводства, обирався маршалком шляхетських зібрань, поборцею чи виконавцем інших важливих обов'язків. Зокрема, у 1646 р. Тишкевич увійшов до сеймової комісії з питань розмежування приватних маєтків з кордонами Московської держави²¹⁶. А от входження магната до числа чернігівських зем'ян відбулося внаслідок привілею Яна-Казимира на маєток Скожівець з прилеглими слободами (див. додаток 5).

---

²¹⁴ АЮЗР. Ч. 2, т. 1. С. 414-425.

²¹⁵ Czapliński W. Kalinowski Marcin h. Kalinowa (ok. 1605-1652). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1964-1965. Т. 9. S. 462-463.

²¹⁶ Litwin H. Równi do równych. S. 139-140.

Внаслідок Хмельниччини Тишкевич залишився чернігівським обивателем лише номінально.

Кар'єра магната розпочалася з уряду київського підчашія (1646-1649) і житомирського старости (1649-1655), а вже у 1654 році його було номіновано чернігівським воєводою. Як і Калиновський, новий воєвода відзначився у військових звітях із козаками та шведами. У контексті домовленостей з козацькою стороною Тишкевич належав до парламентської фракції свого кузена кн. Яреми Вишневецького, яка єдиним варіантом повернення Задніпров'я визнавала війну²¹⁷. Утім, знекровлене становище Речі Посполитої через виснажливі протистояння на два фронти вплинуло на зміну позиції чернігівського воєводи, призначеного до складу комісії для залагодження конфліктів з козаками (1656)²¹⁸.

Тишкевич однозначно належав до київської та чернігівської еліти. На це вказує не лише його сенаторське крісло, але й популярність серед обивателів обох груп вигнанців. Навіть до номінації на воєводський уряд, Тишкевича обирали на позицію маршалка обох корпорацій, депутатом до Трибуналу чи послом на вальні сейми (див. додатки 3, 4, 6). Пізніше авторитет магната виражався у внесенні його імені до числа тих, чий приватні інтереси мали відстоювати на сеймі послі. Тишкевич потрапляє до списку “людей заслужоних” і в передсеймовій інструкції чернігівців, і в аналогічних документах киян (1651, 1655). Не можна оминати і того факту, що шляхтича обрали одним з трьох послів на екстраординарному зібранні киян від 9 серпня 1655 року. Йдеться про репрезентацію інтересів киян, яку йому доручали здійснити на генеральному сеймику малопольських воєводств. На цьому зібранні мали би обговорюватися доля держави та способи

---

²¹⁷ Юга О. Політична еліта Речі Посполитої та “українська проблема”: пошук шляхів розв’язання (1648 – перша половина 1659 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Київ, 2016. С. 68.

²¹⁸ Так само. С. 147-148.

її оборони, а його проведення було заплановане на 15 серпня у Любліні²¹⁹. Хоча нами не виявлено інших джерел, що воно відбулося, цей епізод цікавий як прецедент лідирських позицій сенатора. До речі, на це ж зібрання мали відрядити і Юрія Немирича та королівського дворянина Романа Казимирського.

Місце у верхній палаті парламенту мали й каштеляни. У 1648 р. номінацію на уряд київського каштеляна отримав вихідець з Берестейського воєводства *Максиміліан Бжозовський* (1648-1653). Кар'єра цього шляхтича розпочалася із земського уряду київського підкоморія (1635). Піднятися до більш престижної позиції йому допоміг Єжи Оссолінський. Канцлер вважав вдалим тактичним ходом входження до Сенату ще одного православного сенатора, який потенційно міг би підтримати мілітарні плани Владислава IV на війну з османами. Оссолінський не був єдиним покровителем Бжозовського. На київській парламентській арені він представляв інтереси краківського воєводи Станіслава Любомирського, з яким урядника пов'язувала служба²²⁰. Від 1649 року він тісно контактував і з Адамом Киселем.

Після смерті Максиміліана місце київського каштеляна зайняв *Стефан Чарнецький* (1652-1657)²²¹. З молодих літ шляхтич робив кар'єру у війську. Як і його попередник, Чарнецький мав сильного покровителя — коронного гетьмана Миколая Потоцького. В його хоругві брав участь у битві під Берестечком 1651 р. Завдяки таланту полководця шляхтич отримав визнання серед рицарського загалу та членів королівського двору. Zenітом військової слави Чарнецького стали події Потопу, де він зарекомендував себе як вправного воєначальника²²². Окрім цього, Стефан був ініціатором згаданої Тишовецької конфедерації. Попри

---

²¹⁹ АЮЗР. Ч. 2. Т. 2. С. 13-16.

²²⁰ Tomkiewicz W. Maksymilian Brzozowski. *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1937. Т. 3. S. 66.

²²¹ Czapliński W. Stefan Czarniecki. *Polski Słownik Biograficzny*. Т. 4. Kraków, 1938. S. 208-211.

²²² Przyboś A. Stefan Czarniecki w latach «potopu» 1655-1660. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*. Warszawa, 1957. S. 119-123.

військові заслуги, каштелян не входив до числа чільних політиків Київського воєводства через брак інструментів впливу на рішення місцевого сеймику.

Висновок про низьку політичну вагу київських каштелянів справедливий і для каштелянів чернігівських. В окреслений період їх також було двоє. Вінницький староста і королівський ротмістр Ян Одживольський, який обіймав відповідний уряд протягом 1648-1652 рр., практично не вів самостійну політику. Спочатку він знаходився під покровительством великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського, а після смерті патрона перейшов на службу до його наступника Миколая Потоцького. Завдяки допомозі останнього каштелянові вдалося звільнитися з татарської неволі. Завадила поширити свій вплив на сеймик і швидка смерть — каштелян загинув у битві під Батогом у 1652 році.

Наступним після Яна Одживольського чернігівським каштеляном став *Здзіслав-Ян Замойський*²²³, для якого цей уряд став вершиною кар'єри (1653-1670). Перед отриманням чернігівської каштелянії, шляхтич обіймав досить скромний уряд львівського підстоля (1646-1653). Батьками Замойського були холмський каштелян Ян та княжна Анна Вишневецька. Дружина Здзіслава-Яна походила з родини Лянцкоронських²²⁴. Як парламентар, Замойський продемонстрував пасивну позицію — він не брав активної участі у роботі локальних та загальнодержавних шляхетських зібрань²²⁵.

Окрім магнатів, які обіймали сенаторські місця від Київського та Чернігівського воєводств, варто згадати й про інших вельмож, які виявляли прагнення впливати на сеймики «езгулянтів». Взявши до уваги сенаторів, коронних і литовських урядників та згаданих в сеймикових інструкціях «людей

---

²²³ Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku. S. 152; Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa, 1905. T. 2. S. 340.

²²⁴ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Poznań, 1892. T. 9. S. 155.

²²⁵ Ciara S. Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1990. S. 141.

заслужоних”, ми створили перелік осіб, які потенційно могли увійти до еліти рицарських кіл на вигнанні²²⁶.

У таблиці під номером 1 та 2 представлено список сенаторів, які посідали маєтки у Київському та Чернігівському воєводстві. Першою розглянемо постать руського воєводи кн. *Яреми Вишневецького*, який був найбільшим землевласником Київського воєводства. Внаслідок «козацької реbeliei» князь втратив усі свої задніпровські володіння. Відтак він був змушений разом із чисельним контингентом слуг та надвірним військом вирушити на Волинь. Козацький виступ Вишневецький сприймав як особисту образу, тому від початку демонстрував категоричну позицію щодо миротворчих ініціатив, які надходили від Киселя та Осолінського. Поведінка аристократа була цілком очікуваною, якщо пригадати, що він єдиний з-поміж інших київських латифундистів відносно постійно мешкав на Задніпров’ї²²⁷. Зважаючи на це, у воєводи був спільний інтерес з вигнанцями по той бік Дніпра, які теж втратили свої домівки і прагнули якнайшвидше ліквідувати козацьку загрозу. Під час виступу із «Лубенської держави» до Вишневецького пристало чимало задніпровської шляхти з Чернігівського та Київського воєводств²²⁸. Відомо й те, що князя підтримували інші вельможі (зокрема, київський воєвода Януш Тишкевич).

Вплив Вишневецького на київський сеймик був помітний уже в 1648 р.²²⁹ З-поміж київських зем’ян прибічником руського воєводи точно можна вважати його родича Криштофа Тишкевича. Як зазначає В. Томкевич, у текст посольської інструкції 1648 р. князь домігся внесення пункту про відшкодування йому збитків, витрачених на оборону краю²³⁰. Пізніше у тексті київської інструкції

---

²²⁶ Вплив на шляхту могли мати і католицькі біскупи, влада яких поширювалася на наш регіон, але у контексті цієї роботи ми зробимо акцент лише на світських вельможах.

²²⁷ Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. С. 205.

²²⁸ Jemiołowski M. Pamiętnik dzieje Polski zawierający. S. 48-49.

²²⁹ Летопись Иоахима Ерлича. С. 101.

²³⁰ Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612-1651). Warszawa, 1933. S.195.

1650 р. знову прозвучала вимога для сеймових репрезентантів клопотатися про отримання князем винагороди за військові заслуги перед Республікою²³¹. Цікаво, що у цій же настанові послам передбачалося подбати і про нагороду для кузина князя — коронного стражника Александра Замоїського.

А. Замоїський був ротмістром надвірної хоругви Я. Вишневецького²³². Попри те, що його ім'я не фіксується у подимному реєстрі 1640 р., Александр у 1650 році засвідчив у Кременецькому суді зайняття неприятелем містечок Сквири та Романівки з присілками, посессором яких він був та сплачував з них кварту до королівського скарбу²³³. Через неможливість повернення до воєводства Замоїський заявляв, що сплатить борги після повернення володінь. Цікаво, що в документі згадуються саме ті маєтки Самуеля Лаща, які за спостереженням Владислава Томкевича, за намовлянням князя Вишневецького привласнив собі Александр²³⁴ (див. додаток 1). Відбір маєтків Лаща був частиною заходів князя по заокругленню своїх володінь та осадженню клієнтів на кордонах.

У 1649 р. Замоїський разом із дружиною отримав від короля привілей на доживотне посідання сіл Стоків і Буки у Київському воєводстві, що надавало йому можливість повноцінно називатися місцевим обивателем²³⁵. Відтак він правомірно став послом від Київського воєводства у 1650 р., хоч і за явного посередництва свого патрона (див. додаток 3). Швидка смерть руського воєводи у 1651 р. не дозволяє відстежити усіх наближених до нього осіб в групі «єгзулянтів», яких, безсумнівно, було чимало.

Ще одним представником «княжат головних», який мав економічний інтерес на Київщині, був острозький ординат кн. *Владислав-Домінік Заславський*.

---

²³¹ АЮЗР. Ч. 3. Т. 4. С. 523-530.

²³² Гаврилюк І. Функціонування приватних магнатських армій протягом перших років Хмельниччини (1648-1649 рр.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. С.15.

²³³ ЦДІАК України. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 36-36 зв.

²³⁴ Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612-1651). Warszawa, 1933. S. 167-168.

²³⁵ AGAD. MK 192. k. 10-11.

Магнат не просто входив до числа найбільших землевласників Київського воєводства, але й вважався найзаможнішою людиною держави²³⁶ (див. додаток 1). У Сенаті князь спочатку представляв Сандомирське воєводство, а вже у 1649 р. отримав уряд краківського воєводи. Як бачимо, Заславський міг претендувати на статус впливового гравця загальнодержавного масштабу, проте на центральній політичній арені він лишався пасивним. Тим не менше, статки та особливе становище у шляхетському соціумі дозволили князю створити мережу клієнтів, які за потреби вирішувати його приватні справи на сеймах²³⁷.

Вплив острозького ордината поширювався на вигнанців досліджуваних воєводств, про що свідчить його листування із найвищими урядниками регіону: Янушем Тишкевичем та Адамом Киселем. Крім того, Заславський регулярно згадувався у проханнях, які кияни та чернігівці направляли на сейм. Наприклад, у київській інструкції 1650 р. вписано клопотання про призначення винагороди для краківського воєводи²³⁸. Безсумнівно, цей припис показує наявність прибічників магната серед вигнанців.

В ряду найпомітніших київських парламентарів бачимо кількох людей Заславського. Одним із них був ротмістр княжого надвірного війська Александр Цеклінський (між іншим, посесор містечок Вільськ та Кам'янка в Житомирському повіті)²³⁹. Відомо, що в 1651 р. він був обраний маршалком депутатського сеймику Київського воєводства (див. додаток 3). Зв'язки з князем Владиславом-Домініком мав також чернігівський граничний коморник Прокіп Верещака. У джерелах натрапляємо на його заяву про захоплення намісником

---

²³⁶ Гаврилюк І. Владислав Домінік Заславський (1616-1656 рр.)... С. 85-86.

²³⁷ Гаврилюк І. Владислав Домінік Заславський (1616-1656 рр.)... С. 89-90.

²³⁸ АЮЗР. Ч. 3, Т.4. С. 523-530.

²³⁹ Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. С. 207. Обидва містечка лежали в межах Острозької ординації, тобто в приватних володіннях кн. В.-Д. Заславського.

Києво-Печерського монастиря документів, які йому доручив Адам Кисіль та краківський воєвода²⁴⁰.

Важливою політичною фігурою, яку ми вже згадували вище, був краківський каштелян і великий коронний гетьман *Миколай Потоцький*. Як перший світський сенатор Речі Посполитій, він потенційно мав найбільшу можливість впливати на монарха і просувати свою полхзітику серед шляхетського загалу. Окрім цього, у руках Потоцького зосереджувалася і найвища військова влада — він був великим коронним гетьманом. Як прихильник силового вирішення конфлікту, право на повернення українських воєводств гетьман відстоював на полі бою. Разом із Мартином Калиновським Потоцький під Жовтими Водами потрапив у татарську неволю. Лише через два роки сенатора викупили, але вже 20 листопада 1651 р. він пішов із життя. Зважаючи на обставини довгої відсутності та швидку смерть, складно визначити конкретні імена його прибічників²⁴¹.

Новою людиною, яка претендувала на роль покровителя вигнанців, був *Даніель Стемпковський*. Шляхтич одночасно обіймав і сенаторське крісло брацлавського каштеляна, і уряд старости у місті Володимирі, де від 1652 року збиралися київські та чернігівські сеймики на вигнанні. Кровними вузами шляхтич був пов'язаний із родом Киселів (його дружина була донькою Миколая Киселя, а значить племінницею київського воєводи Адама). Нагадаємо, що тесть Стемпковського був одним із найпомітніших політичних діячів краю. Зокрема, Микола Кисіль був повіреною особою у Чернігівському повіті свого рідного брата — Адама Киселя. Самого ж Стемпковського починають обирати на важливі посольські функції чи депутатство вже після смерті Киселя (див. додаток 4).

---

²⁴⁰ Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657 pp. С. 185.

²⁴¹ Majewski W. Potocki Mikołaj h. Pilawa (ok. 1593-1651). *Polski Słownik Biograficzny*. T. 28. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Łódź, 1984, S. 103-110.

Цілком очевидно, що брацлавський каштелян прагнув пригорнути до себе людей свого впливовішого родича.

У підсумку, під його протекцію потрапило відразу два активних парламентаря з Чернігівського воєводства: Адам Буркацький та Якуб Война-Оранський. Обидва були членами Володимирського гродського суду, склад якого визначав староста, тобто сам Стемпковський. З 1652 р. писарем у ньому був Буркацький, а з 1654 р. суддівське крісло посів Оранський. Другий з них зі своїм покровителем активно протидіяв волинському каштеляну Станіславу-Казимиру Беневському в його намірах стати розпорядником заповіту вдови Адама Киселя²⁴². Ще одним вагомим аргументом, який вказує на тісний зв'язок між згаданими постатями, є приклади судових свідчень Оранського на користь Стемпковського²⁴³. Зауважимо, що й інші обивателі Чернігівського та Київського воєводств періодично стають у суді на послуги старости. Серед приятелів у його майнових угодах зазначені і Криштоф Колчинський, і досить скандальна особистість — київський чашник Людвік Ворошило²⁴⁴. Останній був фігурантом суперечок на сеймиках та кілька разів обирався киянами та чернігівцями для виконання різних відповідальних завдань (див. додатки 3-4). З брацлавським каштеляном Ворошила пов'язували і майнові транзакції²⁴⁵.

У досліджуваний період на київські та чернігівські сеймики мали вплив великі коронні канцлери Речі Посполитої. Вище ми згадували про можливість коригувати політику в регіоні, яку провадив *Єжи Оссолінський*. Втім у 1650 р. цей сенатор пішов з життя²⁴⁶. Його наступником на уряді став *Анджей*

---

²⁴² Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652-1673 рр. *Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV-XVII ст.* / Упор. П. Кулаковський. Острог-Варшава-Москва, 1999. С. 64-69.

²⁴³ ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 334-335 зв, 342 зв.-343 зв.

²⁴⁴ Там само. Спр. 89. Арк. 620-623 зв.

²⁴⁵ Там само. Спр. 90. Арк. 192 зв.-192. Угода про передачу в оренду подружжям Стемпковських Людвікові Ворошилові села Суходіл у Володимирському повіті.

²⁴⁶ Jerzy Ossoliński h. Topór (1595—1650). *Polski Słownik Biograficzny* T. 24 S. 403.

Лещинський, який відстоював політику військової розправи з козаками. Зберігся лист канцлера до Якуба Войни-Оранського, з якого випливає, що між міністром та чернігівським рицарським колом існував постійний зв'язок (1650). Лещинський домігся передачі вигнанцям двох королівських староств, однак підозрював через скаргу свого клієнта чернігівського мечника Миколая Болта, що механізм збору податків із них може приховувати фінансові зловживання. У листі до Оранського він погрожував, що коли його здогад підтвердиться, “*rewnie by się i waszmościom ten chleb zatrudnić musiał, a zatym i mnie na potym w innych okazjach nie tak łatwego uznałbyś waszmość*”²⁴⁷. Утім невідомі інші імена тих, хто як і Болт входив до кола сенатора.

Охарактеризувавши світську еліту Київського та Чернігівського воєводств на вигнанні, зробимо кілька проміжних висновків. Як і раніше, сусідні рицарські корпорації були пов'язані через сенаторів та представників королівського двору. Також у перші роки протистояння фактично не змінилися головні лідери. Адам Кисіль, Януш Тишкевич, Ярема Вишневецький, Владислав-Домінік Заславський, Микола Потоцький та інші могли використовувати власні ресурси для просування своїх рішень на локальній політичній арені. Після їх смерті з'являються нові лідери, які починають взаємодіяти із шляхтою на вигнанні.

3.2. Найактивніші обивателі Київського та Чернігівського воєводств на вигнанні

Тепер уважніше придивімося до лідерів двох шляхетських корпорацій, які не належали до кола сенаторів чи міністрів. Для визначення найактивніших політиків з їх числа використаємо метод просопографічного аналізу. Оскільки склад обох груп не є очевидним, маємо виділити певні критерії. До лідерів ми зарахували шляхтичів, які у досліджуваний період найчастіше отримували

---

²⁴⁷ Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. S. 185.

певний публічно-політичний капітал з боку своєї братії. Йдеться про багаторазове (три і більше разів) послування на вальний сейм, обрання маршалком рицарського зібрання та представлення своєї корпорації на засіданнях Люблінського Трибуналу.

Послування було однією з головних функцій публічної влади у Речі Посполитій. Неодноразові поїздки у складі делегації на сейм свідчили про високий авторитет шляхтича та його роду. Активна позиція на сеймиках і регулярні посольства на сесії парламенту сприяли розвитку кар'єри парламентарів і, водночас, поступово формували локальний «істеблішмент». На думку Йоланти Хоїнської-Міки, символічний капітал парламентаря базувався на особистих якостях: ораторському вмінні, хорошій освіті чи вмінні створювати коаліції²⁴⁸. Історик Януш Домбровський наголошує ще на таких характеристиках, як розуміння «гасі стану», політичного досвіду та високого рівня групової моральності²⁴⁹.

Проте варто мати на увазі, що іноді перебіг голосування за певних кандидатів на сеймиках відбувався за втручання магнатів. З огляду на це, іноді регулярні поїздки шляхтича на сейм можуть вказувати на могутнього патрона, який стояв за рішенням шляхетських зібрань. А от коли на сеймику вибухала суперечка кількох впливових опонентів, сторони вдавалися до силового вирішення проблеми або знаходили компромісні кандидатури. У другому випадку часто послами ставали постаті, які раніше особливо не вирізнялися активною діяльністю у політичному житті регіону. Саме тому ми не стали обмежувалися призначеннями до нижньої палати парламенту Речі Посполитої (посольської ізби).

---

²⁴⁸ Choińska-Mika J. Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. S. 111-112.

²⁴⁹ Dąbrowski J. Próby rozwiązania konfliktu kozackiego. S. 145.

Ще одним важливим елементом було обрання маршалка шляхетського зібрання. На початку проведення кожного сеймику його учасники обирали людину, яка повинна була забезпечити порядок на зібранні. Спочатку ця функція вважалася непрестижною, але з плином часу ситуація змінилася, і її стали доручати людям, які мали реальну повагу членів рицарської спільноти. До компетенції маршалка входили: модерування сеймику, вписання (“облятування”) сеймикових ухвал до гродських книг, участь у написанні посольських інструкцій, видача асигнацій на податки, призначення поборців тощо²⁵⁰.

Заслуговують на увагу й вибори депутатів, які мали засідати у Коронному Трибуналі. У сеймовій ухвалі 1578 р. йшлося про те, що депутатами мають бути «гідні, богобоязливі, цнотливі, шляхетського роду, тамтешні обивателі, досвідчені в правах і судових звичаях тамтешнього права та осілі»²⁵¹. Депутат отримував від свого рицарського кола повноваження судді у вищій апеляційній інстанції, однак на його плечі не лягала потреба звітувати за результатами роботи, як послу чи поборці. Також він не потребував військового вишколу. Єдиним обмеженням була заборона призначатися до Трибуналу у наступні чотири роки після елекції. Як і у випадках з обранням на місце сеймикового маршалка чи посла, депутатами могли ставати як шляхтичі, за спиною яких стояли потужні патрони, так і справді авторитетні, «незалежні» постаті.

Зазначені критерії дозволили виокремити ключових осіб у колі «єгзулянтів» (див. додаток 6). З таблиці 1 випливає, що у Київському воєводстві ними були Криштоф Тишкевич, Юрій Немирич, Теодор Гуменницький та Томаш Казимирський. Оскільки першого з них ми вже згадали у параграфі про сенаторів, зосередимо увагу на інших постатях.

---

²⁵⁰ Stoliczka J. Funkcja marszałka sejmikowego w II połowie XVII wieku. *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*. 2012. № 5. S. 51-54.

²⁵¹ Михайловський В. Депутати Коронного Трибуналу 1632-1647. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. Вип. 44. С. 280-281.

Юрій Немирич належав до черняхівської гілки роду, представники якої володіли низкою маєткових комплексів на Київщині (див. додаток 1). Після розподілу спадщини з братами Юрію дісталися Горошківська волость, а у спільному користуванні лишалася Черняхівська²⁵². Немирич був однією з найяскравіших постатей української історії XVII ст. Вихованець найкращих європейських академій і крупний землевласник, він мав усі шанси стати політиком загальнодержавного рівня. На заваді сенаторської кар'єри шляхтича стала його приналежність до социніан. Відтак, на 1648 р. Немирич обіймав уряд київського підкоморія, отриманий за протекції великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського²⁵³.

Попри те, що Немирич не входив до Сенату, його вплив на київський сеймик беззаперечний. У 1640-х київський підкоморій об'єднав навколо себе осіб, опозиційно налаштованих до клану воєводи Януша Тишкевича. Найбільшу частку групи становили представники протестантських течій та православні шляхтичі (Хребтовичі-Богуринські, Стефан Войнаровський, Семен Ставецький, Криштоф Третяка та інші)²⁵⁴. Немирич міг роздавати свої землі у держання та отримувати взамін підтримку. Окрім цього, йому вдалося стати лідером релігійних дисидентів, у тому числі православних.

Цілком закономірно, що у 1648-1658 рр. київський підкоморій аж 6 разів обирався послом на сейм, де гостро відстоював права вигнанців та заохочував Річ Посполиту примиритися з козацтвом. Під керівництвом Немирича відбувся передсеймовий та реляційний сеймик Київського воєводства 1649 р., учасники якого засідали у Луцьку. Усі важливі функції на цьому зібранні отримали особи, наближені до підкоморія (київський ловчий Ян Крентовський, Владислав

---

²⁵² Tazbir J. Niemirycz (Niemierzyc) Jerzy h. Klamry (1612-1659). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk, 1977. T. 22, S. 811-816.

²⁵³ Litwin H. *Równi do równych*. S. 135-137.

²⁵⁴ Там само. S. 151.

Хребтович-Богуринський, Миколай Прушинський, Остафій Тушевський, Адам та Олександр Корчевські). Самого ж Ю. Немирича разом з київським підстолеєм Міхалом Аксаком та Томашом Казимирським визначили комісарами для контролю над кількістю асигнованого сеймиком війська та його оплатою²⁵⁵.

Зауважимо, що Юрій Немирич був не єдиним представником родини, активність якого помічаємо на вигнанні. Його брат овруцький староста Владислав теж обирався послом від Чернігівського воєводства (1653) та був маршалком київського сеймику (1650). Таку ж тенденцію бачимо на прикладі іншого брата Стефана (див. додатки 3-4). Утім найвпливовішим з Немиричів лишався все-таки Юрій²⁵⁶. Про це свідчать і клопотання про винагороду чи відшкодування збитків, внесені до київських та чернігівських посольських інструкцій 1650, 1651 і 1655 років²⁵⁷.

Також чимало разів київська шляхта надавала владу політичному союзнику Немирича — *Томашу з Бібіриштейну Казимирському*. Йдеться про виконання Томашем усіх важливих публічно-політичних функцій, які дозволяють вважати його теж одним із місцевих лідерів. (див. додаток 6). Сам шляхтич був вихідцем з Люблінського воєводства. З Київськими теренами він пов'язав себе у 1640 р., коли придбав у Немирича кілька сіл, що лежали у межах цього воєводства²⁵⁸. З цим же регіоном шляхтича пов'язували релігійні гоніння. Як і Юрій, Томаш був аріанином (див. додаток 1). Зауважимо, що Казимирський був досвідченим люблінським парламентарем. Зі своєї малої батьківщини обирався послом 9 разів.

---

²⁵⁵ АЮЗР. Ч. 2. Т. 1. С. 349-361.

²⁵⁶ Попри те, що Владислав Немирич користувався протекцією брата, він вступав у конфлікти з його клієнтами. У 1650 р. він вбив київського стольника Владислава Хребтовича-Богуринського, який прямував до Олевська на похорон тестя Олександра Немирича. Див. ЦДАК Ф. 25, оп. 1, спр. 265, арк. 213 зв. – 220.

²⁵⁷ АЮЗР. Ч. 3, т. 4. С. 410-416, 523-530; Там само. Ч. 2, Т. 1. С. 414-425, 7-13.

²⁵⁸ Trawicka Z. Kazimirski (Kazimierski) Tomasz h. Bibersztejn (zm. 1667). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1966-1967. Т. 12. S. 295.

Заангажування Казимирського у київські справи відбулося вже у період козацької революції (див. додаток 6).

Під час Потопу Казимирський, як і Немирич, перейшов на бік шведського короля, але потім повернувся під крило монарха Речі Посполитої. У 1659 р. обоє зреклися аріанства, що дозволило панові з Бібірштейну отримати уряд овруцького хоружного²⁵⁹. З Немиричем його пов'язували не лише справи політичні, а й сімейний зв'язок: дружиною шляхтича була рідна сестра його союзника — Теофілія.

Сам же Юрій Немирич у пошуках свого політичного шляху опинився, врешті-решт, у козацькому таборі. Київського підкоморія називають творцем Гадяцької угоди, яку так і не вдалося втілити в життя. Загинув відомий парламентар від рук козацьких заколотників у 1659 р.

Угруповання Немирича тримало першість на житомирських сеймиках, на яких змагалось одразу з кількома опонентами. Одним з них був Адам Кисіль. У 1649 р. він намагався скасувати ухвалу київського сеймику, проведеного під диригуванням клану Немиричів²⁶⁰. Не виключено, що Кисіль був ображений на київського підкоморія, який на сеймі 1648 р. натякав на приватний інтерес воєводи у переговорах з козаками. Немирич поширював чутки про те, що маєтки Киселя були під охороною Хмельницького²⁶¹.

Противником підкоморія лишався і Януш Тишкевич, одним зі слуг якого був київський ґродський суддя *Теодор Сестренцевич-Гуменницький*²⁶². Рід цього шляхтича походив з Волинського воєводства, але мав він маєтки й на Київщині. Сестренцевич-Гуменницький належав до числа активних парламентарів, причому він залишався серед помітних постатей київського рицарського кола і

---

²⁵⁹ Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. С. 214.

²⁶⁰ АЮЗР. Ч. 3, т. 4. С. 140.

²⁶¹ Albrzycht Stanisław Radziwiłł. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Т. 3. S. 90.

²⁶² Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. С. 209.

після смерті патрона. У 1654 р. Теодор отримав уряд київського підстоля та продовжив активну діяльність на київських сеймиках²⁶³. Ім'я його нового покровителя (якщо такий був) у джерелах прямо не називається, проте існують сліди, за якими ми можемо визначити пов'язаних із ним осіб.

Зі скарги київського хоружного і депутата Ремігіяна Єльця дізнаємося про родинні зв'язки Теодора Гуменницького зі згаданим вище Людвіком Ворошилом²⁶⁴. Єлець розповідає, що оскаржена особа через «своїх домових» людей (власного зятя Людвика Ворошила та інших) узурпувала повноваження сеймикового маршалка і наказала перенести шляхетське засідання до незвичного місця, а саме домініканського костелу, попри те, що більшість прибулих обивателів Київського воєводства очікувала в унійній церкві. Крім того, Гуменницький ніби сам себе призначив депутатом і в інший спосіб зловжив владою на цьому зібранні²⁶⁵.

Серед чернігівських «егзулянтів» маємо виділити 4 особи: Якуба Войну-Оранського, Адама Буркацького, Стефана Іваницького та Петра Пясецького (див. додаток 6). Перші троє належали до табору Адама Киселя, походили з Володимирського повіту та періодично проявляли себе і на волинських сеймиках.

Якуб Война-Оранський обіймав уряд чернігівського земського підсудка (1637-1662). З київським воєводою його пов'язували родинні стосунки: матір шляхтича Теодора з Низкинич була сестрою Адама Киселя, тож дядько опікувався кар'єрою племінника. Вже протягом 40-х років XVII ст. Оранський входив до числа активних репрезентантів Чернігівського воєводства на сеймі. Такі практики продовжилися і на вигнанні. Після смерті Адама Киселя підсудок потрапив під протекцію брацлавського каштеляна Даніеля Стемпковського. Саме

---

²⁶³ Boniecki A. Herbarz polski. Warszawa, 1905. Т. 8. S. 6.

²⁶⁴ ЦДІАК. Ф. 28. Спр. 90. Арк. 492 зв.-493 зв. Скарга датована 15 вересня 1654 р.

²⁶⁵ Серед підписантів цієї скарги є підпис овруцького старости, Владислава Немирича. Вочевидь, у біографії шляхтича, вміщеній у польський бібліографічний словник, є помилка. Там дата смерті шляхтича 1653 рік.

з подачі старости Оранський отримав уряд судді у Володимирському гроді (1654)²⁶⁶.

Ще одним із найпопулярніших шляхтичів Чернігівського воєводства виявився й *Адам Буркацький*, який протягом 1647-1659 рр. тримав уряд чернігівського чашника. Як і Оранський, його активність у колі чернігівців мала місце ще з 40-х років XVII ст.

Рід Буркацьких походив з Цехановської землі, але на початку XVII ст. представники роду осіли в межах Західної Волині та на Чернігівщині²⁶⁷. Адам студіював у Краківській академії, після чого служив на королівському дворі. Урядницька кар'єра шляхтича почалася з уряду чашника, який йому вдалося отримати за підтримки чернігівського каштеляна — Адама Киселя та патрона каштеляна князя Владислава-Домініка Заславського. Зауважимо, що осиротілий у ранньому віці Буркацький у 1621 р. і сам перебував під опікою волинського воєводи Януша Заславського²⁶⁸.

Протягом 1648-1652 рр. Буркацький входив до складу володимирського гродського суду як писар²⁶⁹. Патроном Буркацького був спочатку Адам Кисіль, а після його смерті ним, вочевидь, став володимирський староста Даніель Стемпковський.

Ще однією авторитетною серед чернігівців постаттю був знову ж таки волинець за походженням *Стефан Іваницький*. Його політична кар'єра розпочалася з номінації на уряд чернігівського мечника (1650-1667). Як і згаданий вище Оранський, Стефан виступав маршалком рицарського кола Володимирського повіту і послом від Волинського воєводства на сейм.

---

²⁶⁶ ЦДІАК. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 1340.

²⁶⁷ Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku. S. 152; Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa, 1905. T. 2. S. 253.

²⁶⁸ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 159.

²⁶⁹ ЦДІАК. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 385.

Побрався Стефан з Марією Мелешківною, донькою новгород-сіверського стольника Миколая. Відомо, що в Стефана були напружені стосунки зі своїм братом новгород-сіверським старостою Тобіашем, який теж послував від Чернігівського воєводства. (Див. Додаток 4) Були в Іваницького конфлікти й з чернігівським обивателем Яном Загоровським²⁷⁰. Нагадаємо, що Загоровський мав авторитет серед тутешньої шляхти: його ім'я теж помічаємо серед маршалків місцевого рицарського кола і депутатів на Трибунал послів. (Див. Додаток 4). Щодо Іваницького, то у другій половині XVII ст. відстежуються його контакти з володимирським старостою Даніелем Стемповським²⁷¹. Можливо, він як й згадані вище волинці потрапив під його покровительство.

Несподіваною особою у групі чернігівських парламентарів видається постать королівського ротмістра — Петра Пясецького. Дуже мало відомо про біографію цього героя. Лише те, що його зв'язок з Чернігівщиною встановився внаслідок привілею Яна-Казимира на Павловське селище (1649)²⁷². Також бачимо у джерелах цесію села Строна у Любецькому воєводстві від регента канцелярії Реміяна Пясецького на користь Петра²⁷³. Можливо, Пясецький і сам був вихідцем з цих земель. З-поміж урядів у 1651 р. Петру дістався титул новгород-сіверського підчашія²⁷⁴.

Попри те, що нам мало відомо про пов'язання шляхтича з сенаторами, є свідчення про його коаліції з місцевими обивателями. Так, на нього скаржився Людвік Ворошило, який називав Пясецького сторонником іншого чернігівського

---

²⁷⁰ Кілька протестацій проти Стефана та його людей подав до Володимирського гроду Антоній Домонтовський – слуга Яна Загоровського. Суперечка виникла під час збору посполитого рушення Волинського воєводства під Сокалем, Стефан Іваницький разом зі своїм клієнтом Яном Мелешком вчинив збройний напад на Загоровського, завдавши його тяжких тілесних ушкоджень, див. Там само. Спр. 93. Арк. 201-202 зв., 202 зв.-204 зв.

²⁷¹ ЦДІАК. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 305 зв.-306 зв.

²⁷² Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. С. 428.

²⁷³ AGAD. MK. 191. K. 197 v.-198.

²⁷⁴ Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku. S. 152; Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa, 1905. T. 2. S. 222.

посла Петра Хажевського²⁷⁵. Йшлося про конфлікт на сеймику 1654 р., де послы взаємно звинуватили одне одно у відсутності осілості. Попри те, що привілей на посідання земель у Пясецького таки був, у 1655 р. ще один чернігівський обиватель Ян Олезкович у 1655 р. теж висловлював сумнів щодо кандидатури Петра Пясецького в якості посла від Чернігівського воєводства, позаяк той «оседлости не мел»²⁷⁶. У перспективі варто простежити діяльність Пясецького у більшому часовому проміжку.

Огляд персоналій київських та чернігівських парламентарів 1648-1658 рр. дозволяє зробити кілька висновків. По-перше, в обох списках бачимо групу осіб, яка представляла інтереси певного сенатора чи шляхетського лідера. На житомирських сеймиках у цей час домінуючим став голос Юрія Немирича та Криштофа Тишкевича. Як і раніше, сеймики залежали від заможних панських родин, які мали важелі впливу на рішення сеймиків та могли зберігати певного рівня незалежність від магнатів. Натомість у чернігівському рицарському колі чітко простежується вплив київського воєводи — Адама Киселя. Практично всі тутешні активні парламентарі були зем'янами Володимирського повіту, що допомагало сенатору частково поширювати свій вплив і на волинські сеймики. Пізніше ці ж люди потрапили під вплив володимирського старости — Даніеля Стемпковського.

По-друге, існували й інші угруповання, які знаходилися в опозиції до лідерів. Про внутрішню боротьбу на сеймику свідчать конфлікти, відголосками яких були заяви в судах. По-третє, «екзил» вніс корективи і в політичне життя обох корпорацій. Як на рівні сенаторів, так і на рівні шляхетських лідерів помічаємо переплітання еліт досліджуваного регіону. І рядові учасники зібрань (такі, як Людвик Ворошило), й сенатори могли діяти як члени одразу кількох

---

²⁷⁵ ЦДІАК України. Ф. 28. оп. 1. Спр. 90. Арк. 201 зв.

²⁷⁶ ЦДІАК України. Ф. 28. оп. 1. Спр. 91. Арк. 245-247.

рицарських кіл, чому сприяла практика спільних нарад і сам факт проживання більшості «екзулянтів» на Волині.

Висновки

Протягом 1648-1658 років Чернігівське та Київське воєводства опинилися у вихорі війни: спочатку з козаками й татарами, а після 1654 р. ще й з армією московського царя. Вибух Хмельниччини спровокував на повстання посполитий люд, що несло за собою економічні збитки та загрозу життю. Ці аспекти остаточно створили для рицарства досліджуваних кіл несприятливі умови існування в межах малих батьківщин. У ході подій 1648-1650 рр. віддана королю київська та чернігівська шляхта змушена була мігрувати до інших регіонів Речі Посполитої. На вигнанні вона продовжила свою парламенську діяльність, спрямовану на повернення втрачених маєтків. Отож, проведене дослідження зібрань «егзулянтів» Київського та Чернігівського воєводств, дозволило зробити такі **висновки**.

Напередодні Хмельниччини київська та чернігівська шляхетська корпорації мали різні склад і ступінь розвитку політичної культури, що було пов'язано з особливостями колонізації та часом створення двох сусідніх адміністративно-територіальних одиниць. Давніше Київське воєводство було простором осілості землевласників-дідичів, помітну частку яких становили місцеві заможні панські клани. На Чернігово-Сіверщині провідне місце посідали представники шляхетських родів з Волині. Землі вони отримували на ленному праві – подібної поземельної політики давно вже не бачимо в інших українських воєводствах Речі Посполитої.

Ще однією засадничою відмінністю була відсутність на Чернігівщині князівського землеволодіння. Натомість на сусідній Київщині князі (Ярема Вишневецький, Владислав-Домінік Заславський, Самеуль Корецький та інші) сконцентрували у своїх руках значну частину території воєводства. Спільним для обох корпорацій були схожі соціально-економічні інтереси козацтва і дрібного рицарства, які однаково страждали від великих землевласників. Врешті, це і

призвело до блискавичного покаяння місцевого населення та вигнання шляхти зі своїх маєтків.

Виступ Богдана Хмельницького спровокував відхід Київського та Чернігівського воєводств з під контролю Польсько-Литовської держави. Річ Посполита безуспішно намагалася витіснити козаків з регіону, утім ані Зборівська декларація (1649), ані Білоцерківський мир (1651) не дозволили цього досягнути. Війна, в якій брали участь і магнати, і рядова шляхта досліджуваного регіону, практично не припинялася, а згадані мирні договори лише на короткий час дозволяли тутешнім обивателям повернутися до своїх володінь.

Затяжний «екзил» та розорення, яке спіткало шляхту, сприяло переходу частини шляхти-вигнанців до козацького табору. Саме вони і створили проект «Князівства Руського» у першій редакції Гадяцької угоди (1658), яке мало на меті примирити подніпровську шляхту з козаками та засвідчити статус руських земель як третього рівного члена Речі Посполитої. Сейм лише частково ухвалив пункти угоди, що звело нанівець перспективний проект залагодження конфлікту. У результаті, вже у період Руїни київські та чернігівські обивателі розуміли марність сподівань на повернення додому та зосереджували увагу на грошовій компенсації.

На вигнанні суттєвих змін зазнали сеймики рицарських кіл. Вже з перших днів козацької революції чернігівці не могли провести своє зібрання на звичному місці. Протягом 1648-1658 рр. вони збиралися у Житомирі та Володимирі. Резервним місцем для проведення їхніх сеймиків був Люблін. Оселеним на Волині киянам, з огляду на невелику відстань до традиційного місця проведення з'їздів, вдавалося вряди-годи збиратися у Житомирі. Крім того, представники цього рицарського кола (особливо сенатори) мали тісніші контакти з козацькою адміністрацією і намагалися з нею домовитися. Утім після кровопролитної Батозької битви (1652), яка засвідчила новий рівень протистояння між козацьким і коронним військом, кияни разом із чернігівцями почали засідати у Володимирі.

З 1653 р. місто стало новим центром політичного життя для обох корпорацій. Протягом 1648-1658 рр, сеймики на вигнанні обох рицарських корпорацій набули й інших особливостей, які виражалися в зміні попередньої організації засідань та проведенні спільних нарад шляхти з українних воєводств.

У контексті результативності парламентських змагань, можемо визнати, що і київська, і чернігівська шляхетські групи використовували усі можливі способи впливу на стани Речі Посполитої та монарха. Вони об'єднувалися у коаліції, погрожували зривом сеймів, домовлялися безпосередньо з королем та самостійно виявляли ініціативу в прагненні залагодження конфлікту. Утім турботи «українних» мігрантів не були головними для коронної шляхти, заангажованої у військові дії одразу на кількох фронтах. Поразки на шведському та московському напрямках негативно впливали на спроби послів Київського та Чернігівського воєводств домогтися вирішення своїх питань на рівні сеймових ухвал. Більшого успіху вдалося досягти у перемовинах з королем. За розпорядженням монарха, вигнанцям двічі виплачено компенсацію. Обсяги допомоги і близько не покривали матеріальних витрат постраждалих, проте сам факт її отримання свідчив про те, що позиція київської та чернігівської шляхти була почута, і з нею потрібно було рахуватися. Боротьбу за відшкодування збитків обидва рицарські кола продовжили й після 1658 року.

Умови перебування у вимушеній еміграції практично не вплинули на зміну ключових гравців обох шляхетських корпорацій. Перші ролі в них, як і раніше, відігравали сенатори та представники королівського двору (князі Ярема Вишневецький і Владислав-Домінік Заславський, Адам Кисіль, Януш Тишкевич, Микола Потоцький тощо). Зацікавлені у якнайширшій підтримці «егзулянтів» і просуванні своїх рішень на локальній політичній арені, ці особи, з іншого боку, сприяли консолідації рицарських кіл на вигнанні.

По-четверте, постаті найактивніших київських та чернігівських парламентарів окресленого періоду частково підтверджують попередню тезу. І в

київському, і у чернігівському списках бачимо групу осіб, яка представляла інтереси певного сенатора чи міністра. Однак на житомирських сеймиках помітними були й голоси відносно незалежних шляхетських лідерів, таких як Юрій Немирич або Криштоф Тишкевич. У чернігівському рицарському колі чітко простежується вплив київського воєводи Адама Киселя. Найактивніші чернігівські парламентарі (Якуб Война-Оранський, Адам Буркацький та Стефан Іваницький) належали до його угруповання. Більше того, як вихідці із Волині, вони допомагали сенатору частково поширювати свій вплив і на волинські сеймики. Після смерті Киселя ці люди потрапили під вплив брацлавського каштеляна й володимирського старости Даніеля Стемпковського.

Попри виявлені домінуючі «голоси» на кожному із сеймиків існувала й опозиція. Так, на житомирському сеймику Юрію Немиричу намагалися протистояти угруповання Януша Тишкевича та Адама Киселя. Чернігівський ж сеймик став місцем суперечок між Адамом Буркацьким, Людвиком Ворошило, Петром Хажевським та Петром Пясецьким. До того ж помічаємо, як і звичайні учасники зібрань, так і сенатори могли діяти одразу на двох «екзильних» сеймиках, чому сприяла практика спільних нарад і сам факт проживання більшості вимушених мігрантів на Волині.

Утім ця проблематика потребує подальших наукових розвідок, в яких буде суттєво розширено джерельну базу, зокрема із залученням приватної кореспонденції, можливо, нових документів, пов'язаних із практикою сеймикувань та матеріалів, які би краще домогли зрозуміти внутрішні свояцько-родинні взаємини у колі вигнанців.

Список використаних джерел і літератури

1. Джерела

1.1. Неопубліковані джерела

- 1.1.1. ЦДІАК України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 13. (Житомирська гродська книга 1650).
- 1.1.2. ЦДІАК України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 13. (Житомирська гродська книга 1650).
- 1.1.3. ЦДІАК України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 9. (Житомирська гродська книга 1640)
- 1.1.4. ЦДІАК України. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 143. (Кременецька гродська книга)
- 1.1.5. ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. 278. (Луцька гродська книга 1655).
- 1.1.6. ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 263 (Луцька гродська книга 1649).
- 1.1.7. ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 269. (Луцька гродська книга 1651)
- 1.1.8. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 106. (Володимирська гродська книга 1667).
- 1.1.9. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 265. (Луцька гродська книга 1650)
- 1.1.10. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 265. (Луцька гродська книга 1653).
- 1.1.11. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 269 (Луцька гродська книга 1649).
- 1.1.12. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 278. Луцька гродська книга 1655).
- 1.1.13. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 85. (Володимирська гродська книга 1649).
- 1.1.14. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 90. (Володимирська гродська книга 1654).

- 1.1.15. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 91. (Володимирська гродська книга 1655).
- 1.1.16. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 93. (Володимирська гродська книга 1653).
- 1.1.17. ЦДІАК Ф. 11, Оп. 1, Спр. 9. (Житомирська гродська книга 1640)
- 1.2. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Metryka koronna. Ks. 192.
  - 1.2.1. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Metryka koronna. Ks. 192.
  - 1.2.2. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Metryka koronna. Ks. 191.
  - 1.2.3. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Metryka koronna. Ks. 192.
  - 1.2.4. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Metryka koronna. Ks. 194.
  - 1.2.5. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Metryka koronna. Ks. 196.
  - 1.2.6. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Metryka koronna. Ks. 200.
  - 1.2.7. Archiwum Państwowe w Lublinie. – Castriensia Lublinensia Relationes. – Sygn. 77.

1.3. Опубліковані

- 1.3.1. Архив Юго-Западной России. Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века. – Киев: типография Г. Корчак-Новицкого, 1888. Ч. 2. Т.2. 633 с.
- 1.3.2. Архив Юго-Западной России. Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. – Киев: Унив. тип. Ч. 3. Т. 4. 1914. 946 с.

- 1.3.3. Архив Юго-Западной России. Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569-1654 гг.). – Киев, 1861. Ч, 3 Т. 1. 414 с
- 1.3.4. Документи Богдана Хмельницького / ред. Ф. Шевченко. Київ: В-во АН УРСР, 1961. 738 с.
- 1.3.5. Летопись Иоахима Ерлича (1620-1673) / Под редакцией О. Левицкого. Киев, 1916. 456 с.
- 1.3.6. Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. / Упор. Сухих Л., Страшко В. Київ, 2008. 1011 с.
- 1.3.7. Памятники, изданные временною коммисією для разбора древних актов. Киев, 1852. Т. 3. 498 с.
- 1.3.8. Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652-1673 рр. // Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV-XVII ст. / Упор. П. Кулаковський. – Остріг-Варшава-Москва: Print House, 1999. Т. 5. 606 с.
- 1.3.9. Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ: видавничий дім «Альтернативи», 1998. 383 с.
- 1.3.10. Volumina Legum. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. Т. 3. 488 s.
- 1.3.11. Volumina Legum. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. Т. 4. 501 s.
- 1.3.12. Volumina Legum. Kraków: nakładem akademii umiejętności, 1889. Т. 9. 503 s.
- 1.3.13. Mikołaj Jemiołowski. Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648-1679) / oprac. J. Dziegielewski. Warszawa Dig, 2000. 622 s.
- 1.3.14. Michalowski, J. Księga pamiętnicza. Krakow C.K. Towarzystwo Naukowe Krakowskie, 1864. s. 856.

- 1.3.15. Albrycht Stanisław Radziwiłł. Pamiętnik o dziejach w Polsce / Oprac. A. Przyboś i R. Żelewski. Warszawa, 1980. T. 3. 359 s.

2. Література

2.1. Монографії, збірники статей

- 2.1.1. Прикладом своїх предків. Історія парламентаризму на українських землях в 1386-1648 рр. / За ред. В. Михайловського. ТаКиїв: Темпора, 2018. Т.1. 388 с.
- 2.1.2. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. Київ: Інститут історії України, 2001. 533 с.
- 2.1.3. Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. 342 с.
- 2.1.4. Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі / пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.
- 2.1.5. Кондратьев І. Любецьке староство (XVI-середина XVII). Чернігів: Лозовий В.М., 2014. 384 с.
- 2.1.6. Крикун. М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів, 2012. 702 с.
- 2.1.7. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618-1648. Київ: Темпора, 2006. 496 с.
- 2.1.8. Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького / За ред. Л. Р. Білас. – Філадельфія. Пенсильванія: Східно-Європейський дослідницький інститут ім. В. Липинського, 1980. Т. 2. 637 с.
- 2.1.9. Літвін. Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). Дух і літера, 2016. 616 с; Н. Яковенко Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Критика, 2008. 472 с.

- 2.1.10. Н. Яковенко. Дзеркала ідендичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI- початку XVIII століття. Київ: Larus, 2012. 472 с.
- 2.1.11. *Плохій С.* Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні, Київ: Критика, 2006. 494 с.
- 2.1.12. Федорук Я. Віленський договір 1656 року. Східноєвропейська криза і Україна в середині XVII. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 623 с.
- 2.1.13. Смолій В, Степанков В. Богдан Хмельницький. Київ: Либідь, 1993. 504 с.
- 2.1.14. Кондратьєв І. Любецьке староство (XVI-середина XVII). Чернігів: Лозовий В.М., 2014. 384 с
- 2.1.15. *Чухліб Т.* Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714– Київ: інститут історії України НАНУ, 2003. 518 с.
- 2.1.16. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. Ч. 1: 1654 р. Львів, 1996. 262. с.
- 2.1.17. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 472 с.
- 2.1.18. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. – Київ: Основи, 1998. 447 с.
- 2.1.19. Bobiński. W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy: studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. Warszawa. 2000. s. 599.
- 2.1.20. Choińska-Mika J. Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza. Warszawa: Neriton, 2002. 236 s.

- 2.1.21. *Ciara S.* Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk , 1990. 203 s.
- 2.1.22. Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2007. 555 s
- 2.1.23. Gavryliuk I. Niewygrana wojna. Sztuka wojenna Bohdana Chmielnickiego i innych dowódców kozackich w latach 1648-1651. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2019. 385 s.
- 2.1.24. Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. Egzulanzi w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa: DiG, 1997. 237 s.
- 2.1.25. Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę (1569-1648). Warszawa: Semper. 224 s.
- 2.1.26. Litwin H. Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa 1569-1648. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009. 193 s.
- 2.1.27. Litwin H. Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa. Warszawa: DiG, 2009. 193 s.
- 2.1.28. Mazur K. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569-1648. Warszawa: Neriton, 2006. 465 s.
- 2.1.29. Opaliński E. Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III: monografia. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1981. 176 s.
- 2.1.30. Sysyn F. E. Between Poland and the Ukraine: The dilemma of Adam Kysil, 1600–1653 / Edit. Omeljan Pritsak, Ihor Śevćenko. Harvard: Ukrainian Research Institute. 1985. 435 p.
- 2.1.31. Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki 1612-1651. Warszawa: Nakładem 1933. 432 s.

2.2. Автореферати дисертацій

- 2.2.1. Задорожна О. Рід Немиричів у шляхетській корпорації Київського воєводства: майновий статус і політична діяльність (XVI – середина XVII ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2010.
- 2.2.2. Юга О. А. Політична еліта Речі Посполитої та “українська проблема”: пошук шляхів розв’язання (1648 – перша половина 1659 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Київ, 2016.

2.3. Статті

- 2.3.1. Альфоров О. Економічне становище старшинського роду Голубів та його відгалужень (Голуби, Зіневичі, Мануйловичі, Алфьорови). *Сіверянський Літопис*. 2008. № 6. С. 100-107.
- 2.3.2. Білоус Н. До історії шляхетського самоврядування у Київському воєводстві: житомирський сеймик 1640 р. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2018. Вип. 18. С. 114-154.
- 2.3.3. Білоус Н. Приватні міста Київського воєводства в першій половині XVII ст.: кількість, особливості розвитку та функціонування. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2015. Вип. 15. С. 125-164.
- 2.3.4. Гаврилук І. В. Командний склад приватних військ князя Владислава Домініка Заславського протягом 1632–1656 рр. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2014. Т. 156. С. 9-17.
- 2.3.5. Гаврилук І. Владислав Домінік Заславський (1616-1656 рр.). *Спеціальні історичні дисципліни*. № 22-23. С. 83-110.
- 2.3.6. Гаврилук І. Функціонування приватних магнатських армій протягом перших років Хмельниччини (1648-1649 рр.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. С. 14-17.

- 2.3.7. Горобець В. Гадяцька угода 1658 року в контексті міжнародних реалій: pro et contra // Записки наукового товариства імені Шевченка. 1999. № 238. С. 95-116.
- 2.3.8. Задорожна О. Норинська волость Немиричів першої половини XVII століття: склад, формування, населення. *Краєзнавство*. 2009. № 3-4. С. 54-61.
- 2.3.9. Задорожна О. Формування Черняхівської волості Немиричів. *Наукові Записки. НаУКМА*. 2009. Т. 91. С. 9-14.
- 2.3.10. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б. Хмельницького до гетьмана І. Самойловича. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 50 -73.
- 2.3.11. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б. Хмельницького до гетьмана І. Самойловича. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 50 -73.
- 2.3.12. Кондратьєв І. Битва "під Ріпками" 1651 р. *Сіверянський літопис*. 2014. № 5. С. 3-12.
- 2.3.13. Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV-XVIII ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1994. № 228. С. 65-122.
- 2.3.14. Кулаковський П. Земельна політика Вазів щодо Чернігово-Сіверщини (1618-1632 роки). *Україна в Центрально-Східній Європі. Збірник наукових праць*. 2005. Вип. 5. С. 182-196.
- 2.3.15. Кулаковський П. Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 року. *Україна модерна*. 2001. Ч. 6. С. 113-138.
- 2.3.16. Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Вип. 22-24. 2020.

- 2.3.17. Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Вип. 22-24. 2020. С. 203-267.
- 2.3.18. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618-1648. Київ: Темпора, 2006. 496 с.
- 2.3.19. Михайловський В. Депутати Коронного Трибуналу 1632-1647. *Вісник Львів. УН-ТУ*. Серія іст. 2009. Вип. 44. С. 279–329.
О.Купчинський, Н. Яковенко. Львів, 2012. С. 483-497.
- 2.3.20. Старченко Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного «народу руського» (1569-1648 рр). *Історичні студії*. 2019. С. 4-45.
- 2.3.21. Тесленко І. Родинний клан Єрличів. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2004. Вип. 4. С. 135-188.
- 2.3.22. Яковенко Н. Перед викликами часу: українська шляхта і православні ієрархи напередодні та в перше десятиліття козацьких воєн (1638-1658) // *Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя* / Ред.: О. Вінниченко, Г. Гмітерек, Л. Зашкільняк, А. Заяць,
- 2.3.23. Яковенко Н. Список шляхти землевласників напередодні Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. *Феодалізм на Україні*. Київ, 1990. С. 91-98.
- 2.3.24. Dąbrowski J. Próby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne. *Соціум*. 2007. № 7. S. 143-160.
- 2.3.25. Dąbrowski J. Próby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2007. Вип. 7. С. 143-160.

- 2.3.26. Dąbrowski J. Przed «potopem». Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654-1655. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. № 130. 2003. S. 91.
- 2.3.27. Kupisz D. Próby organizacji wojsk „obrony domowej” przez szlachtę województw Kijowskiego, Braclawskiego i Czernihowskiego (1649–1650) // *Kwartalnik Historyczny*. 2018. № 125. Z. 1. S. 5-27.
- 2.3.28. *Lewandowska-Malec I.* Sejmy rozerwane i zerwane w XVII stuleciu. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*. 2009. № 12. S. 125-133.
- 2.3.29. Nagielski M. Kampania korsuńska 1648 r. hetmana w. kor. Mikołaja Potockiego. *Prace naukowe akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne*. 2017. T. 16. S. 37-56;
- 2.3.30. Ochmann. S. Protestacja braci polskich na sejmie elekcyjnym roku 1648. *Odrodzenie i reformacja w Polsce*. 1983. T.28. S. 241-245.
- 2.3.31. Przyboś A. Stefan Czarnecki w latach «potopu» 1655-1660. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*. Warszawa, 1957. S. 119-123.
- 2.3.32. Rogowicz M. Skład sił polskich nad Żółtymi Wodami i pod Korsuniem w 1648 roku. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. 2015. №16. S. 39-62.
- 2.3.33. Stolicki J. Funkcja marszałka sejmikowego w II połowie XVII wieku. *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*. 2012. № 5. S. 51-66.
- 2.3.34. Stolicki J. Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648-1696. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. 2017. Z. 3. S. 441-457.
- 2.3.35. Stolicki J. Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku. *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej. Na styku epok. Ziemie południowo-wschodniej*

Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku / Pod redakcją T. Kargol, W. Michałowski. Kraków, 2020. T. 1. S. 49-68.

2.3.36. Stolicki J. Sejmiki ukraińskie w latach 1648-1702: problemy badawcze. *Patrimonium: Studii z rannjomodernj i storii Centralno-Schidnoji Evropy* / Za red. V. Michajlovського i J. Stolickogo. Київ-Краків, 2015. T. 1. S. 225-241.

3. Довідкові (бібліографічні) видання, словники

3.1.1. Кулаковський П. Чернігівське воєводство // Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10. 784 с.

3.1.2. Сас. П. Каштелян // Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4. 528 с.

3.1.3. Старченко. Воєвода // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1 . 688 с.

3.1.4. Boniecki A. Herbarz Polski. – Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff w Warszawie, 1905. T. 8. 400 s.

3.1.5. Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff w Warszawie, 1905. T. 8. 400 s.

3.1.6. Boniecki A. Herbarz Polski.: w 16 t. Warszawa: skł. gł Gebethner i Wolff, 1899 (Warszawa : E. Skiwski) 1899. T. 1. 445 s

3.1.7. Czapliński W. Jerzy Ossoliński h. Topór (1595—1650). *Polski Słownik Biograficzny* T. 24 S. 403.

3.1.8. Czapliński W. Kalinowski Marcin h. Kalinowa (ok. 1605-1652). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1964-1965. T. 9. S. 462-463.

3.1.9. Czapliński W. Stefan Czarniecki. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 4. Kraków, 1938. S. 208-211.

- 3.1.10. Majewski W. Odrzywolski Jan. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo PAN, 1978. T. 23. S. 562-565
- 3.1.11. Nisiecki K. Korona polska przy złotej wolności starożytnemi rycerstwa polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego klejnotami ozdobiona, T. 4. Lwów 1743. 820
- 3.1.12. Przyboś A. Potocki Stanisław zwany Rewerą (ok. 1589-1667). *Polski słownik biograficzny*. Kraków, 1984. T. 28. S. 140-150.
- 3.1.13. Świtalski Z. Kisiel Mikołaj h. własnego (ok. 1605-1653). *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1966-1967. T. 12. S. 492.
- 3.1.14. Tazbir J. Niemirycz (Niemierzyc) Jerzy h. Klamry (1612-1659). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk, 1977. T. 22. S. 811-816.
- 3.1.15. Tomkiewicz W. Maksymilian Brzozowski. *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków, 1937. T. 3. S. 66.
- 3.1.16. Trawicka Z. Kazimirski (Kazimierski) Tomasz h. Bibersztein (zm. 1667). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1966-1967. T. 12. S. 295.
- 3.1.17. Trawicka Z. Kazimirski (Kazimierski) Tomasz h. Bibersztein (zm. 1667). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1966-1967. T. 12. S. 295.
- 3.1.18. Urzędnicy wojewódstw Kijowskiego i Czernihowskiego XV-XVIII wieku / Pod red. A. Gąsiorowskiego. Kórnik, 2002. T. 3. 343 s.
- 3.1.19. Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Poznań: nakładem i drukiem Jarosława Leitgebera, 1892. T. 9. 250 s.

Додатки

Прийняті скорочення: барс. – барський, белз. – белзький, берест. – берестейський, бог. – богуславський, борис. – борисівський, брацл. – брацлавський, буз. – бузький, в. – віт, vareц. – vareцький, варш. – варшавський, вел. – великий, венд. – венденський, виськ. – виський, вінн. – вінницький, ВКЛ – Велике князівство Литовське, вол. – волинський, волод. – володимирський, вск. – войський, в-да – воєвода, в-во – воєводство, гад. – гадяцький, гал. – галицький, ген. – генеральний, ген. арт. – генерал артилерії, гор. – городище, городел. – городельський, гран. – граничний, грд. – городничий, гр. – гродський, д. – димів, двор. – дворянин, дер. – деревня, дорогич. – дорогичинський, др. – дружина, дрогов. – дроговизький, жарн. – жарновецький, жидачів. – жидачівський, жит. – житомирський, зем. – земський, звен. – звенигородський, кам. – кам'янецький, кам'ян. – кам'янський, кан. – канівський, канц. – канцелярія, кашт. – каштелян, кварц. – кварцяний, кийв. – кийвський, кобиж. – кобижицький, козацьк. – козацький, ком. – коморник, кон. – конюший, кор. – королівський / коронний, косцян. – косцянський, кош. – кошицький, кпт. – капітан, крем. – кременецький, лит. – литовський, літин. – літинський, лов. – ловчий, лоєв. – лоєвський, луцьк. – луцький, люб. – любецький, льв. – львівський, маєт. – маєтки, марш. – маршалок, меч. – мечник, м. – місто, микол. – миколаївський, м-ко. – містечко, мстислав. – мстиславський, мядел. – мядельський, надв. – надвірний, нов.-лит. – Новгород-литовський, н.-сів. – новгород-сіверський, новог. – новгородський, новотар. – новотарський, ніжин. – ніжинський, новот. – новотарзький, овр. – овруцький, остер. – остерський, остр. – острів, павол. – паволоцький, парнав. – парнавський, пв-да – підвоєвода, пдш. – підчашник, перем. – перемишльський, пис. – писар, підск. – підскарбій, підст. – підстароста, ПЖЗ – королівський привілей-надання за жовнірські заслуги, пком. – підкоморій, плк. – полковник, под. – подільський, пол. – польний, пстол. – підстолій, псуд. – підсудок, пчаш. – підчаший, пов. – повіт, прасн. – прасницький, пуст. – пустош, рав. – равський, рогат. – рогатинський, роп. – ропчинський, ртм. – ротмістр, рум. – руменський, сандом. – сандомирський, секр. – секретар, сел. – селище, с. – село, сн. – син/сини, скар. – скарбник, слоб. – слобода, сол. – soleцький, сосн. – сосницький, сс. – села, ст. – староста, стол. – стольник, стр. – староство, стрий. – стрийський, стародуб. – стародубський, старобел. – старобелзький, стол. – стольник, суд. – суддя, троц. – троцький, уланів. – уланівський, ур. – урядник, уроч. – урочище, холм. – холмський, хор. – хоружний, хут. – хутір, чашн. – чашник, черк. – черкаський, черн. – чернігівський, ярос. – ярославський.

Додаток 1. Землевласники Київського воєводства за подвійним подимним податком 1640 р.²⁷⁷

Прізвище та ім'я	Походження	Кар'єра	Мастки на 1640 р.	Конфесія	Протектор
Абрамович Миколай	ВКЛ	Ген. арт. лит. 1634, ст. стародуб. і мядел. 1638, мстис. кашт 1640, 1643 в-да мстислав., 1647 троц. в-да	сс. Остроглядівичі 47 д, Рашів 2 д., слоб. В'язки 6 д., слоб. Плоське 5 д., хут. Воротці 2 д., слоб. Ключне 3 д., с. Хойники 50 д. м-ко Новий Харленж 29 д., Озерний бір 6 д., Горошків 5 д., слоб. Корчів 3 д., Красносіл 14 д., Уласи 4 д., Логани 4 д.	?	?
Аксак Михайло († 1650)	Київ.в.	київ. пдст. 1648-1649, ст. варец. 1649-1650	м-ко Світильнів 135 д., Трибешів і Денеші (1645)	?	?

277 Таблицю створено на основі опрацьованих літератури та джерел:

Альфоров О. Економічне становище старшинського роду Голубів та його відгалужень (Голуби, Зіневичі, Мануйловичі, Алфьорови). *Сіверянський Літопис*. 2008. № 6. С. 100-107. Білоус Н. Приватні міста Київського воєводства в першій половині XVII ст.: кількість, особливості розвитку та функціонування. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2015. Вип. 15. С. 125-164; Гаврилюк І. В. Командний склад приватних військ князя Владислава Домініка Заславського протягом 1632–1656 рр. *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки*. 2014. Т. 156. С. 9-17. Задорожна О. Норинська волость Немиричів першої половини XVII століття: склад, формування, населення. *Краєзнавство*. 2009. № 3-4. С. 54-61 Задорожна О. Формування Черняхівської волості Немиричів. *Наукові Записки. НАУКМА*. 2009. Т. 91. С. 9-14 Кондратьєв І. Любецьке староство (XVI-середина XVII). Чернігів: Лозовий В.М., 2014. 384 с., Кулаковський П. Сеймик Київського воєводства і сейм 1645 року. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Вип. 22-24. 2020. С. Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького // Твори / За ред. Л. Р. Білас. Філадельфія. Пенсильванія: Східно-європейський дослідницький інститут ім. В. Липинського, 1980. Т. 2. 637 с. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648). *Дух і літера*, 2016. 616 с; Яковенко Н. Дзеркала ідендичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI- початку XVIII століття. Київ: Larus, 2012. 472 с.; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Критика, 2008. 472 с.; ЦДІАК ф. 11, оп. 1, спр. 9, Арк. 866-894; Boniecki A. Herbarz Polski.: w 16 t. Warszawa 1899. Т. 1. S. 19.; Т. 2; Т. 7. Urzędnicy wojewódstw Kijowskiego i Czernihowskiego XV-XVIII wieku / Pod red. A. Gąsiorowskiego. Kórnik, 2002. Т. 3. 343 s.; Litwin H. Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa. Warszawa: DiG, 2009. 193 s. Nisiecki K. Korona polska przy złotej wolności starożytnemi rycerstwa polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego klejnotami ozdobiona, Т. 4. Lwów 1743. 820 s; Т. 5. W Lipsku: Nakładem i drukiem Breitkopfa i Hartelf. 1840. 482 s. Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1937. Т. III. S. 66; Wrocław.Warszawa.Kraków.Gdańsk.Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983. Т. 28. 176 s. S. 103-110; Kraków. Т. VI. 476; Wrocław.Warszawa.Kraków.Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. Т. 24; roclaw.Warszawa.Kraków.Gdańsk, 1978. Т. 23;Warszaw.Kraków: Polska Akademia Nauk, Polska Akademia Umiejętności, 2000. Т. 39. PSB Т. 22. Herbarz polski, t. IX, Warszawa 1906. PSB. Wrocław.Warszawa.Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968. Т. 13 Niesisecki T. Czamańska I., Wiśniowieccy. Monografia rodu, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2007. 555 s. Uruski S. Rodzina. Herbarz slachty polskiej. Warszawa Gebether i Wolff, 1905. Т.2. 409 s.

Аксак Стефан († ~ 1650)	Київ.в.	київ зем. суд 1637-1650, ст. остер. та бобрівницький, посол на сейм від Київ. вда (1625, 1626, 1632, 1637, 1639, 1640, 1642).	м. Старий Остер 246 д. і маєт. до стр. належні 148 д. (4 слоб. і 1 село), м-ко Єлминки 204 д., м-ко Бобровиця 139 д. і слоб. (8) 685 д., м-ко Солтанівка 64 д. і волость (3 слоб. і 6 сіл) 429 д., м-ко Козелець 192 д. і волость (3 села і слоб.) 158 д. Данилівка 364 д.	Кат.	Томаш Замойський, київ. вда
Бабинський Ілля	Волин.в.	?	сс. Кісоричі 41 д., Лучин 54 д., с. Нова 39, Мойшеничі (1644)	Аріан.	?
Бабинський Петро	Волин.в.	?	сс. Камінне 27 д., Селіще 19 д., Нова Воля 8 д.	Аріан.	?
Бельчинський Миколай	Волин.в. (?)	?	с. Селезенівка 28 д.	?	?
Бернашевський Войцех	?	?	Єрчики (Бухалівка) 26 д.		
Бжозовський Максиміліан († 1659) з дружиною	Берест.в.	1633-1648 пдст. київ., 1648-1653 кашт. київ., 1653-1659 брест.-лит. вда., з 1654 стр. тлумацький.	м-ко Трипілля 144 д., м-ко Германівка 36 д., с. Долина 21 д., м-ко Деміш 60 д., сс. Янковець 26 д., Татаринівка 43 д., Пряжів 32 д., Усячівка і Матяшівка 62 д., Красне 21 д., Деремежна 17 д., Холоплі 13 д. М-ко Турбівка 162 д., с. Дмитрівка 30 д	Прав.	Станіслав Любомирський, крак. вда, Адам Кисиль
Биковський Самуель	?	?	Чаплі 16 д., Булинці 5 д.	?	?
Бистрийський Станіслав	Волин.в. (?)	?	с. Троща 6 д., Радки 7 д., у Канівському ключі	?	?
Білинський Ян	?	?	с. Вереси 30 д.		
Біліна Андрій	Московська держава	?	част. Піщаниці і Пуківщина 3 д.	?	?
Білошицький Миколай	Київ.в.	?	с. Шкуратів 15 д., с. Рижків 8 д.	?	?
Блендовський Ян	Рав.в.	?	с. Андріївка 21 д.	?	?
Бобрикович Григорій	Волин.в.		с. Дубники 42 д., держ. Ольшанки 20 д.		
Богдашевський Миколай	Волин.в.	?	с. Біловежа	?	?
Богуфал Кирик	ВКЛ	?	с. Смолянка 17 д.	?	?
Богуцький Каспер	Волин.в.	?	с. Таринівка 43 д.	?	?

Богуш Яцко	Волин.в.	?	с. Біриків 6 д.	?	?
Богушевич Філон	Київ.в.	?	м-ко Новосілки, Майгощі 135 д., с. Замоще 65 д., с. Заріччя 10 д. слоб. Лобачів 12 д.	?	?
Браницький Ян	Любл.в./ Рус.в.	?	держ. Кулішівка 33 д.	?	?
Бранський Миколай	Волин.в.	?	с. Липів 15 д.		
Броневський Мартин	Сандом.в.	?	Давидовичі 52 д.	?	Кн. Заславські
Бурнасовський Войцех	?	?	с. Єрчики	?	?
Бутович Павло († 1655)	Київ.в.	?	М-ко Брусилів 95 д., с. Кочерів 22 д., с. Лазарівка 12 д., с. Хомутець 4 д., с.Ольшка (?) 3 д.	прав.	?
Бутович Францішек	Київ.в.	?	Скуйтівка 6 д.		
Вардинський Мартин	?	?	с. Котюжинка 50 д.	?	?
Вензловський Александр	?	?	с. Ягідне 25 д.	?	?
Верещака N	Берест.в.		Грушки 22 д.	?	?
Верповський Григорій	Київ.в.	?	[Верпа] ? д.	?	?
Виговські	Київ.	?	с. Вигів, с. Давидкі, Погороли, Боровичі 66 д.	?	?
Вигура Семен	Волин.в.	київ. город. 1635-1672	м-ко Владиславів або Межірчкка 30 д.	?	?
Вихартовський Міхал	?	?	с. Могильна держ. 14 д.	?	?
Вишпольські	Київ.в.	?	с. Вишполь 25 д.	?	?
Вільгорський Петро	Волин.в.	?	сс. Путовці? 17 д., Губінка 15 д., част. Бузова 14 д.	Уніат. ?	?
Вільга Адам	Волин.в.	?	м. Старий Коростишів 480 д., с. Нове Городище 160 д.	Кат.	кн, Заславські
Вільчинський Якуб	?	?	с. Дубини 38 д.	?	?
Вілям Софія з Словицьких	Київ.в.	–	м-ко Веледники 110 д., с. Веледники 31 д., с. Сорокопень 40 д., Прилитки 30 д., Красилівка 50 д., Скорниця 40 д., Лелети 4 д., Лялька ? 32 д. Губівщина ? 24 д., Кребеличі і Юрківщина 29 д., Бокіївщина 10 д., Геєвичі 1 д., част. Золонь 2 д., м-ко Липники 87 д., Бобрич 38 д., Ущани 20 д., Хлопляни, Оленичі і Насторяни ? 62 д., с. Рудники (Сингурі) 66 д., Валявськ 8 д.	прав.	–
Вілямовський Миколай	?	?	держ. Колодежівка 20 д., с. Соснівка 17 д.	?	?

Вітовський Лукаш († 1648)	Сандом.в.	київ псуд. 1630, посол від Київ. в-ва 1640, грод. київ. суд. 1614, київ. пдчш. 1619	м. Биків ? 10 д., сс. Краси́лівка, Пашковка 50 д., Лешня 20 д., Соснівка 14 д., Олешки 12 д., Кошнянка 9 д., Ястребна 2 д., Ярівка 47 д., Самійлівка 17 д., с. Малі Старосільці 9 д., Малі і Великі Дмитровичі д. ?, с. Старосільці 19 д.	Кат.	Станіслав Жолкевський, кн. Томаш Замойський
Влодковський Ян	ВКЛ	?	сс. Старі Мошковці 58 д., Кукули 14 д.	?	?
Влодковський Ян і пані Влодка	ВКЛ	?	Макарів 63 д.	?	?
Война Адам	ВКЛ	?	Піцаки 10 д.	?	?
Войнаровський Андрій	Київ.в.	?	с. Грозинці 30 д., Жабівщина 20 д. (Угли)	?	?
Войнаровський Стефан († ~ 1646/1647)	Київ.в.	?	м-ко Шершні 183 д., Стариків 13 д., с. Суботівка 29 д., с. Горішки 43 д., Тростянка 13 д., м-ко Турчин 150 д., м-ко Хотинівка 148 д., Немирівка 86 д., Нова 5 д., Новаки ? 27 д., Домоточи ? 20 д., слоб. Войнарівка 6 д., част. Бабринович 6 д.	Арін.	Юрій Немирич
Волк Стефан	Берест.в.	?	сс. Дворичі 77 д., Новосілки 77 д., Рудня 5 д.	?	?
Волковський Іван	Київ.в.	?	с. Волковичі 6 д.	?	?
Воляновський	?	?	с. Лісовці 26 д.	?	?
Вонсович Криштоф	?	?	с. Киянка ? д.	?	?
Воронич Данило-Юрій († 1667)	Київ.в.	скарб. київ. 1640-1665, кор. двор.	м. Ржищів 130 д., сел. Крошня 8 д., част. Ходорів 224 д. (381 і 125 у заставі)	Прав.	?
Воронич Михайло († ~ 1643)	Київ.в.	?	м-ко Могильна і волость 250 д.	Прав.	?
Воронич Федір († ~ 1646)	Київ.в.	київ. пдш. 1630-1646, посол на сейм від Київ. в-ва 1627, 1641	м. Троянівка 385 д., Ржищів 130 д., част. Ходорів 224 д., м-ко Могильна і волость	Прав.	?
Гайдар Ян	?		с. Коровинці 20 д.	?	?
Геєвський Захарій	Київ.в.	?	слоб. Чорнява 6 д.	?	?
Геєвські Миколай, Федір	Київ.в.	?	с. Геєвичі 4 д.	?	?
Глібович Юрій	Київ.в.	пстол. ВКЛ	м-ко. Гоголів 215 д., Русанів 25 д., слоб. Стайця 29 д., слоб. Плоцька 13 д., слоб. Красна 19 д., Слоб. Димиска 32 д., с. Рознів 22 д.	?	?
Гойська-Соломерецька Раїна	Волин.в.	?	с. Ходорики 52 д., Осова 20 д., Жарівка 7 д., Корпилівка 18 д., Цвіля 67 д.,	?	?

			Стайки 18 д., Полочанівка		
Гойська-Соломерицька Регіна	Волин.в.	–	Ходорків 52 д. і волость 128 д. (6 сіл)	?	?
Головинські Стефанта Ян	Волин.в.	?	с. Колки в овр. пов. 30 д., с. Кремні 35 д.	?	?
Голуб Данило († 1649)	Волин.в./Київ.в.	?	м-ко Ясногородка 114 д., м-ко Ходоровня 184 д., м-ко Леснік 136 д., с. Віти 5 д., Бузова 60 д., с. Кабанів 6 д.	Прав.	кн. Корецькі
Голуб Самійло	Волин.в./Київ.в.	кор. ртм.	с. Некраше 17 д., с. Глинча 9 д., слоб. Багачка і Білоцерківська у Київ. воєвод. (1650)	Прав.	кн, Самуель Кароль Корецький
Голуб Юрій	Волин.в./Київ.в.	Канівський полк. 1644-1649	м-ко Брусилів у Жит. пов. 100 д., сс. Дивин 30 д., Морозівка 14 д., Заболоч 40 д., Котівка 6 д., Кичкири 30 д., Гленичі 20 д.,	Прав.	?
Гроновський Анджей	Любл.н.	?	с. Вербівка 12 д.	?	?
Грузевич Іван († 1648)	Волин.в./Київ.в.	гран. ком. 1618-1638, київ. вск. 1638-1645	с. Масанів, слоб. Борцівка 51 д., Барівка 24 д., Берків 22 д.	?	?
Гуменницький Адам	Волин.в.	?	с. Рублівка 100 д.	Прав.	?
Гуменницький Олександр	Волин.в.	?	м-ко Войташівка у Жит. пов. 180 д., Городище 54 д., Болковичі 30 д., Мініни 55 д.	?	?
Гарниш Криштоф	Малопольща	?	Великий Пруд 47 д.	Кальв.	кн. Самуель-Кароль Корецький
Гдешинський Марко	КП	льв. Стол., висницький стар., кор. ртм.	Опарипси 35 д., с. Чернявка 37 д., Хмелище 30 д., Минцева Волиця 20 д.	?	кн. Замойські
Глембоцький Тобіаш	?	?	с. Голубовичі 12 д.	?	?
Гоздельський Криштоф	?	?	Част. Булдичова 4 д.		
Гостимирський Якуб (Гостиминський)	?	?	Рашники ? 13 д.	?	?
Гримальський Самуель	?	?	6 д. ?	?	?
Грохольський Даніель	Великопольща	?	с. Термохівка 20 д.	?	?
Гуровський Криштоф	?	?	Бочівка 6 д.	?	?
Данилович Федір	Рус.в.	?	с. Стара Віта 7 д.	?	?
Даничі	Київ.в.	?	Піроцьк 3 д.	?	?
Дахницький Станіслав	?	?	с. Панчичі 23 д.	?	?

Денисович Федір	Волин.в.	?	с. Стара Віла 7 д.	?	?
Дідинський Матвій	Київ.в.	?	Ліпня 26 д.,	?	?
Дідковські Денис, Роман, Яків	Київ.в.	?	Дідковичі 9 д.	?	?
Длузький Мартин	?	?	Грушів 20 д.	?	?
Доманевський Мартин	?	?	Глибочка 15 д.	?	?
Домбровський Ян (авця)	Підляс.в.	?	м-ко Стайки 170 д (власник Самійло Корецький), сс. Квітове, Кустів 11 д.,	?	кн.Самуель Корецький
Домбровські	Брацл.в.	?	с. Козари 40 д. ?	прав.	
Дроздинський Григорій	Московська держава	?	с. Якимівка 12 д.		
Дубиський Рафал	Брацл.в.	?	с. Хамів 12 д., част. Унин 1 д.	?	?
Дубиський Ян	Брацл.в.	?	с. Дубини 38 д.	?	?
Дубницький Олександр	Брацл.в.	?	Держ. у с. Пекарі 19 д.	?	?
Дубницький Станіслав	Брацл.в.	?	с. Панчичі 2 д.	?	?
Душа-Подорецький Мартин	ВКЛ	?	Волиця 104 д.	?	?
Душа-Подорецький Мартин, пані Стемпченська і пані Джевецька	ВКЛ	?	с. Зубинці 100 д.	?	?
Слець Ігнатій	Київ.в.	?	м-ко Калинівка 100 д., с. Савлуки 19 д. с. Долгоборець 1 д.	?	?
Єршик Ян	?	?	с. Єршики 14 д.	?	?
Жданкович Яцко	?	?	Слоб. Крива 21 д.	?	?
Жерибило Радіон	Київ.в.	?	5 д.	?	?
Жерославський Ян	?	?	Лавринівка 20 д. у Білилівському ключі (державця)	?	кн. Корецький Самуель-Кароль
Жукинський Кирик Федор	Київ.в.	?	с. Жукин 3 д.	?	?
Журовський Ян	?	?	Горостки 8 д.	?	?
Заборовський Ян	?	?	с. Карповичі 9 д.	?	?
Закусило Григорій	Київ. в.	?	с. Закусили 3 д.	?	?
Залеський Войцех	Київ.в.	?	с. Клетища 12 д.	Прав.	?
Залеський Петро	Київ.в.	?	с. Сидорівка 20 д.	Прав,	

Замойська Катерина	Рус.в.	–	м. Стара і Нова Котельня 633 д. с. Війтівці 10 д., Жерделів 40 д., Орапівка 14 д., м. Старий і Новий Павлочі 754 д.	?	?
Зборовський Ієромін	Рус.в.	?	м. Івниця	?	?
Зволінський ? Ян	?	?	Павелки 18 д.	?	?
Згонський Богуш	?	?	Част. Кирданів 28 д.	?	?
Змієвський Вацлав	Київ.в.	київ. лов. 1624 - 1633	с. Кухари і слоб. 12 д.	?	?
Зяловська N	Брацл.в.	?	част. Бежова 7 д.	Прав.	
Ліньський Олександр	Київ.в.	?	част. Лініч 9 д.	?	?
Казановський Домінік († 1648)	Под.в.	пис. пол. кор. 1637-1648, брац. в-да 1646-1648 ст. бог. 1632-1648	м. Богуслав 319 д., с. Москаленки 10 д., Личаний Ольховець 20 д., Семикари 20 д., с. Яхнів 12 д., ? 15 д., с. Гулі 20 д., Карандинці 32 д., Більмачів 30 д. сс. Яники 30 д., Мисалівка 43 д., Охматів 35 д., Кичданівка 30 д., м-ко Звенигородка 100 д., м-ко Синиці 45 д., м-ко Медвин 10 д., слоб. Кальнеболото 40 д., Великі Дмитрівці 14 д., Малі Дмитрівці 13 д.	?	?
Казимирська, дружина Петра	Малопольща	–	Вишня 9 д.	?	?
Казимирський Томаш († 1667)	Любл. в.	кор. двор. 1629, посол на сейм. з Люблінського в-ва 1623, 1629, 1632, 1633, 1637, 1643, 1648, 1652, 1659, овруц. хор. 1659	Кулешів ? д., Рукавиці 16 д., Квашинка 13 д., Андрієвичі 33 д., Маринка 123 д.	Арін. (до 1659), далі прав.	Юрій Немирич
Калішовський Адам	?	?	держ. у с. Красне 115 д.	?	?
Калусовський Вацлав	Волин.в.	?	Мале Городище 30 д.	?	кн. Владислав-Домінік Заславський
Каменський Криштоф	Підляс.в./ВКЛ	?	сс. Павловичі 19 д., Рудники 2 д.		
Кевлич-Бражинський Миколай	Київ.в.	?	Корчів, Прерване, Сліпчичі 8 д.	Прав.	?
Кердановський Миколай	Київ.в.	?	част. Кірданова 28 д.	?	?
Кисіль Адам († 1653)	Волин.в.	вол. пчаш. 1628–1633, кор. ртм. 1632 черн. пком. 14.03.1633–1639, черн. кашт. 1.12.1639–5.02.1646, київ. кашт.	м-ко Веприн (Веприк) і волость (3 с. і 2 слоб.) 108 д.	Прав.	Томаш Замойський

		1646 –1648, брацл. в-да 1648 –1649, київ. в-да 1649–1653			
Клочинський Ян	?	?	м-ко Богачка 39 д.	?	?
Клуховський Мартин	?	?	с. Черемошка 9 д.	?	?
Клюський Шимон	Волин.в.	?	с. Лозовки 24 д.	?	?
Кн. Вишневецький Ярема († 1651)	Волин.в./Київ.в.	руськ. в-да 1646 -1651, прасн. і новотар. 1649, перем. 1650, гад., кан. 1649 ст.	м. Брагин 96 д. і волость 260 д., м-ко Олександрів (Лубни) 882 д., м-ко Сенча 416 д., м. Люкомль 213 д., м-ко Хорол 350 д., Хомутець 15 д., Оріль (Краснопіль) 49 д., м- ко Снятин 50 д., м-ко Жолнин 107 д., м-ко Горошин 49 д і село., Боромль 30 д., с. Олександрівка 28 д., м-ко Комишня 30 д., м. Пирятин 705 д., м. Варва 381 д., м-ко ? 102 д., м-ко Білошапки 155 д., м-ко Лохвиця 454 д., м-ко Монастирище 104 д. і сіл (2) 161 д., м- ко Курінька 60 д., м-ко Ічня 123 д., м-ко Городня 60 д., Глинськ 220 д., м-ко Янушпіль 60 д., м-ко Галиця 192 д., м-ко Піщана 200 д., м-ко Золотоноша 154 д., м-ко Домонтов 80 д., м-ко Чорнухи 182 д., м-ко Прилуки 690 д., м-ко Журавка 155 д., м-ко Держикраївка 30 д., с. Антипівка 21 д., м-ко Мошни 210 д. і село 50 д., слоб. Нова Чигирин-Діброва 60 д., слоб. Нові Новоставці 52 д., слоб. Голянка 50 д., слоб. Нова Ротижівка 30 д., с. Гайвороно 9 д., с. Красне 16 д., с. Липове 10 д.	Кат.	?
Кн. Вишневецький Корибут Константин († 1641)	Волин.в./Київ.в.	Черк. стр. 1620, кам'ян. стр. 1633, белз. в-да 1636-1638, рус. Вда 1638-1641	3800 д.	Кат.	?
кн. Владислав- Домінік Заславський	Волин.в.	кон. кор., стр. луцьк.	м-ко П'ятки 600 д., м. Миропіль 221 д., Янушпіль ? д., м. Чортгорія 160 д., с. Привитів 55 д., с. Пановичі 18 д., Колодяжне 20 д., Рудники, Студники 10 д., м. Краснопіль 171 д., Старий і Новий 822 д. і села (2) 10 д.	Кат.	?
кн. Корецький Самуель-Кароль († 1651)	Волин.в.	ст. роп., ртм. гусар. хор.	с. Горів 38 д., м-ко Димирів 380 д., м. Городниця 475 д., сс. Березняки 24 д., Більчаки 39 д., с. Кленіці 65 д., с. Воняйки 50	?	?

			д., сс. Люти 30 д., Музичі 30 д., м. Білилівка 216 д., м-ко Димерів 380 д.		
кн. Кристина Вишневецька	Волин.в./Київ.в.	–	м. Любеч 365 д. і волость 462 д. (14 сіл), м. Лоїв 293 д. і волость 442 д. (9 сіл)	прав.	?
Княгиницька Гелена	Рус.в.	?	сільце Черепин 1 д.	?	?
Княгиницький Семен	Рус.в.	?	с. Славова 54 д.	?	?
Княжинський Іван	Київ.в.	?	с. Княжичі 9 д.		
Кобуховський Каспер	Київ.в.	?	с. Кобухівка 30 д.	?	?
Ковалевський Станіслав	?	?	с. Потаповичі 31 д., с. Путчичі 30 д.		
Козинський Ян	Волин.в.	?	м-ко Іванків 80 д., Феневичі ? 12 д., с. Рудня 6 д.,	?	?
Козловський Войцех	?	?	м-ко Забожиче 89 д.	?	?
Конарський Михайло	?	?	держ. у с. Вілі, Радні 38 д.	?	?
Конєцпольський Станіслав († 1646)	Малопольща	польн. гет. 1611, сандом. в-да 1625, кор. гет. 1632, крак. кашт. 1633, ст. велюньський, ст. жарн., ст. барс., ст. ковель 1628-1646, ст. переяслав. 1637-1643, ст. стрий.	м. Биків 419 д., Крукполе 119 д., с. Бережани 400 д., с. Яблунівка 3 д., м-ко Яготин і волость 488 д., м-ко Мліїв 18 д. ?	кат.	?
Корицинський Олександр	?	?	Держ. у с. Пашковка 38 д.	?	Кн. Самуель-Кароль Корецький
Корицький Криштоф (†-1677)	Волин.в.	київ. хор. 1659-1665, пдкм. холм. 1665-1676, ртм., полк. хоругви кн. Домініка Заславського 1647, 1651-1651, ст. лісянський і нешавський.	с. Троща 50 д., Хижинці 28 д., Камінне 52 д.	?	Кн. Домінік Заславський
Коркошки Тимофій та Федір	Київ.в.	?	част. Губарівщини 3 д.	?	?
Корчевський Адам	Київ.в.	?	част. Сільця 30 д., Городок 40 д., Слепчичі 13 д., Буки 4 д.	?	?
Корчевський Ян	Київ.в.	?	Част. Корчова 28 д.	?	?

Космачевські	Київ.в.	?	Космачівка 7 д.	?	?
Костенецький Федір	Київ.в.	?	Пішів 21 д.	?	?
Костенецький Ян	Київ.в.	?	Костенець 10 д.	?	?
Котарський Андрій	?	?	с. Світочки 20 д., держ. у с. Мокіш 2 д.	?	?
Красенський Олександр	Волин.в.	?	м-ко Воронків 55 д., м-ко Краснопіль 5 д., сс. Романівка 7 д., Силків 5 д., Пражів 4 д., с. Жеребятин (?) 3 д. с. Витаців 6 д., Сквирівка 5 д.	Кат.	?
Красовський Н	Волин.в.	?	Част. Кірданова 28 д.	?	?
Крентовський Ян	Інвроц.в.	київ. лов. 1648-1653	держ. сс. Стрийти і Андріївка 105 д. у Черняхівській волості	?	Юрій Немирич
Кросницький Олександр	?	?	сс. Луки, Старе Сільце, Немлинок ? Піски, Лісова 54 д.	?	?
Кучборський Петро	?	?	с. Ставичі 31 д., с. Високе 28 д., Раковичі 29 д.	?	?
Лагевницький Ян	?	?	с. Старосілець 55 д.	?	?
Лагевницький Мартин	?	?	с. Горбовичі 3 д.	?	?
Ласки Іван, Федір, Ян, Марк	Брацл.в.	?	с. Ласки 66 д.	?	?
Лац Самуель (†-1649)	Белз.в.	ртмс. воєв. 1620-1627, кор. скрб. посол від Київ. в-ва 1627, ст. вінн. 1644-1646, ст. овр. 1632-1642, ст. кан. 1634-1646	Макарів 168 д., Бродзянка 103 д., Захальці 20 д., Друзня 10 д., с. Качали 4 д. с, Пісківка 12д., м-ко Романівка 93 д., м-ко Сквиря 247 д., м. Канів 237 д., м-ко Межиріка 30 д., м-ко Мотижин 25 д., Копилов 54 д.	кат.	Станіслав Концепольський
Лемеш Бенедикт	Київ.в.	?	с. Федорівка 13 д., част. Бежів 18 д., Сільце 6 д. Добрин 8 д., Корчов 5 д., Дибов 5 д., слобідка Столпінь 10 д., Відитор 5 д.	Прав.	?
Лесевич Миколай	Київ.в.	?	м-ко Коблубуз, с. Тараща 103 д.	?	
Лесецький Войцех і пані Лесецька	?	?	с. Яблунівка 21 д.	?	?
Лецинський Рафал	Великопольща	?	м. Старий і Новий Ольшин 360 д.	?	?
Липленський Григорій	Київ.в.	?	с. Липленичі 23 д.	Прав.	?
Липлянський Ян	Київ.в.	київ. пв-да	с. Степанівка 33 д. (Липляни), Жидівці 72 д.	?	?
Лігенза Ян	Рус.в.	?	с. Горби, і держ. Братулів 30	?	?
Лісовський Матіаш	?	?	с. Тараси 3 д.	?	?

Луковський Павел, опікун дітей Яна Мілковського	?	?	с. Війтівці ? д.	?	?
Любавицький Вацлав	?	?	держ. у с. Шахворостівка 80 д., Лукашівка 14	?	?
Любомирський Станіслав (†-1649)	Малопольща	кор. пдш. 1619, руськ. вда 1625, крак. в-да 1638-1649, крак. стр. (1638-1649), санд. ст. (1614), спіський і сондецький (бл. 1597), кшепський і заторський (1635), неполоміцький (1635).	м. Боярка 270 д., м. Біла Церква 147 д. і волость 618 д. (хутори і села), мм. Охматів 190 д., Триліс 241 д., м-ко Петухів 72 д. і волость 212 д. (11 сіл), м. Любомир 1200 д., м. Байраші 210 д. і волость 374 д. (18 сіл), м-ко Сенява 40 д., м-ка і слоб. новоосаджені Ольшаниця, Костянтинів, Жаботин, Деревківці, Баклія 15 д., Подлуби 26 д., Серединці 36 д., Усулуси 23 д., Тимошівка 10 д., м-ко Любартів 500 д. і волость 48 д.(3 села), м. Бердичів і волость 500 д.	кат.	?
Макарович Казимир	Київ.в.	?	с. Андреяшівка 60 д.	?	?
Малежик Василь	?	?	с. Лобковичі 3 д.	?	?
Малинський Миколай	Волин.в.	?	част. Вигова 2 д., держ. у м-ку Зубрик 42 д.	?	?
Меленевський Миколай та інші	Київ.в.	?	м-ко Зубринка 42 д., Мелені 7 д. (від родини)	Прав.	?
Мервинський Владислав	Київ.в.	?	с. Чолівка 20 д.	?	?
Мерешка Ян- Себастьян	?	?	с. Секретарка	?	?
Мешковська Агнешка	?	?	с. Ягнятин 13 д.	?	?
Мешковський Миколай	?	?	Спичинці 18 д.	?	?
Миколаєвський Ян	?	?	част. с. Великий Щеніїв 4 д.	?	?
Милковська N	?	?	м. Ружин 28 д. с. Бистрик 32 д.	?	?
Мілевські	ВКЛ	?	Малі Кошари 23 д.	?	?
Мірош Ян	?	?	сс. Мілинці 52 д., Войтовичі 24 д.	?	?
Млодецький Стефан	Київ.в.	?	м-ко Ковшовата 290 д., сс. Луки д., Лук'янів 16 д., Кістий 30 д.	?	?
Модлішевський Лукаш	?	?	с. Волосів 80 д.	?	?
Мокіївський Василь	Київ.в.	?	Макіївці 8 д.	?	?
Мокошинський Криштоф	Київ.в. (?)	?	Слоб. Запрудичі	?	?
Мокренський Василь	Волин.в.	?	держ. у с. Махаринці 22 д., с. Сестранівка 16 д.		кн. Самуель- Кароль Корецький

Мотовило Вацлав	Волин.в.	?	част. Вердокиївка 19, м-ко Чигирин 50 д., м-ко Стеблів 80 д.	?	?
Мочульські Александр, Нікодим, Степан	Київ.в.	?	част. Губарів 1 д. ?	?	?
Мощеницький Юрій	Волин.в.	?	сс. Скородне 70 д., Раховщина 36 д., Корчовщина з част. с. Гаївки 75 д.	?	?
Мрозовицький Ян	Под.в.	?	с. Курильчичі 23 д.	?	?
Мшанецький Андрій	Київ.в.	?	с. Коритовичі 23 д., Мшанці 13 д.	?	?
Невмирицькі Мартин, Роман, Семен, Петро, Роман, Стефан, Олександр, Мартин	Київ.в.	?	Рудків 2 д., Глевак 28 д., Юр'ївка 15 д., Борщівка 1 д., Пряжів 12 д., Невмиричі	?	?
Некрасевич Самуель	?	Пис. новог.	сс. Лебединці і Сумилинці 16 д.	?	?
Немира Миколай	Брацл.в.		с. Поповичі 7 д.	?	?
Немирич Владислав († 1653)	Київ.в.	овруц. ст. 1647-1653, посол на сейм від Черн. в-ва 1652, 1653.	Прибїрська волость 619 д. (1 м. і 14 сіл), Топориська волость 442 д. (1 м. і 14 слоб.), (після 1643 р.), Черняхівська волость 546 д. (1 м. і 7 сіл)	?	?
Немирич Олександр († 1648)	Київ.в.	?	с. Білокоровичі 89 д. (482 д.)	?	?
Немирич Стефан († 1684)	Київ.в.	київ. чшн. 1655-1658, київ. хор. 1658-1659, київ. пком. 1659-1658, київ. кашт. 1680-1681, київ. в-да 1681-1684	Черняхівська волость 546 д. (1 м. і 7 сіл)	Аріан.	?
Немирич Юрій († 1659)	Київ.в.	київ. пком. 1640- Посол на сейм від Київ. в-ва 1637, 1638, 1639, 1641.	Горошківська (Грежанська) волость 1375 д. (1 м, 4 м-ка і 21 село), Черняхівська волость 548 д. (1 м. і 7 сіл), Норильська волость 793 (1 м., 1 м-ко 7 сіл), м-ко Іскоростень 62 д., Прибїрська волость 620 д. (1 м. і 14 сіл), Топориська волость 454 д. (1 м. і 14 слоб., 1 село), Олевська волость 355 д., с. Ковалі 15 д., слоб. Старицька 13 д., с. Шершні 3 д., Хотинівка 1 д., Білки 3 д., Могильна 3 д., Турчинівка 4 д., Рафалів 1, Пілчи 2, Норильськ 25 д., Глухи 11 д., Владиславів 3 д. Сумарно: 4184	Аріан.	Станіслав Конєцпольський, кор. гетьман Рафал Ліщинський, белз. в-да
Новоселицькі	Київ.в.	?	м-ко Нєсташки (Новосільце) 280 д.	?	?

Ободенська з Вороничів Олександра	Київ.в.	–	м. Троянівка 301 д.	?	?
Ободенський Федір	Брацл.в.	Ловчий брацлавський	с. Покатів 30 д.	?	?
Огловські Євсей та ін.	?	?	част. с. Огловичі 3 д.		
Ойжинський Станіслав	?	?	с. Чернявка 48 д.	?	?
Олізар-Волчкович Людвіг († 1645)	Київ.в.	королів. ртм., посол кийв в-ва 1625, 1632, 1635, член комісії “для заспокоєння козаків” 1638; 1640	Студена Вода 141 д., м-ко Вілія 124 д., с. Городик 54 д., с. Романівка 28 д., Янасівка 35 д., сс. Старі Красятичі 18 д., Розважівка 30 д., слоб. і м-ко Кросятичі 53 д. Має бути 630 д.	кат.	польн. гетьман Миколай Потоцький, кийв. в-да Януш Тишкевич
Ольшевський Зигмунд	?	?	слоб. Красилівка 20 д.	?	?
Омецінський Адам	Под.в.	?	Століпів 35 д.	?	?
Островський Ян	Волин.в.	?	м-ко Ковшовата 290 д., с. Луки, Лук’янів 16 д., Кістий 30 д.	?	?
Остророг Миколай († 1651)	Великопольща	ст. рогат., дрогов., микол., косян., кор. пдст. 1634-1638, 1636 кор. крайчик, кор. пдш. 1638-1651, регіментарій кор. війська	м-ко Лисянка 200 д.	Кат.	?
Ошовський Даніель	?	?	державна у м-ку Кам’янка 80 д., с. Журиків 26 д.	?	?
Павловський Андрій	Київ.в.	?	Слоб. Бучак 4 д.	?	?
Павловський Самуель	Київ.в.	?	М-ко Карабчиїв і с.Трубіївка 101 д.	?	?
Павша Шимон	Київ.в.	плк. лит. війська	Бердиші, Чериків 10 д.	?	?
Пакошовський Мартин	?	?	с. Кіновещени ?, Горбовичі	?	?
Пашковська Олександра	Київ.в.	?	с. Ліпляни 30 д.	?	?
Пелка Павел	?	?	с. Чорниш 22 д.	?	?
Пересецький Зигмунд	ВКЛ	?	с. Високе 46 д.	?	?
Петрович Януш	?	?	с. Жашківці 7 д.		
Петровський Григорій	Волин.в.	Нов.-лит. стол.	м. Брагин 286 д і слоб. 5 д. (2)	?	?
Підгаєцький Миколай	Волин.в.	?	с. Залішани 26 д.	?	?
Піроцький Миколай	Київ.в.	?	част. Піроцка 12 д.	?	?

Поплавські	Київ.в.	?	с. Поплавка 18 д.	?	?
Порванецький Миколай	Волин.в.	?	с. Немиринці	?	?
Потоцький Миколай († 1651)	Под.в.	пол. кор. гетьман 1637– 1646, вел. кор. гетьман 1646–1651, крак.кашт.1646-1651, черк. ст. 1639-1643, острів. ст. з 1642, бар. ст. з 1646	с. Гальчин 100 д.	Кат.	?
Потоцький Северин	Брацл.в.	?	с. Скоморохи 49 д.	?	?
Потоцький Станіслав († 1647)	Брацл.в.	плк. кор. війська,	м-ко і слоб. Кременчук 15 д.		Миколай Потоцький, крак. кашт.
Потоцький Флоріан	КП	?	м. Народичі, м. Городище, м. Білиловка (Раставиця) 88 д., сс. Шарни 17 д., Сільце 45 д., Славки 24 д.	?	?
Прежевський Миколай	Київ.в.	?	м-ко Старе Городище 21 д.	?	?
Прежевський Шимон	Київ.в.	?	част. с. Прежова 32 д.	?	?
Прежевський Ян	Київ.в.	?	с. Лопатичі 54 д,	?	?
Проскура- Суцанський Юрій	Київ.в.	Овр. вск. 1646	с. Татарівка 14 д.	?	?
Прухницький Абрам	Рус.в.	?	с. Бобрися 10 д., с. Сільце 14 д.	?	?
Пузина Юрій († 1649)	Волин.в.	волин. ловч. 1628-1633, волод. пдкм. 1633- 1649	м-ко Водотії 60 д.	Прав.	?
Радзиминський Павел	Київ.в.	?	5 д. Малютянка	?	?
Рапштинський Адам	Малопольща	?	с. Яцковичі 16 д.	?	?
Рапштинські Адам і Олександр	Малопольща	?	с. Заставичі 8 д.	?	Юрій Немирич
Редчич Михайло	Київ.в.	?	Тенетилівщина 1 д.	?	?
Рей Станіслав	Великопольща	Любецький стл 1611., кор. секретар ?	с. Корити ? 29 д.	?	?
Репчичі Григорій і Опанас	Київ.в.	?	1/3 частина маєтку Піроцьк 3 д.	?	?
Родкевич Роман	Київ.в.	?	с. Мартинковичі 18 д.	?	?
Розсудовська Миколаєва N	Київ.в.	?	част. Розсудова 4 д. Неданичі 2 д., Мисів 2 д., Малежин 1 д., част. Осейок 2 д.	?	?
Розсудовський Федір	Київ.в.	?	Част. сс. Розсудова, Даричич, Милосова Сільчан 21 д.	?	?

Ростковський Ян	?	?	сс. Жерів, Бабиничі 25 д.	?	?
Роцький Миколай	?	?	с. Козари 51 д.,		
Рупневський Александр	?	?	с. Зальчиці 20 д.		
Русановський Андрій	Под.в./Київ.в. (?)	?	с. Котища 19 д., Воропаї 23 д.	?	?
Руцький Самуель	?		Костюшівка 6 д., с. Вересів 12 д.		
Сапіга Казимир-Лев († 1656)	ВКЛ	пис. лит. і кор. секр. 1631, над. марш. ВКЛ 1637, підканцлер лит. 1645	м. Чорнобиль 262 д. і волость 857 д. (1 слоб. і 18 сіл)	?	?
Свирський Ян	?	?	с. Кривошинці 31 д.	?	?
Свіжинський Владислав	?	?	Вижбовличі 16 д.?	?	?
Свіринський Болеслав	?	?	слоб. Красівка 6 д.		
Святський Щасний	Київ.в.	?	Губаровщина 15 д.	?	?
Себестянський Бартош	Київ.в.	?	Юрківщина 9 д.	?	?
Серховецький Павел	?	?	Великі Старосільці 17 д.	?	?
Сивина Юрій	?	?	с. Вороб'ївка 29 д., с. Нечаївка 6 д.	?	?
Силич Василь	Київ.в.	?	с. Храпків 22 д., Стрекчів 54 д., Поселичі 5 д., Малешів 7 д.	Прав.	?
Сингаївський Григорій	Київ.в.	?	с. Сингаївці 7 д.	прав.	?
Сингур Олізар	Київ.в.	?	с. Ноздриці ? д.	?	?
Синицький Ян	?	?	с. Лісня, Добківщина 21 д.	?	?
Скаржинський Андрій	Київ.в.	?	с. Монастирівка 82 д., част. Кірданова 28 д.	?	?
Скотницький Криштоф	?	?	с. Братулів 80 д., с. Татарівка 43 д. до Краснополя належна	?	Кн.Владислав- Домінік Заславський
Славецький Войцех († 1648)	КП	?	с. Половецьке 52 д.	?	Любомирський Станіслав
Слешинський Ян	?	?	с. Міленці 50 д.	?	?
Служка Якуб	Київ.в.	?	с. Стеблівка 8 д.	кат.	?
Собеський Якуб († 1646)	Рус.в.	посол і марш. сейм., белз. в-да, кашт. крак., трембовський ст. 1624, ст. красноставський, яворівський, теребовлянський,	м. Барішівка і волость (1 м-ко і 6 сіл) 1013 д, Бориспіль і волость (5 с. і один хутір 1010 д.)	?	

		барський, 1621 крайч. вел.кор., 1636 кор. пдш ч, 163 белзь. В-ва, 1641 русь. в-ва, крак. кашт. 1646			
Соколовський Андрій	Київ.в.	Королівський секретар	с. Карабчин 60 д. з присілками 57 д., с.Холосне 46 д.	?	?
Соколовський Войцех	Київ.в.	?	м-ко Лісівщина	?	?
Сокор Григорій	Волин.в.	?	с. Возів 300 д. ?	Прав.	Юрій Немирич
Солоневський Самуель	?	?	с. Равці 10 д.	?	?
Солтан Миколай-Олександр	Київ.в.	?	Ноздриш 10 д.	Прав.	?
Солтан Олександр († ~ 1650)	Волин.в.	Посол на сейм з Київ. в-ва 1632, марш. депутат. сеймику 1630, капт. Суд. 1648	Ботолковщина 2 д., част. Ноздриш 20 д., с. Дорогин 11 д., част. Чернігівців 3 д.	?	?
Солтан Самійло	Київ.в.	?	Ноздриш 10 д.	?	?
Ставецький Григорій († 1648)	Київ.в.	?	Собечен ? д.	?	?
Ставецькі Григорій, Павло і Семен	Київ.в.	Семен: підст. овруц. 1613-1614; Григорій: посол від Київ. в-ва за 1632,	с. Велявськ 55 д. Корва 5 д., с. Високе 30 д., с. Чернігівці 24 д.,	Прав.	Семен: кн. Михайло Вишневецький, Юрій Немирич
Шашкевич Ян	Київ.в.	?	зем. Терликівська і Тенитилівська 3 д.	?	?
Степчинська Зофія	?	?	с. Красножички 18 д.	?	?
Стецький Самійло	Київ.в.	?	с. Гуничі 26 д., Раківщина 13 д.	?	?
Стецький Ян	Київ.в.	?	Дерновичі 29 д., с. Соколовичі 12 д., с. Іллінець 51 д.	?	?
Стрибиль Абрам	Київ.в.	?	м-ко Ловків 25 д. с. Калинівка 30 д., с. Ловків 45 д., с. Іванків 40 д., с. Камінні Броди 20 д., с. Буйгаки 12 д., слоб. Смулівка 9 д.	Прав.	?
Стрибиль Михайло	Київ.в.	?	м-ко Ловків 25 д., с. Калинівка 30 д., с. Ловків 45 д., с. Іванків 40 д.	Прав.	?
Стрибиль Стефан	Київ.в.	?	с. Филиповичі 20 д., Борчів 40 д., Новосільчин 6 д., Миколаєвщина, м-ко Торчин 82 д., слоб. Русанівка 6 д.	Прав.	?
Стриварський Ян	?	?	с. Милослович (Вигурівщина) 16 д.	?	?

Сурин Адам	Київ.в.	?	с. Годотемля 7 д.	Прав.	?
Сурин Петро	Київ.в.	?	с. Покалів 17 д.	Прав.	?
Сусло Миколай	Київ.в.	?	с. Погорила (спільно з Жерибилом)	Прав.	?
Суходольський Станіслав († 1682)	Рус.в.	кор. ртм., черн. лов. 1662-1673	с. Харлеївка 150 д., Лебединці 58 д., Чорнорудка 128 д., Крилівка 28 д., м. Вчорайше 409 д.	?	кн. Владислав- Домінік Заславський
Сущинський Тарас	Київ.в. (?)	?	Тарасичі 2 д.	?	?
Сцибор Адам	?	?	с. Велявськ 6 д., с. Черніговець 2 д.	?	?
Творков Ян	?	?	Щеблівка 6 д.	?	?
Тиський Миколай	?	?	с. Почуйки і Саварці 92 д.,	?	?
Тиша-Биковський Адам і його діти Гаврило, Павло, Ян	Київ.в.	?	м-ко Копачів 152 д., м-ко Нецерів 25 д.	?	?
Тиша-Биковський Федір († 1644)	Київ.в.	?	М-ко Ходорков 187 д., с. Горбулів 60 д., с. Молодилів 60 д., с. Видибор 20 д, Осетів 20 д., Ненівщина 16 д., с. Горені 7 д., с. Веремійка 184 д.	Кат.	?
Тиша-Биковський Ярема († 1647)	Київ.в.	Суддя каптурового суду	М-ко Ходорків 153 д., с. Білочов 34 д., Сорочівка 22 д., с. Гнилець 28 д., Суботівка 35 д., Скочищ 14 д., с. Криве 52 д., Заподня 18 д.	Прав.	Юрій Немирич
Тишкевич Абрам	Київ.в./ВКЛ	?	с. Варевичі 33 д.	?	?
Тишкевич Антоній († 1649)	Київ.в./ВКЛ	чашн. ВКЛ 1640, лит. надвірний підск. 1640, лит. надв. Марш. 1645, посол на сейм від Вілинського в-ва 1641, з Київ. в-ва 1632, 1633, 1640, 1643	м-ко Слободище ? д.	Кат.	?
Тишкевич Криштоф († 1666)	Київ.в./ВКЛ	Київ. пдчш. 1646-1655, черн. в-да 1658-1660, жит. ст. 1649-1655. Посол на сейм від Київ. в-ва 1639, 1641, 1642, 1645, 1646, 1647, 1655. Від Черн. в-ва 1651	Стара і Нова Кодня 223 д.	Кат.	?
Тишкевич Олександр	Київ.в./ВКЛ	?	Мокшани 24 д.	?	?

Тишкевич Феліціян († 1649)	Київ.в./ВКЛ	Ртм. 1632, 1648, Посол на сейм від Київ. в-ва 1640, 1641	172 д. м-ко Червоне, Мошківці 27 д.	Кат.	Януш Тишкевич, київ. в-да
Тишкевич Януш († 1649)	Київ.в.	квар. ртм. 1627, жит. ст. 1628, київ. в-да 1630-1649	м. Житомир 200 д., сс. Станишівка 30 д., Газинка 13 д., Псища 9 д., Махнівка 5 д., Барашівка 4 д., м-ко Білопілля ? д., м-ко Махнівка 560 д., м-ко Вишгород 80 д.	кат.	Олександр Заславський, Владислав IV
Топоровський Матеуш	Волин.в.	?	с. Бзів	?	?
Третьак Криштоф († 1646)	Київ.в.	Посол від Київ. в-ва 1637	с. Кузьмичі 30 д., Виступовичі 25 д.	прав. ?	Юрій Немирич, київ. пдкм.
Трипольські	Київ.в.	?	с. Клочки, Коцовщина і Полочанська земля 20 д., с. Чиколовичі 25 д., «держави» с. Збранковщини з 40 д., з част. с. Богдановщини з 6 д., част. с. Мамче з 4 д., с. Черніговці 3 д., с. Малин 25 д., с. Ломжи 30 д., с. Селище 10 д., с. Дорогинь від 8 димів – 8 зл.; част. Блазниковщини назв. Ноздрища з 5 д., Яблонівка 12 д., с. Велявськ 6 д., с. Людовика 10 д. держ. с. Белти і слоб. Марятин 12 димів, держав. с. Скорodne 3 д.	Прав.	?
Тушевський Войцех	?	Військ. поручник	м-ко Межиричка 50 д., Войцехівка 5 д.	?	?
Тушевський Остафій	?	?	с. Минійки 12 д., част. Бежів 6 д., с. Царів 17 д. (?) с. Максимовичі 12 д.	?	?
Тушевський Ремігіан	?	?	52 д. м-ко Бобер (?)	?	?
Ублинський Ольбрехт	?	?	с. Рачки 47 д.	?	?
Увілінський Ян	?	?	хут. Андрушків 20 д., с. Голубятин 15 д.	?	?
Филиповський Іван (Пилиповський)	Київ.в.	?	с. Филиповичі 24 д.	?	?
Филиповський Петро	Київ.в.	?	Катеринівщина 21 д.	?	?
Фірлей Анджей († 1649/1650)	Сандом.в.	кор. ртм. (1611-1640) белз. кшт. (1640-1649) санд. Вда (1649)	м-ко Обухів 180 д.	Кальв.	?
Фірлей-Гурський Станіслав († 1654)	Волин.в.	ртм. над. хоругви В-Д. Заславського 1651	Домбровиця, м-ко ? 310 д.	?	кн. Владислав-Домінік Заславський
Фірлей-Гурський Станіслав	Сандом.в.	?	М-ко Ольшанка 220 д.	?	?
Фредро Ян	Рус.в.	перем.зем. суддя	[Маєток] 20 д., с. Сточковці 20 д.	?	?
Халаїм Тобіаш	Київ.в.	?	с. Халепе 34 д.	?	?
Харленський Щасний	Любл.в.	?	м-ко Хабне 80 д., с. Рагівка 15 д.	кат.	?

Хмелецька Теофіла	Волин.в.		м-ко Таборівка ? д.		
Ходаковські	Київ.в.	?	Ходаків 10 д.	прав.	?
Ходика-Криницький Федір	Київ.в.	черн. пдст. 1633-1640	м-ко Басань 125 д., с. Стара Басань 40 д., Озеряни 13 д., Шпіки 26 д., Брагинці 27 д., Брагинці 24 д., Кулажинці 5 д., Криниці і Криковщина 30 д.	прав.	?
Ходкевич з Острозьких Анна († 1654)	Волин.в.	–	М-ко Немильне 90 д., м. Озерниця 199 д., м. Несолонь 178 д. і волость 346 д. (10 сіл)	прав.	?
Ходкевич Софія	ВКЛ	–	сс. Строків 131 д., Буки 30 д., ? 12 д.	?	?
Хребтович-Богуринський Константин	Волин.в.	київ. стл. 1629-1648	Держ. у с. Камінне Топорівської волості 23 д;	Аріан.	Юрій Немирич
Хребтович-Літавор Гіронім	Волин.в.	?	Коців	?	Юрій Немирич
Цеклінський Олександр	Брацл.в.	Марш. київ. сеймику 1651, посол на сейм від Київ. в-ва 1648, ртм. прив. військ кн. Домініка Заславського 1653-1654	с. Гладковичі 40 д.	?	кн. Владислав-Домінік Заславський
Цетнер Миколай	КП	?	м-ко Ружів 100 д. ?, м-ко Каргашин у Київ. в-ві	?	?
Цехановський Миколай	?	?	с. Давидівка 7 д.	?	?
Циганський Казимир	Ленч.в.	?	сс. Кувичиці та Кривичі 15 д.	?	?
Чаплич-Шпановський Юрій († 1648)	Волин.в.	?	с. Рокитне 50 д., с. Мойшевичі 54 д.	Аріан.	?
Чарнецький Еразмус	?	?	с. Жерославщина 7 д.	?	?
Черник Григорій	Волин.в.	?	сс. Воняйки, Новаки і Макарівка	?	?
Черхавський Андрій	?	?	част. с. Піщанка 2 д.	?	?
Чеханський Ян	?	?	част. Раківки 8 д.	?	?
Чорниш Лукаш	?	?	м-ко Ковшовата 290 д., сс. Луки 14 д., Лук'янів 16 д., Кістий 30 д.	?	?
Шанявський Криштоф	Любл.в.	?	с. Велика Борщівка 30 д.	?	?
Шкаревський Андрій	Київ.в.	?	?	?	?
Шкурати	Київ.в.	?	с.Шкурати 4 д.	?	?

Щеніївські Адам, Павел, Даніель	Київ.в.	?	част. Забродка ?17 д. с. Семенівка 54 д.	?	?
Щербаченко Мартин	?	?	с.Пихаричі 7 д.	?	?
Щербина Вацлав	Київ.в.	?	Част. Хотинич 4 д.	?	?
Щербина Радіон	Київ.в.	?	Част. Хотинич 5 д.	?	?
Щуровський Ян	Брацл.в.	?	с. Жуківці 24 д.	?	?
Юревичі	Київ.в.	?	Н, Зубівщина 30 д.	?	?
Ягнинський Криштоф	?	?	с. Молочки 18 д.	?	?
Язковський Павло	?	?	с. Межанець 12 д.	?	?
Янковський Томаш	Київ.в.	?	Кашпирівка 7 д, Кошуків 7 д., Половиця с. Хасбіков 36 д.	?	?
Ярмолинський Ян	Под.в./Волин.в.	?	с. Березовичі 40 д., с. Янівка 10 д., Ходорів 7 д., част. Міньки 14 д., Мирче 15 д., Огнівщина ? 9 д., м-ко Ворсичі 40 д.	Прав.	?
Ясликовський Міхал	Київ.в.	черн. скар.1634-1647	сс. Івча і Берізки 78 д.	прав.	Король Владислав IV, Олександр Пісочинський, київ. кштл
Ясликовський Станіслав	Київ.в.	?	част. Сингаї 1 д.	?	?
Яхимович Олександр	?	?	с. Жеребки 20 д	?	?

Додаток 2. Землевласники та урядники Чернігівського воєводства напередодні 1648 року²⁷⁸

Прізвище та ім'я	Походження (воєводство)	Кар'єра	Маєтності у Чернігівському в-ві на 1638 р. ²⁷⁹	Конфесія	Протектор
Богушевич-Гулкович Філон	Київське	черн. чаш. 21.03.1633-1646	–	прав.	Адам Кисіль
Бонєцький Криштоф	Люблінське	кор. ртм. не пізніше 1630-тих	Дубовичі, Могилівщина	?	Олександр Пісочинський (?)
Борецький (Божецький) Павло	Люблінське	черн. пдста. 02.1645 р. – після 06.1645, київ. вск. 1646-1671	–	?	–
Бочковський Мартин	Руське	н.-сів. вск. ?-15.03.1623, н.-сів. суд. 15.03.1623-1628, кор. ртм. 1651	дер. Богданів, Якличі (1620), Горки (1624)	?	Королевич Владислав Ваза
Броневський-Фірлей Миколай з Дубровиці	Сандомирське	черн. стол. 1634–після 05.1641, черн. пком. раніше 19.02.1643–раніше 06. 1653, холм. кашт. 1653-1658, кор. покойовий двор. 1641	м-ко Кобижча, с. Свидовець, дер. Клочків, дер. Перекоп, слоб. Новий Брусилів, Царевий Став, Борки, пуст. Орлибрід; с. Яслівці (1641) с. Мокринці (1641), Боромики (1641)	?	Король Владислав IV, Адам Кисіль
Вишель Войцех	Мазовецьке	рожан. ст. бл. 1630-1650	м. Бахмач, м. Борзна	?	–
Вишель Щасний	Мазовецьке	н.-сів хор. 21.03.1623–5.12.1635, н.-сів. пком. 5.12.1635–1641, ніжин. в. 1625-1635, кор. ртм. (у москов. полоні в 1615–1618),	дер. Андрейковичі, сс. Бирин, Кістер, Лучники, Островки, Печеніги, Шептаки, м. Борзна з округою; сел. Беобразово (1621)	?	Королевич Владислав Ваза

²⁷⁸ Додаток створено на основі опрацьованої літератури та джерел: Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618-1648. Київ, 2006. 496 с.; Urządnicy wojewódstw Kijowskiego i Czernihowskiego XV-XVIII wieku / Pod red. A. Gąsiorowskiego. Kórnik, 2002. Т. 3. 343 с.; Boniecki A. Herbarz Polski.: w 16 t. Warszawa, 1900. Т. 2. 397 с.; Warszawa, 1904. Т. 7. 406 с.; Warszawa, 1905. Т. 8. 400 с.; Warszawa, 1905. Т. 9. 404 с.; Czapliński W. Kalinowski Marcin / Polski Słownik Biograficzny.: w 52 t. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964-1965. Т. 11. S. 462-463; Czapliński W., Przyboś A. Adam Kazanowski h. Grzymała / Polski Słownik Biograficzny.: w 52 t. Kraków, 1966-1967. Т. 12. S. 250-253; Majewski W. Potocki Mikołaj h. Pilawa / Polski Słownik Biograficzny.: w 52 t. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1983. Т. 28. S. 109; Niesiecki K. Korona Polska przy złotej wolności starożytnemi rycerstwa polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego klejnotami ozdobiona. Lwów, 1738. Т. 2. 759 с.; Lwów, 1740. Т. 3. 937 с.; Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. / Упор. Сухих Л., Страшко В. Київ, 2008. 1011 с.; Литвин Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569/1648). Київ, 2016. 616 с.; Sysyn S. Between Poland and the Ukraine. The dilemma of Adam Kysil, 1600-1653. Cambridge, 1986. 321 p.; Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. 472 с.

²⁷⁹ За відсутності даних про власність шляхти на 1638 рік, у дужках подано раніші або пізніші згадки про посідання нерухомості у воєводстві.

		субделегат н.-сiв. гр. канц. зг. 3.04.1636, н.-сiв. кпт. 2.07.1619–07.1628			
кн. Вишневецький Ярема	Волинське	руськ. вда 1646-1651, ста перемиський, новотарський, гадяцький, канiвський	слоб. Голенки, сс. Красне, Гайворони, Липове, Бакаiвка	катол.	?
Вишневецький Адам	Руське	н.-сiв. псуд. 1628–5.02.1637, субделегат н.-сiв. гр. канц. зг. 2.02.1636, н.-сiв. суд. 5.02.1637–1642	сс. Баничi , Мутин, Суворовськ, Холопкiв; дер. Ярославець (1635), с. Бельмачiвка (1638), дер. Чубарiв (1639)	?	Королевич Владислав Ваза
Вiтковський Станiслав	Сандомирське (?)	сандом. кашт. 1642–1662	с. Єсмань (до 1646 тримав як пустку)	?	?
Война- Оранський Якуб	Волинське	черн. псуд. 12.12.1637–1662, черн. зем. суд. 1662–1673, волод. гр. суд. 1659–1661	сс. Жичин, Цетелiковщина (1644)	прав.	Адам Кисiль
Волк Констянтин	Киiвське	пис. Вiйська Запорозького 1625–1630, черн. зем. пис. 20.08.1634–1638, кор. ртм.	хут. Пiски i Пiдгiрне (1636)	прав.	Король Владислав IV, Станiслав Конець- польський, Олександр Пiсочинський, Адам Кисiль
Волк Ян	Киiвське (?)	?	дер. Медведiв (1620)	?	?
Ворона Тимофiй	Киiвське	?	с. Себестiановичi	?	?
Воронич Самiйло	Киiвське	черн. чаш. ранiше 25.04.1647–11.03.1649, кор. ртм. 1651	?	прав.	Адам Кисiль
Вроновський Фабiан	?	?	с. Котлякове разом з Пушичами	?	?
Вронський N	?	?	с. Юхнiв	?	?
Гарабурда Ян	Волинське або ВКЛ	?	с. Борщiв	?	?
Горбачевський Ян	Пiнське	?	с. Перекоп з низкою озер в басейнi Десни (1633)	?	?
Горчинський Ян	Брацлавське	товариш хоругви О. Пiсочинського 1639, н.-сiв. грд. 7.02.1639–1668	дер. Кошобри (Кочерги), яку тримав як городничий 1649	?	Олександр Пiсочинський
Горський Якуб	Киiвське / Волинське / Брацлавське	?	дер. Михайлiвка (1635)	?	?
Грушецький Бронiслав	Руське	1644 – черн. лов, 1649 – 1666 – гал. чашн.	?	?	Мартин Казановський

Грязний Борис	Московська держава	кор. двор. 1628, н.-сів. лов. 1638–1650	127 д. (?)	прав.	Король Владислав IV
Гулевич Габріель	Волинське	черн. хор. 4.04.1639–28.07.1672	?	кальв.	?
Глоговський Миколай	Равське	н.-сів. чашн. 20.03.1636–1666, радом. кашт. 1666–1676	дер. Пустогород (1634), пуст. Пакошин, Лапин, Масин, Байковське (1639)	?	Олександр Пісочинський
Голдевський Єжи	?	н.-сів. меч. 1659-1668	сс.. Максимівка (1639), Рожнівка, Кручиполе, Мартинівка та Максимівка (1664)	?	?
Горецький Вавриш	?	черн. пдста 1635–1648, черн. пв-да Мартина Калиновського 1639	(?) Листвин (1639)	?	Мартин Калиновський (?)
Гульчевський Станіслав	Мазовецьке	Черн. пстол. 1645–1649, віце-адміністратор кор. «окраїнних маєностей», варш. стол. 1649	сс. Уздиця і Осьмаки (1649)	?	Станіслав Конєцпольський
Даджибог Керло	ВКЛ	н.-сів. пком. 20.03.1635–11.1635, черн. і н.-сів. пком. 24.03.1631–20.03.1635 кор. двор., ген. економ королевича Владислава Вази	с. Сенявине (1629)	?	Король Владислав IV
Ессенко Михайло	?	?	с. Облошки (слоб. На 1647)	?	?
Єсмонт Самуель	ВКЛ	?	с. Савинки, слоб. Туханів; дер. Кояковичі та Клин (1642)	?	?
Жадловський (?)	?	?	(?) Кручиполе	?	?
Завольський Ян	?	?	дер. Слушино (пуста на 1621)	?	?
Загоровський Роман	Волинське	черн. стол. 23.11.1647–1656, кварц. ртм. з 1620-х, кор. ртм. 1652	сс. Надинівка, Красилівка, Церковище (1638), острівець Полонщина і Альбін 1640	?	Станіслав Конєцпольський, Миколай Потоцький
Залуза Францішек	?	?	дер. Вялки (пуста), дер. Терєбеничі (пуста на 1635)	?	?
Зембжицький Криштоф	Руське	черн. вск. раніше 08.1635–1644	сс. Яковлевичі разом з братами (1621), дві третини Яковлевич (1629), 20 волок під м-ко Кобижча на уроч. Савинки (1629), Липськ над р. Смолянка (1633)	?	?
Іваницький Матяш	Волинське	волод. гран. ком. 1605, черн. чаш. раніше 08.10.1647–11.03.1648	?	?	Адам Кисіль

Прізвище та ім'я	Походження (воєводство)	Кар'єра	Маєтності у Чернігівському в-ві на 1638 р.	Конфесія	Протектор
Івицький Матей	ВКЛ	?	с. Сліпород (3 д.)	?	?
Іздебський (Ізбицький) Адам	?	?	с. Камінь	?	?
Ісерницький Андрій	Волинське	?	(?) Дубовичі	?	?
Казановський Адам	Сандомирське	кор. комор. 1620, кор. стол. 10.02.1633 – 15.08.1634, надв. кор. марш. 1642, бар. і ст. 1631, сол., новот., белз., vareцьк. ст. 1638-1649, санд. кашт. 22.08.1637 -1649	с. Домислин, присілок Куковичі, сс. Турія і Шарапівка, М'яни і Макошина	?	Король Владислав IV
Калиновський Мартин	Подільське	кам. пком. 1628–1633, кор. ртм. 1633, брацл. ст. 1638–1648, р., пол. кор. гетьман 1646–1652, черн. ст. 1633–1648, черн. кашт. 1635–1652 рр., лосв., люб. і літин. ст. 1638–1643	9 міських хуторів, половина Велчею, Гусиківщина	катол.	Єжи Оссолінський
Калиновський Самуель	Подільське	брацл., літин. та люб. ст. з 1643, черн. ст. з 1650, кор. обозний 1650	м-ко Конотоп, уроч. Пуста Торговиця (1650)	катол.	Мартин Калиновський, Єжи Оссолінський
Калиновський Ян	Подільське	?	сс. Радиль, Боромики	?	?
Карвовський Войцех	Мазовецьке	поручник хоругви Гіацинта Мелецького 1634, н.-сів. меч. (?) .10.1639–раніше 19.07.1647	с. Юданів, дер. Юдинів (1634), сел. Міхновичі, Ілляшове, Середнє (1636), пуст. Березова за Судостю (за поступкою від Войтеха Скрездзького 1643), пуст. Долбунів (1644)	?	?
Карський Вацлав-Ян	Полоцьке	н.-сів. стол. 1661	сс. Мезин та Радичів	?	Мартин Калиновський (?), Єжи Оссолінський
Келчовський Якуб-Єжи	Люблінське	летич. гр. пис. 1640, черн. лов. 1646–1649	1/3 частина Яковлевич, Кузняківщина, Муравейка, Миколаїв, Єриполе (1645)	?	?

Кимбар-Храновський Ян	?	?	(?) Бахмач і 20 волок околиць (1623)	?	?
Кисіль Адам	Волинське	вол. пчаш. 1628–1633, кор. ртм. 1632 черн. пком. 14.03.1633–1639, черн. кашт. 1.12.1639–5.02.1646,, київ. кашт. 1646–1648, брацл. в-да 1648–1649, київ. в-да 1649–1653	м-ко Дівицькі ґрунти, с. Домислин, Носівка, Перекоп, Менська область	прав.	Томаш Замойський
Кисіль Матвій	Волинське	черн. стол. 1641–раніше 23.11.1647	сс. Смолянка, Зубринівка	прав.	Адам Кисіль
Кисіль Миколай	Волинське	кор. ртм. 1634-1651, н.-сів. хор. 5.12.1635–11.03.1651, черк. ст. 1650–1651	Жуковича «острів», замиський «острів», дер. Старе, Клочків, Охромівичі, сс. Собар, Гориця, слоб. Мокринці, сс. Кобижичі і Свидовець	прав.	Адам Кисіль, Томаш Замойський
Кисіль Олександр	Волинське	черн. пстол. 8.12.1641–1647	Сс. Вишнин,Зментів, Пекарів; Горбів, Уздиця (1635)	прав.	Адам Кисіль
Колчинський Криштоф	Руське	черн. скар. 1647–1673	с. Яслівці, пуст. Гусиківщина, Мутичів, Дороданка с. Кульчинівка пуст. Орлибрід (1634); с. Дороданка (1645),	прав.	Адам Кисіль
Корицький Войцех	?	?	пуст. Ананчин,	?	?
Коссаковський Анджей	Волинське	черн. хор. раніше 26.08.1634–раніше 04.1639, виськ. пчаш. 1623, кор. ртм. 1621	400 волок в Черн. пов. (1639); дер. Непокосичі (1635)	прав.(?)	Миколай Коссаковський
Коссаковський Миколай	Мазовецьке	черн. кашт. раніше 27.10.1634–1639	м. Дорогинка з присілками (150 д.)	?	Король Владислав IV
Красовський Юрій	Волинське	?	с. Волинка	?	?
Кунинський Ян	Мазовецьке	черн. ст. 1628	дер. Вітельм і Гремяч, сс. Дашковичі, Случевськ і Чаусів	?	?
Лев Стефан	Київське	н.-сів. лов. 20.03.1636–1648, павол. державця Замойських 1641-1643, київ. ртм. 1648 (обраний шляхтою в-ва)	?	прав.	?
Липчинський Томаш	Люблінське	піший ртм. 1621, стражник полку Мартина Казановського 1623, н.-сів. і	сс. Ласконоги і Бобрик (1621), Глухів, Сабакино, Знякин (1623)	?	Мартин Казановський

		черн. чаш. 18.02.1626– раніше 02.1636			
Луцевський Олександр	?	поручник хоругви кор. ртм. Андрія Жидкевича	сс. Некрасове і Уздиця, дер. Шабалине (?)	?	?
Льотомирський Ян	Серацьке	черн. меч. 1634–1649	130 волок над Румнем (1628), Липове, урочище Біленечі (1635)	кальв. (?)	?
Малаховський Миколай	Мазовецьке (?)	?	(?) Круничполе	?	?
Мелешко Миколай	Брацлавське	н.-сів. стол раніше 06.1640– 1.03.1651	?	?	Олександр Пісочинський
Мілянський Якуб	Краківське	н.-сів. вск. раніше 11.1639– 21.04.1646, стародуб. псуд. Роки	сс. Лобки (2 д.) і Татищево (2 д.), дер. Баликин і Домотканів (1620), пусті сс. Островок, Монастирщина (1623), дер. Лобки (1633), Татищево, сел. Долгинів (1634)	?	?
Міляновський Ян	Краківське	кор. становчий 1625 (супроводжав королевича Владислава у подорожі по Європі)	дер. Баликин, Домотканів (1620), пусті сс. Островок, Монастирщина (1623), дер. Лобки (1633), Татищево, сел. Долгинів (1634)	?	Королевич Владислав Ваза
Міндвіг Станіслав	Троцьке	н.-сів. пстол. 29.09.1623– 1643	с. Подолів (8 д.), дер. Сапінчик	кальв.	Королевич Владислав Ваза
Муховецький Криштоф	?	н.-сів. підста 16.12.1637– 10.11.1642, черн. поборця 1640	с. Камінь Радогоського стану, Пашков (1637)	?	?
Несвятовський Ян	Познанське	?	сс. Козин; Чорторія (1634)	?	?
Огницький Стефан	?	н.-сів. псуд. 15.03.1623–1628, н.-сів. який суд. раніше 26.06.1628–раніше 02.1637	дер. Ленків (1623), пуст. Єсмань (1629), с. Студенок	?	?
Одживольський Ян	Брацлавське	товариш гусарської хоругви ртм. Симона Копичинського 1613–1614 (?), ртм. кварц. війська 1618, кор. стражник 1619, ртм. козацьк. кварц. війська в полку Станіслава. Конецпольського 1620, жидачів. ст. 1628–1631, вінн. ст. 1638–1652), 1646–1652 чернг. кашт.		катол.	Станіслав Конецольський
Ольшевський Стефан	?	?	сел. Щерби (1621)	?	?

Оссинський Ян	Руське	н.-сів. меч. 19.07.1647–1651	сс. Береза, Болонне	?	Олександр Пісочинський
Оссолінський Єжи	Волинське	вел. кор. гетьман 1643-1650	Конотопська волость (1643)	?	?
Пац Домінік Пац Ян	ВКЛ	?	городище Самбір	?	?
Пісочинський Олександр	Волинське	кор. двор. 1630, н.-сів. ст. 22.10.1633–25.03.1641, кам. кашт. 1631–1635, київ. кашт. 1635–1646	(?) Араповичі, сс. Веригино, Вікторів, Волокотин, Ворон, Воскресенщина, Глухів, дер. Гориця і Жадів, Камінь, Кириївщина, Комань, Крупець, Липки, Литвинович, Любитів, Мурав'є, Новосілки Підпутивльського стану, с. Погар, дер. Погорілець, с. Сварків, с. Сліпород, дер. Собичів, с. Сопич, с. Страчів, с. Сулишове, с. Якличі, дер. Гирин, сс. Зноб), Івот, Костерів, Микулин,, Очкин,, Подолів, Риботин, Спаське, с. Заболотів Кологоронього стану (1642)	катол.	Король Владислав IV
Пісочинський Ян на Жорнищах	Брацлавське	кор. рtm. 1653, н.-сів. пком. 1642–раніше 06.1661, холм. кашт. 1661–1683	с. Зятківці, сел. Борисів (1640)	катол.	Олександр Пісочинський
Пісочинський Ян на Куневі	Волинське	н.-сів. сароста 25.02.1641–1647, кор. рtm. 1647–1679, уланів. ст. (дістав 31.12.1653 р. за рішенням об'єднаного сеймику в якості відшкодування за майно, втрачене через договір Речі Посполитої з Москвою 1646 р.)	Сосницька і Погарська волості (1646), Новгород-сіверстке староство (1641, власник усіх батьківських володінь (з 1646) – див. <i>Пісочинський Олександр</i>	катол.	Олександр Пісочинський
Потоцький Миколай	Подільське	польний кор. гетьман 1637–1646, вел. кор. гетьман 1646–1651, крак. кашт. 1646-1651, черк. ст. з 1643 (цесія на зятя Адама Казановського рік), острів. ст. з 1642, бар. ст. з 1646	Райгородська волость	катол.	?
Проскура-Суцанський Теодор	Київське	київ. зем. пис. 1615–1647, черн. зем. суд. 4.08.1634 - (?)	?	прав.	Адам Кисіль

Пяньчинський Ян	Плоцьке	кор. секр. 1635, н.-сів. пчаш. 16.03.1635–раніше 01.1649, ніжин. підст. 1640, кор. ртм. 1640, 1649	сс. Кропивна, Безуглівка; 50 волок над р. Гуткою (1639)	?	Король Владислав IV, польний гетьман Миколай Потоцький
Пяньчинський Станіслав	Плоцьке	ніжин. осадчий 1628, черн. псуд. 12.08.1634–10.01.1637–пізніше 23.05.1647	20 волок на берегах р. Дівця (1627), сс. Курилівка, Кагарличка (59), 50 волок на р. Гуткою (1639)	?	?
Пясецький Петро	Подільське (?)	н.-сів. пчаш.	сел. Павловське (1646)	?	?
Раєцький Криштоф	Волинське	?	с. Жорнівка	?	?
Речинський Стефан	Велюньська земля	н.-сів. меч. 20.03.1636 – (?) н.-сів. псуд. 13.10.1639–03.1643, н.-сів. град. суд. 03.1643–раніше 01.1648	сс. Сулешове, Хильчиці, дер. Чубатів, Хилчиці (поступлені Олександрю Пісочинському, 1644), Холопків, Баничі, Борців, Ількове, Високи, Чайківщина, Ляхове, Сененчине, Совки (1644), сс. Долгинів, Лобки, уроч. Мешканичі (1644), Рудка, Рижики (1649)	катол.	Олександр Пісочинський
Ростопча Каспер	Волинське	н.-сів. град. пис. 17.01.1637–1647, н.-сів. пстол. 1648–перед 06.1661, субделегат н.-сів. гр. канц. 15.07.1637–19.03.1639	дер. Корияковичі і Клині; дер. Студенок (1641), дер. Савинки (1642), слоб. Труханів (1645), дер. Оболонь (1646)	?	Олександр Пісочинський
Садовський Марко	?	?	с. Богданів, дер. Ярославець (1639)	?	?
Сачко Амброзій	Підляське	н.-сів. і черн. пчаш. 20.09.1624–1633, дорогич. вск. 1615–1624	(?) Дурмянків (1621)	?	?
Себестянович Ян	Київське	менський ур. Адама Киселя, н.-сів. вск. 21.04.1646–раніше 03.1668	1/3 Яковлевичів (безправний державця)	прав.	Адам Кисіль
Сипович Станіслав	Брацлавське	н.-сів. грд. 1635–7.02.1639, н.-сів. скар. 20.03.1641 -	с. Кочурівка, сс. Студенок і Козинки (1643)	?	Олександр Пісочинський
Сіножацький Криштоф	?	роменський ур., згодом підст. 1625–1644 Адама Казановського, косянтинівський ур. кн. Яреми Вишневецького 1648, черн. хор. раніше 09.1639–1648	сс. Горбів і Копачів (48 д.)	?	Адам Казановський, кн. Ярема Вишневецький
Сіножацький Ян	?	?	Сядринський «острів» (1632)	?	?

Цишковський Ян	Великопольща	?	дер. Горяни (1634)	?	?
Цурковський О.	Брацлавське	ніжин. лантвійт (?)	Сс. Кукшин та Колесники	?	?
Янковський Ян	Брацлавське	н.-сів. скарб. 20.03.1641–09.1659	?	?	?
Ясликовський Михайло	Київське	черн. скар. 29.08.1634–1647	дер. Охромієвичі, остр. Червонський, Козонецький, Холми, сел. Чортиківське, Листвин, Козар (1623), Верховісся, остр. Убідський, Сядрин (1634), с. Лосинівка, Вишнин, Зметнів, Пекарів, слоб. Ладинка (1620), сс. Вишнин, Зметнів, або Узметнів, Пекарів, або Зубинки	прав.	Олександр Пісочинський, король Владислав IV
Ястрембський Себастьян	?	?	дер. Мертва	?	?
Яцкевич Ян	ВКЛ	?	с. Забіличі	?	?

Додаток 3. Список сеймиків Київського воєводства зі збереженими інструкціями та ухвалами ²⁸⁰

Сеймики	Маршалки	Депутати	Посли на сейм
Реляційний сеймик (Луцьк, 15.03.1649)	Владислав Хребтович- Богуринський	–	–
Ухвала депутатського сеймику (Луцьк, 15.03.1649)	Владислав Хребтович- Богуринський	Міхал Аксак Томаш Казимирський	–
Ухвала сеймику Київського та Чернігівського воєводств (Житомир, 07.03.1650)	Криштоф Тишкевич (від киян) Прокіп Верещака (від чернігівців)	–	–
Реляційний сеймик Київського воєводства (Житомир, 12.09.1650)	Криштоф Тишкевич	–	–
Депутатський сеймик Київського воєводства (Житомир, 12.09.1650)	Криштоф Тишкевич	Криштоф Тишкевич, Микола Кисіль	
Передсеймовий сеймик (Житомир, 07.11.1650)	Владислав Немирич	–	Юрій Немирич, Александр Замойський, Миколай Скажевський
Реляційний сеймик (Житомир, 24.01.1651)	Ян Проскура-Суцанський	–	–
Ухвала депутатського сеймику (Житомир, 11.09.1651)	Олександр Цеклінський	Криштоф Тишкевич (берест. в-да) Стефан Немирич	–

²⁸⁰ Таблицю укладено за: Архив Юго-Западной России. Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века. Киев, 1888. Т. 2. Ч. 2. 633 с; Архив Юго-Западной России. Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569-1654 гг.) / Под ред. М. Иванишева. Киев, 1861. Ч. 2, Т. 1. 414 с.; Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. / Упор. Сухих Л., Страшко В. Київ: "Віпол", 2008. 1011 с; ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 89-89 зв; Ф. 11. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 498-498 зв.; Ф. 28. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 1034 зв.-1035 зв.

Сеймики	Маршалки	Депутати	Посли на сейм
Передсеймовий сеймик (Житомир, 15.12.1651)	Криштоф Тишкевич	–	Лукаш Гулевич, Андрій Баковецький Людвік Ворошило
Передсеймовий сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 8.03.1653)	Стефан Іваницький (від чернігівців), Ян Крентовський (від киян), Петро Домбровольский (від брацлав'ян)	–	Юрій Немирич, Олександр Воронич, Богуслав Гораїн
Ухвала реляційного сеймику (Володимир, 09.01.1654)	Олександр Корчевський	–	–
Передсеймовий сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 19.05.1654)	Адам Буркацький (від чернігівців) Томаш Казимирський (від киян) Ян Кудевич-Копчинський (від брацлав'ян)	–	Юрій Немирич, Казимир Масальський, Богуслав Гораїн
Депутатський сеймик Київського воєводства (Володимир 15.09.1654)	Теодор Гуменицький	Теодор Гуменицький Ян Проскура-Суцанський	–
Ухвала сеймику (Володимир, 28.04.1655)	Андрій Мощеницький	–	–
Передсеймовий сеймик Київського воєводства (28.04.1655)	Андрій Мощеницький	–	Юрій Немирич, Андрій Мощеницький, Богуслав Немирич
Екстраординарний сеймик (Володимир, 09.08.1655)	Томаш Казимирський	–	Криштоф Тишкевич, Юрій Немирич, Роман Казимирський
Депутатський сеймик Київського воєводства (Володимир, 13.09.1655)	Теодор Гуменицький	Юрій Немирич Томаш Казимирський	–

Сеймики	Маршалки	Депутати	Посли на сейм
Депутатський сеймик Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств (Володимир, 10.09.1657)	Якуб Война-Оранський	Теодор Гуменецький, Павел Божецький	–
Передсеймовий сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 22.06.1658)	Ян Пісочинський	–	Еразм Тишкевич, Марцін Божецький, Костянтин Ободинський
Депутатський сеймик (Володимир, 09.09.1658)	Костянтин Ободенський	Гіронім Елець, Кароль Потоцький	–

Додаток 4.

Список сеймиків Чернігівського воєводства зі збереженими інструкціями та ухвалами 1648-1658 рр.²⁸¹

Сеймики	Маршалки	Депутати	Посли на сейм
Реляційний сеймик (Люблін, 26.04.1649)	Ярема-Казимир Воєвудський	–	–
Депутатський сеймик (Люблін, 1649)	Келчовський Павло (директор зібрання)	Ярема-Казимир Воєвудський	–
Реляційний сеймик для Київського і Чернігівського воєводства (Житомир, 07.03.1650)	Криштоф Тишкевич (від киян) Прокіп Верещака (від чернігівців)	–	–
Депутатський сеймик (Житомир, 12.09.1650)	Миколай Кисіль	Адам Буркацький, Стефан Іваницький	–
Реляційний сеймик (Житомир, 12.09.1650)	Миколай Кисіль	–	–
Передсеймовий сеймик (Житомир, 15.12.1651)	Прокіп Татомир	–	Криштоф Тишкевич Якуб Стрільбицький Олександр Лозинський Прокіп Татомир

²⁸¹ Таблицю укладено за: Архив Юго-Западной России. Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века. Киев, 1888. Т. 2. Ч. 2. 633 с; Архив Юго-Западной России. Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569-1654 гг.) / Под ред. М. Иванишева. Киев, 1861. Ч. 2, Т. 1. 414 с.; Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. / Упор. Сухих Л., Страшко В. Київ: "Віпол", 2008. 1011 с.; Archiwum Państwowe w Lublinie. Castriensia Lublinensia Relationes, sygn. 77 k. 223v–229, 709–709; ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 871-875 зв., 1061 зв.-1062, 1057-1057 зв; Спр. 91. Арк. 953 зв.- 954; Ф. 11, Оп. 1, Спр. 13. Арк. 498 - зв. 499 зв.

Сеймики	Маршалки	Депутати	Посли на сейм
Депутатський сеймик (Житомир, 11.09.1651)	Петро Хажевський	Якуб Война-Оранський, Стефан Іваницький	–
Передсеймовий сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 8.03.1653)	Стефан Іваницький (від чернігівців), Ян Крентовський (від киян), Петро Домбровольський (від брацлав'ян)	–	Даніель Стемповський Владислав Немирич Адам Буркацький Якуб Война-Оранський
Передсеймовий сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 31.12.1653)	Стефан Іваницький (від чернігівців), Теодор Гуменицький (від киян), Ян Пісочинський (від брацлав'ян)	–	Людвік Ворошило Адам Буркацький Стефан Іваницький Ян Себастанович
Передсеймовий сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 19.05.1654)	Адам Буркацький (від чернігівців) Томаш Казимирський (від киян) Ян Кудевич-Копчинський (від брацлав'ян)	–	Габріель Гулевич Якуб Война-Оранський Петро Хажевський Людвік Ворошило Петро Пясецький Адам Буркацький
Реляційний сеймик (Володимир, 14.09.1654)	Якуб Война-Оранський	–	–
Депутатський сеймик Чернігівського воєводства (Володимир, 16.09.1654)	Якуб Война-Оранський	Адам Буркацький Петро Пясецький	–
Передсеймовий сеймик спільний для Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 28.04.1655)	Криштоф Колчинський (від чернігівців), Криштоф Кордиш (від брацлав'ян)	–	Петро Пясецький Якуб Война-Оранський Криштоф Колчинський Ян Баргулевич

Сеймики	Маршалки	Депутати	Посли на сейм
Депутатський сеймик Чернігівського воєводства (Володимир 13.09.1655)	Адам Буркацький	Якуб Война-Оранський Стефан Іваницький	–
Депутатський сеймик Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств (Володимир, 10.09.1657)	Якуб Война-Оранський	Якуб Война-Оранський, Миколай Прушинський	–
Передсеймовий сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 22.06.1658)	Ян Пісочинський	–	Габріель Гулевич Адам Буркацький Тобіаш Іваницький Криштоф Колчинський
Депутатський сеймик Чернігівського воєводства (Володимир 09.09.1658)	Ян Загоровський	Стефан Іваницький, Миколай Глоговський	–

Додаток 5²⁸²

Відомі земельні транзакції у Чернігівському воєводстві за матеріалами Коронної та Руської метрик

Новий власник	Попередній власник	Спосіб отримання	Маєтності
Криштоф Тишкевич	?	ПЖЗ	с. Скожевіц (19.I.1649)
Віктор Бобровницький	Адам, Ярош, Анжей Загоровські	ПЖЗ по смерті Загоровських	хут. Вихворощ і Васков (25.I.1649)
N Дрогоньов	Гіронім Гроховський	ПЖЗ по смерті Гроховського	Янісча (19.I.1649)
Бенедикт Виський	N Сяножацький	ПЖЗ по смерті Сяножацького	с. Горлів (1649)
N Светославський	N Рикальський	ПЖЗ по смерті Рикальського	Частина Кручиполя (I.1649)
Томаш Завадський	N Кавецький	ПЖЗ по смерті Кавецького	Черковіско (I.1649)
Павло Келчовський	Стефан Рачинський	ПЖЗ по смерті Рачинського	Постхубіца (1649)
Миколай Болт, черн лов.	N Красовський	ПЖЗ по смерті Красовського	с. Волинка (1649)
Ярема-Казимир Воевудський, кор.секр.	Стефан Рачинський	ПЖЗ по смерті Рачинського	с. Ризикі (24.I.1649)
Марцін Чарнецький	Григорій Верліч-Олешковський	ПЖЗ по смерті Верліча- Олешковського	Коморовка, Смоляж (27.I.1649)
Ян Ольташевський	Ева Стравінська-Куницька	ПЖЗ по смерті Еви Стравінської- Куницької	Гримачень Случевськ, Чаусів, Харица, Вітельм (I.1649)

²⁸² Таблицю створено на основі опрацьованих джерел: AGAD. *Metryka Koronna*, ks. 191. К. 4 v.-5, 16 v.-17, 19 v.-20, 22 v.-23, 23-23 v., 24, 24 v.-25, 25 v.-27, 28-28 v., 28 v.-29, 29 v.-30, 40-40 v., 75-75 v., 75 v.-76, 158 v.-159, 239 v.-240, 254-254 v., 259-259 v., 275-276, 307 v.-308, 308 v.-309, 361v.-362, 379 v.-381, 384-384 v.; ks. 192. К. 3-4, 10-11, 17-17 v., 19, 161-161 v., 171 v.-172 v., 175 v.-176; ks. 194. К. 222 v.-223 v., 284 v.-285 v., 286-286 v., 286 v.-287; ks. 196. К. 36; Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652-1673 рр. *Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV-XVII ст.* / Упор. П. Кулаковський. Остріг-Варшава-Москва, 1999. Т. 5. С. 169-170, 254-255.

Новий власник	Попередній власник	Спосіб отримання	Мастності
Габріель Бжостовський	Єжи Огнінський	ПЖЗ по смерті Єжи Огнінського	Осян, Лінков (I.1649)
Станіслав Гульчевський, підст.черн.	N Лушчевський	ПЖЗ по смерті Лушчевського	Владзіца (10.II.1649)
Станіслав Гульчевський, підст.черн.	Криштоф Криницький, др. Анна, сн. Миколай	ПЖЗ по смерті Криницьких	уроч. N (II.1649)
Пьотр Пясецький, кор.рtm., кор.двор.	N Жулявський	ПЖЗ по смерті Жулявського	пуст. в уроч. Янош (19.?.1649)
Миколай Болт, черн лов.	Францішек Зброський	ПЖЗ по смерті Зброського	с. Рудки, Ризикі
Теодор Губковський	Ян Цишковський	цесія Цишковського	Частина Горан (31.I.1649)
Андрій Курбський, ярос.rtm.	Криштоф Сілич	ПЖЗ по смерті Сілича	Бобрек (31.I.1649)
Ян Любомирський, черн стол., кор.сек.	N Луцевський	ПЖЗ по смерті Луцевського	Уздиче (5.II.1649)
Лукаш Гулевич, ста звен.	Тобіан Вишневецький	ПЖЗ по смерті Вишневецького	сс. Котляків, Засаде, Жиравно (18.II.1649)
Миколай Болт, черн лов.	Ян і Олександр Речинські	ПЖЗ по смерті Речинських	с. Рудке, Ризикі, Борщов (02.I.1650)
Александр Вільчко, чаш.стародуб.	Ян Цишковський, Міхал Ревуцький	ПЖЗ по смерті Цишковського, Ревуцького	пуст. Орани, Розманкі (07.I.1650)
Александр Бжечинський	N Вронський	ПЖЗ по смерті Вронського	с. Юхнов (11.VI.1650)
Ян Сапега, рtm.кор.	Катерина Вишневецька, Єжи Понятовський	ПЖЗ по смерті Катерина Вишневецької, Єжи Понятовський	слоб. Кролевич (08.VII.1650)
Ян Войткевич	Григорія Верій-Олешковський, др. Анна Філіпчова-Олешківна, Олександр Пісочинський, київ.кашт.	ПЖЗ по смерті Верій- Олешковських і Пісочинського	сс. Коморовка, Смоляж (18.VII.1650)
Марціан Вишневецький	N Рикальський	ПЖЗ по смерті Рикальського	с. Рикаловка (20.I.1649)
Ян Ольташевський	N Могільницький	ПЖЗ по смерті N. Могільницького	с. Білокопитце (19.I.1649)
Марцін Чарнецький	Ян Куницький, рtm.старобел.	ПЖЗ по смерті Куницького	Моровіч (I.1649)

Новий власник	Попередній власник	Спосіб отримання	Маєтності
Габріель Войнаровський	?	ПЖЗ	с. Конець (20.I.1649)
Криштоф Моліцький	Якуб, Миколай, Станіслав, Шимон Скоропінські	ПЖЗ по смерті Скоропінських	частина Кручиполя (06.II.1649)
Ян Годлевський	Габріель Сцибор, Миколай Свокщещвський, Роман Погорильський	ПЖЗ по смерті попередніх власників	частина Кручиполя (19.VII. 1652)
Михаїл Есенко	Александр Пісочинський	ПЖЗ	пуст. Гороново і Постепкі
Михаїл Есенко	Ігнат Романовський	ПЖЗ (підтвердження)	пуст. Облошкі (1647)
Стефан, Казимир Пісочинські	Ян Пісочинський	Цесія Пісочинського	Сосниця, Глухів, Погар (26.VI.1651)
Каспер Розтопча	–	ПЖЗ (підтвердження)	Глінна, Будище, Туханів, Гіркий Клин (12.VI.1651)
Єжи Любомирський	Миколай Потоцький	ПЖЗ по смерті Потоцького	стр. Ніжинське (25.II.1652)
Миколай Маліновський	Миколай Свідежський, Станіслав Ласчевський	ПЖЗ по смерті попередніх власників	частина Кручиполя (24.VII.1652)
Ян Голдевський	Н Калиновський	ПЖЗ по смерті Калиновського	с. Вибле (15.VIII.1652)
Станіслав Калиновський	Криштоф Зубрицький	ПЖЗ по смерті Зубрицького	с. Смолянка (19.VIII.1659)
Григорій Гуляницький, ніжинський полковник	–	ПЖЗ	м-ко Погар (1.IX.1661)
Н Клоновський	Стефан Рачинський	меліорація	Жобкі, Бащиве (20.III.1654)

Додаток 6. Найактивніші обивателі Київського та Чернігівського воєводств (1648-1658)²⁸³

Таблиця № 1. Київське воєводство (1648-1658)

Прізвище та ім'я	Функція маршалка	Депутатський мандат	Посольський мандат
Гуменицький Теодор	1654, 1655	1654, 1657	–
Казимирський Томаш	1654, 1655	1649, 1655	–
Немирич Юрій	–	1655	1650, 1652, 1653, 1654, 1655 (2)
Тишкевич Криштоф	1650 (3) ²⁸⁴ , 1651	1650, 1651	1655

Таблиця № 2. Чернігівське воєводство (1648-1658)

Прізвище та ім'я	Функція маршалка	Депутатський мандат	Посольський мандат
Буркацький Адам	1654	1650, 1654, 1655	1653 (2), 1658
Война-Оранський Якуб	1654 (2), 1657	1651, 1655	1653, 1655
Іваницький Стефан	1653 (3)	1650, 1651, 1655, 1658	1653
Пясецький Петро	–	1654	1654, 1655

²⁸³ Таблиці створено на основі: АЮЗР. Ч. 2. Т. 1. С. 414-425, 475-478 С. 456-463, С. 789-797, Ч. 2. Т. 2. С. 13-16, 16-18, АЮЗР. Ч. 3. Т. 4. С. 410-416; ЦДІАК України. Ф. 28, Оп. 1, Спр. 90, арк. 871-875 зв; Спр. 94, арк. 462-462 зв; Спр. 91, Арк. 953 зв; Спр. 95. Арк. 1034 зв.-1035 зв., Арк. 1032-1032 зв.

²⁸⁴ У дужках зазначена кількість разів, якщо особа отримувала певні повноваження кілька разів протягом одного року.